

TARTU ÜLIKOOLI ÕIGUSINSTITUUT

Viktor Brügel

VANGISTUSE ALTERNATIIVID

Magistritöö

Juhendaja professor Jüri Saar

Tallinn 2006

SISUKORD

Sissejuhatus	3
1 ptk. Vangistus kui kriminaalpoliitika keskne instrument (kriitika)	10
§ 1. Kriminaalkaristuse lähtealused	10
§ 2. Kaasaegsed Lääne karistuspoliitilised arengud ja mudelid	19
§ 3. Vanglakaristusse kriitilise suhtumise kujunemine	24
2. ptk. Vangistuse alternatiivid	34
§ 1. Vangistuse alternatiivide mõiste	34
§ 2. Euroopas tuntud vangistuse alternatiivide liigid ja iseloomustus	38
§ 3. Vangistuse alternatiivide mõju vangide arvu vähendamisele	53
3 ptk Vangistuse alternatiivid Eesti karistusõiguses ja –praktikas	59
§ 1. Vangistuse alternatiivid kuni KarS-iga seonduva karistusõigusreformini	59
§ 2. Vangistuse alternatiivid KarS-is ja sellega seonduvates õigusaktides	65
§ 3. Vangistuse alternatiivide osakaal sanktsioonisüsteemis ja nende rakendamine karispraktikas	76
Kokkuvõte	86
Resümee	93
Lisad	102
Kasutatud kirjanduse loetelu	124
Kasutatud normatiivmaterjali loetelu	129
Kasutatud kohtupraktika loetelu	131
Kasutatud muude materjalide loetelu	132
Kasutatud lühendid	134

SISSEJUHATUS

Käesoleva töö eesmärgiks oli uurida vangistuse¹ alternatiivide rakendamist Eesti karistusõiguses ja –praktikas, et hinnata nende rolli siinses karistuspoliitikas. Viimastel aastatel toimub Eestis karistuspoliitiline diskussioon vangistuse piiramise ja vangide arvu vähendamise võimaluste üle, mis on suurendanud tähelepanu vangistuse alternatiividele.² Autori huvi vangistusega seotud küsimuste vastu mõjutas kutsetöö advokaadina, sest advokaadi positsioon süüdistatava või kohtualuse kaitsjana eeldab põhimõttelist orienteerumist kergematele karistustele ning vajab selle põhjendamiseks vajalike argumentide esitamist. Teema valikut määras ka autori arvamus, mille järgi võrreldes teiste karistusõiguse üldosa küsimustega ei ole sanktsioonide temaatika seda aspekti Eesti õiguskirjanduses põhjalikumalt käsitletud.

Ehkki vanglakaristuse osatähtsuse vähendamisele suunatud diskussiooni elavnemise põhjuseks Eestis tundub esmapilgul olevat valdavalt utilitaarne aspekt,³ tuleb riiklikku karistuspoliitikat hinnata mitte ainult materiaalses, vaid kõige laiemas sotsiaalses kontekstis. Kuritegevust kontrollides kujundatakse samal ajal igapäevaselt kogu ühiskonna kultuurilist keskkonda ja kaitstakse selle põhiväärtusi. Eesti riiklik taasiseseisvumine ja üleminek totalitaarriigist demokraatlikku riiki tähendas paratamatult ka pööret Eesti karistuspoliitikas euroopalike arusaamade suunas, mis seavad kuritegevuse kontrollimisel esiplaanile mitte niivõrd riigi huvid, kuivõrd inimese vabaduse ja demokraatlike põhiõiguste tagamise ning mida iseloomustab muuhulgas mõõdukas vangistuse kasutamine.⁴ Sellise suhtumise esimeseks tähiseks Eestis oli karistusliku sanktsioonina surmanuhtluse ärakaotamine ja selle asendamine eluaegse vanglakaristusega, kuna Euroopa õigus- ja kultuuriruumis ei mahu surmanuhtlus juba ammu aksepteerivate sanktsioonide hulka.⁵ Järgmiseks loogiliseks sammuks niisuguse arengu korral peaks olema vangide arvu vähenemine Euroopa tavanäitajatega võrreldavale tasemele. Üks eeldus selle eesmärgi saavutamisel on vangistuse osatähtsuse vähendamine karistus-

¹ Vangistuse all mõeldakse magistritöös kuriteo eest karistusseaduses ettenähtud tähtajalist vabaduskaotuslikku karistust.

² Vt. K. Kalamees. Vanglareform eeldab karistuste leevendamist. Eesti Päevaleht, 27. 05. 2005, lk 4.

³ Vangistuse täideviimine on võrreldes teiste karistusliikidega kõige kulukam. 2003. a. kulutati Eestis ühe vangi ülalpidamiseks 66540 krooni.- vt. Eesti vanglasüsteemi aastaraamat 2003. Estonian Prison Yearbook. Justiitsministeerium Tallinn. 2004, lk 47.

⁴ J. Saar jt. Kuritegevus Eestis 1991-2001. Crime in Estonia 1991-2001. TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaal-uuringute Instituut, EV Justiitsministeerium. 2 trükk. Tallinn: Juura, Õigusteabe AS, 2003, lk 14.

⁵ Surmanuhtlus oli Lääne-Euroopa riikide omapoolse algatusena tegelikult kaotatud juba 1970ndateks aastateks, kuigi rahvusvahelisel tasandil algatas Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee surmanuhtluse keelustamise arutelu alles 1970ndate lõpul. -Vt. R. Pihel, M. Hion, A. Lepik von Wirén. Õigus elule. Surmanuhtlus ja selle kaotamine. – Juridica, Inimõigused ja nende kaitse Euroopas, 2003, lk 11.

praktikas ja selle asendamine võimalikult sagedasti muude, eeskätt mittevabaduskaotuslike karistustega.

Vangistuse kui riikliku karistusvõimu teostamise vahendi kasutamist erinevate riikide poolt saab kõige paremini võrrelda kasutades vangide arvu riigi 100 000 elaniku kohta mingil ajahetkel (näiteks aasta lõpu või alguse seisuga).⁶ Vangide suhtarvu peetakse kompleksseks näitajaks, mille kujunemisel mängivad üheaegselt rolli sellised erinevad faktorid nagu ühiskonnas domineerivad (karistus)poliitilised kokkulepped, kogu elanikkonna ja õigussfääri töötajate hoiakud karistuste ranguse-leebuse suhtes, kuritegevuse tase, kriminaalseadusandluses sätestatud vabaduskaotuslike karistuste määramise osatähtsus ja selliste karistuste pikkus ning eeluurimise läbiviimisega ja karistuse kandmisega seotud protseduurilised reeglid. Kuigi vangide suhtarvu universaalse näitajana võib mitmel põhjusel kritiseerida, tundub olevat mõistlik eeldada, et riik, kus on näiteks 500 vangi 100 000 elaniku kohta, rakendab kuritegevust kontrollides rangemaid meetmeid, kui riik, kus on 50 vangi 100 000 elaniku kohta.⁷ Eelnevas näites toodud piirides erinevadki tänapäeval maailma riikide suuremad ja väiksemad vangistuse suhtarvud, näidates nn. karistuslikus geograafias⁸ riigi kuulumist oma elanike suhtes kas väikest, mõõdukat või suurt „karistusliku valu“ rakendavate riikide hulka.

Paradoksaalsel kombel on pärast Nõukogude Liidu lagunemist nii vangide absoluut- kui suhtarvude osas maailmas juhtivale positsioonile tõusnud inimõigusi ja demokraatlike vabadusi ülemaailmselt kaitsva riigina tuntud USA,⁹ kus 30. juuni 2004. a. seisuga viibis föderaal- ja kohalikes vanglates 486 isikut riigi 100 000 elaniku kohta.¹⁰ Kuigi USA rahvaarv moodustab maailma rahvastikust alla 5 %, ulatub selle riigi vanglapopulatsiooni suurus veerandini kogu

⁶ Vangide arvude võrdlemiseks võib kasutada ka aasta keskmist vanglas viibijate arvu. Samuti tuleb silmas pidada, et vangide arvukust mõjutavad ka demograafilised faktorid. Näiteks kui populatsioonis suureneb meessoost isikute hulk vanuses 18–29 eluaastat, loob see eelduse vangide arvu kasvuks. – vt. J. Saar. Karistuspoliitika Eestis 1991–2000. – Eesti inimarengu aruanne 2001: kas Eesti on sotsiaalselt jätkusuutlik? Tallinna Pedagoogika Ülikool. Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, Tallinn, 2001, lk 46. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://www.iiss.ee/nhdr/2001/EIA2001Eesti.pdf>. 14. september 2005.a.

⁷ Vangide madalad suhtarvud võivad tuleneda näiteks sellest, et riigis on küll arvuliselt vähe vange, kuid nende karistusajad on pikad, seevastu kui suure vangide arvuga riigis võivad keskmised karistusajad olla lühikesed. – vt. N. Christie. Crime Control as Industry. Toward GULAGS. Western Style? London, New York: Routledge, 1993, p 23.

⁸ Karistusliku geograafia kohta lähemalt vt. N. Christie. Penal Geography. – Crime and Criminology at the End of the Century. IX Baltic Criminological Seminar 1996 May 22–25. E. Raska, J. Saar (editors). Estonian National Defence and Public Service Academy. Tallinn, 1997, p 28–35.

⁹ USA hakkas koos end. Nõukogude Liiduga edestama vanglakaristuse rakendamisel teisi maid alates 1980ndatest aastatest – vt. B. R. McCarthy, B. J. McCarthy. Community-based Corrections. California: Brooks/Cole Publishing Co, 1984, p 3.

¹⁰ Bureau of Justice Statistics. Online. Available: <http://www.ojp.usdoj.gov/bjs.prisons.htm>. 14 July 2005.

maailma vangidest.¹¹ Sellised suured vangide arvud ei ole siiski maailma riikide enamusele iseloomulikud. Enam kui 3/5 (60,5 %) maailma riikides jääb vanglapopulatsioon alla 150 inimese riigi 100 000 elaniku kohta ja nendesse piiridesse jääb oma vangide suhtarvuga ka enamik Euroopa maid.¹² Eesti vangide suhtarv eristub tavapärastest euroopalikest näitajatest üpris teravalt. Seisuga 31. 12. 2004.a. peeti Eesti vanglates kinni 4565 isikut, kelle hulgast 3469 isikut olid karistust kandvat süüdimõistetut ja 1096 isikut olid vahistatud,¹³ millega Eesti vanglates viibivate isikute arv ulatus 336 isikuni 100 000 elaniku kohta.¹⁴ Sellise vangide suhtarvuga jääb Eesti küll oma Balti naabrite Läti ja Leeduga ligikaudu samale tasemele, kuid eristub teravalt Põhjamaadest, kus on keskmiselt 60-80 vangi 100 000 elaniku kohta.¹⁵

Eeltoodu alusel võib õigustatult küsida, kas Eesti peaks rahulduma oma senise positsiooniga vanglakaristust eelistavate riikide pingereas või oleks vajalik midagi vangide arvu vähendamiseks ette võtta? Vabariigi Valitsus on selles küsimuses oma seisukohta väljendanud juba 1997. a., lubades Euroopa Nõukogule, et kui tänapäevaste vanglakaristuse alternatiivide rakendamiseks vajalik kriminaalhooldussüsteem on muutunud Eestis täielikult toimivaks, peab ka vangide arv hakkama Eestis märkimisväärselt langema. Seatud eesmärgina nähti ette vangide koguarvu vähendamist kuni 2000 isikuni.¹⁶ Paraku ei ole praeguseks, mil Eesti kriminaalhooldussüsteemi käivitumisest on möödunud seitse aastat,¹⁷ selle eesmärgi saavutamisel siiski eriti kaugele jõutud. Tekib küsimus, kas vangide arvu vähenemine/ vähendamine olekski olnud võimalik olukorras, kus peale Eesti taasiseseisvumist 1991. aastal on kuritegevuse tase riigis ligikaudu poolteist korda suurenenud¹⁸ ja kuritegude arv ületas 1999. a. juba 50000 piiri?¹⁹ Sellises situatsioonis võiks hoopiski väita, et vangide suhteliselt suur arv Eestis on adekvaatne riigi kuritegevuse tasemega ja sellest tingitud avalikkuse ootustega riikliku karistuspoliitika suhtes hoopis enam, kui see oleks Põhjamaadele iseloomuliku vangistuse tagasihoidlikuma rakendamise korral.

¹¹ Mõnedes USA osariikides (näit. Louisianas ja Texas) ulatub vanglapopulatsioon kuni 1%-ni elanikkonnast.-vt. A. Coyle. Prison Privatisation. Presentation to a seminar at the Centre for Prisoner's Rights, p.1. Tokyo. September 2004. Online. Available:http://www.kcl.ac.uk/depta/rel/icps/prison_privatisation_2004.doc. 16. September 2004.

¹² R. Walmsley. World Prison Population List, 5th edn. Home Office Research Findings 234, p 1. Online. Available: <http://www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs2/r188.pdf>. 18 August 2005., p 1.

¹³ Justiitsministeeriumi 18. 10. 2005. a. vastus autori teabenõudele.

¹⁴ Lähtudes Eesti rahvaarvust seisuga 01.01.2003 1356 000 elanikku – E-riik. Arvutivõrgus. Kättesaadav : <http://www.riik.ee/et>. 18. oktoober 2005.

¹⁵ R. Walmsley, p 1.

¹⁶ R. Walmsley. Further Developments in the Prison Systems of Central and Eastern Europe. Achievements, Problems and Objectives. Helsinki: HEUNI, 2003, p 271.

¹⁷ KrHS jõustus 01. 05. 1998. a. - RT I 1998, 4, 62; 2004, 27, 176.

¹⁸ J. Saar jt. 2003, lk 285.

¹⁹ Eesti Politsei. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://www.pol.ee/failid/99.xls>. 18. august 2005.

Lihtsustatult lähenedes võib vangide arvu suurenemist tõepoolest põhjendada kuritegevuse kasvuga ja vähenemist vastavalt kuritegevuse vähenemisega. Traditsiooniliselt ongi suure vangide arvuga ühiskondi nähtud kui suure kuritegevusega intensiivset kontrolli vajavaid ühiskondi ja vastupidi - väikese vangide arvuga ühiskonnad on selle arusaama kohaselt turvalised saarekesed kaasaegses rahutus maailmas.²⁰ Õiguskirjanduses peetakse siiski arvamust, et kuritegevuse taseme ja vangide arvukuse kõikumised peaksid tingimata olema põhjuslikus seoses, pigem hüpoteetiliseks, kuna nende kahe näitaja vaheliste seoste kohta pole leitud kindlaid empiirilisi tõendeid.²¹ Et vanglapopulatsioonid võivad kuritegevuse stabiilsest tasemest sõltumata aeg-ajalt oluliselt suureneda, tõendab ka üldiselt turvaliste riikidena tuntud Põhjamaade olukord, kus on viimastel aastatel vangide arv samuti märgatavalt kasvanud.²²

Suund vanglakaristuse vähendamisele on olnud Euroopas aktuaalne alates XX sajandi viimastest kümnenditest. 1976.a. võttis Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee vastu resolutsiooni „Mõnedest vangistusele alternatiivsetest karistusabinõudest“ (ing k *On Some Alternative Penal Measures to Imprisonment*), milles kajastuv üleskutse otsida vanglakaristusele uusi alternatiivseid sanktsioonivorme pani aluse Euroopa riikide kriminaalpoliitika ühele olulisemale põhisuunale.²³ Mittevabaduskaotuslike karistuste eelistamist vanglakaristusele on EN MK kinnitanud ka hiljem ja korduvalt, sealhulgas oma soovitusel liikmesriikidele 1992. a.²⁴ ja 2000. a.²⁵ Arusaam, et vangistus on karistuse üldiste eesmärkide saavutamiseks üks halvemaid karistusliike, on Euroopas üldiselt omaksvõetud. Euroopa riikide sanktsioonisüsteemides ning karistuspraktikas on prioriteediks kujunemas eelkõige mittevabaduskaotuslikud karistused.²⁶

²⁰ N. Christie 1993, p 24.

²¹ M. Laine. Sissejuhatas kriminoloogiasse ja hälbiva käitumise sotsioloogiasse. Tallinn 1997, lk 142.

²² Vangide arv kasvas aastatel 1997-2001 enamuse Põhjamaades (v.a. Taanis). - vt. Pohjoismaiden rikosseuraamusalan tilasto 1997-2001. Tavoitettavana: <http://www.rikosseuraamus.fi/19155.htm>. 16 syyskuuta 2004.

²³ Vt. R. Maruste. Vabaduskaotuse alternatiivid. Ülevaade Euroopa praktikast. -Eesti Jurist, 1991, nr 6, lk 410.

²⁴ Recommendation No. R (92) 16 of the Committee of Ministers to Member States on the European Rules on Community Sanctions and Measures 19. 10. 1992. Online. Available: http://www.coe.int/T/E/Legal_affairs/Legal_co-operation/Prisons_and_alternatives/Legal_instruments/Rec.R%2892%2916.asp#TopOfPage. 17 January 2005.

²⁵ Recommendation Rec (2000)22 of the Committee of Ministers to member states on Improving the Implementation of the European Rules on Community Sanctions and Measures 29. 11. 2000. Online. Available: http://www.coe.int/T/E/Legal_affairs/Legal_co-operation/Prisons_and_alternatives/Legal_instruments/Rec.R%282000%2922.asp#TopOfPage. 17 January 2005.

²⁶ J. Sootak, P. Pikamäe. Kriminaaltäitevõigus. Tallinn: Ilo, 2001, lk 127.

Eeltoodust lähtudes on käesoleva magistritöö ülesanneteks analüüsida järgmiseid küsimusi.

- 1) Millistele põhjendustele tugineb Lääne õigusruumis ühelt poolt kriitiline suhtumine vanglakaristusesse ja teiselt poolt vangistuse alternatiivide eelistamine?
- 2) Millised on põhilised Lääne õigusruumis kasutatavad vanglakaristusele alternatiivsed karistusmeetmed?
- 3) Millised vangistuse alternatiivid on leidnud koha Eesti karistusõiguses ja karistuspraktikas ning kas neid on võimalik millegagi oluliselt täiendada?

Mõiste vangistuse alternatiivid (ingl *alternatives to imprisonment*) kujutab endast väga laia spektrit erinevaid karistusmeetmeid ja võib põhimõtteliselt tähendada mistahes karistusliike ja -abinõusid, mis ei seisne isiku kinnipidamises kinnises karistusasutuses (vanglas). Õiguskirjanduses kasutatakse seda terminit enamasti selleks, et viidata: (a) prokuratuuri poolt rakendatavatele kriminaalmenetluslikele abinõudele, mis seonduvad isiku suhtes kuriteo-koosseisu olemasolul kriminaalmenetluse lõpetamisega otstarbekuse, avaliku huvi puudumise jms motiivil; (b) kohtute poolt rakendatavatele karistusõiguslikele sanktsioonidele ja karistusest vabastamise abinõudele, mis võimaldavad poitiivse eripreventiivse prognoosi korral vältida süüdlase suhtes täielikult või osaliselt reaalse vangistuse kohaldamist; (c) vangistuse täideviimise abinõudele, mille eesmärgiks on leevendada süüdimõistetule mõistetud vangistuse negatiivset efekti.²⁷

Käesolevas töös käsitletakse vangistuse alternatiividena eeskätt abinõusid „b“. Kuigi ka prokuratuuri pädevuses olevad kriminaalmenetluse lõpetamise abinõud omavad vangistuse kohaldamise vähendamisel kindlasti teatud efekti, rakendatakse õiguskirjanduse kohaselt niisuguseid vahendeid eelkõige kergemate kuritegude korral, so juhtumite puhul, mil isiku karistamine reaalse vangistusega ka kohtu alla andmise korral poleks kuigi tõenäoline. Seetõttu on leitud, et selliseid meetmeid oleks õigem nimetada mitte niivõrd vangistuse, vaid kohtuliku karistamise alternatiivideks (ingl *alternatives to prosecution*).²⁸ Kriminaalmenetluslike abinõude kõrvalejätmine käesolevas töös on põhjendatud lisaks sellega, et töö piiratud mahu tõttu ei vaadelda selles ka muid kriminaalmenetluse käigus isiku vabaduse äravõtmisega seonduvaid (nagu kahtlustatavale, süüdistatavale või süüdimõistetule tõkendina vahistamise kohaldamise) küsimusi. Samuti jäävad töö piiratud mahu tõttu käsitluse alt välja mitmesugused vanglaadministratsiooni käsitluses olevad abinõud reaalse vangistuse täideviimise leevendamiseks.

²⁷ N. Bishop. Non-custodial alternatives in Europe. Helsinki: HEUNI Publication Series No. 14, 1988, p 42.

²⁸ Samas, lk 43.

Vangistuse alternatiivide käsitlemisel on käesolevas töös lähtutud eeskätt üldkaristusõigusest, jättes täiendavalt vaatluse alt välja spetsiaalselt alaealiste suhtes rakendavad karistusmeetmed. Selle põhjuseks on alates XIX sajandi lõpu karistusõiguse positivistliku koolkonna reformikavadest Kontinentaal-Euroopa õigusruumis domineeriv arusaam, et alaealised õigusrikkujad on pigem ühiskonnatingimuste ja valekasvatuse ohvrid kui kurjategijad, mistõttu alaealiste kuritegevust ei käsitata osana üldkuritegevusest, vaid spetsiifilise sotsiaalse probleemina, millele peab ühiskond reageerima eelkõige sotsiaalsete ja pedagoogiliste vahenditega.²⁹

Et vangide arv on Eestis vaatamata kriminaalhooldussüsteemi loomisele jätkuvalt suhteliselt kõrge, on käesolevas töös püstitatud kontrollimiseks kaks hüpoteesi. Esimese järgi puuduvad Eesti karistusõiguse sanktsioonide loetelus mitmed Läänes (st eelkõige Lääne-Euroopas) tuntud vangistuse alternatiivid, mis võimaldaksid kohtutel jätta vajaduse korral reaalne vangistus täielikult või osaliselt kohaldamata ning kohaldada selle asemel muid, mittevabaduskaotuslikke, karistusi. Teise hüpoteesi kohaselt on Eesti karistusõiguses positiveeritud piisavalt kaasaegseid vangistuse alternatiive, kuid nende rakendamine karistuspraktikas on olnud ebapiisav.

Allikatenä on töös kasutatud Eesti, USA, Inglise, Norra, Saksa ja Soome autorite õigusteaduslikke töid ja artikleid, samuti Riigikohtu lahendeid. Õigusaktidest on kasutatud Eesti (sealhulgas ENSV) õigusakte, välisriikide õigusaktidest on vahetult kasutatud Soome ja Inglise ning tõlgete vahendusel Saksa, Prantsuse, Norra, Rootsi, Makedoonia, Albaania ja Läti õigusallikaid, muid õigusallikaid on kasutatud õiguskirjanduse vahendusel. Töö kirjutamisel on kasutatud ajaloolist, võrdlevat ja analüüsimeetodit.

Magistritöö põhitekst koosneb sissejuhatusest, kolmest peatükist, kokkuvõttest ja ingliskeelsest resümest. Töö lõpus esitatakse lisadena teemaga seonduvate statistiliste andmete tabelid, kasutatud kirjanduse, normatiivmaterjalide, kohtupraktika ja muude materjalide ning lühendite loetelud. Võttes arvesse, et dissertatsiooni põhiosa valmimise ajaks (detsember 2005) ei olnud 2005. aastat iseloomustavad statistilised andmed (vangla-, kohtu- ja kriminaalhoolduse statistika) avaldatud, piirdub statistiliste andmete esitamine üldjuhul seisuga 31.12.2004.a. Vastavate andmete puudumisel on viimastena ära toodud ka vanemaid (2003) statistilisi andmeid. Kehtivate õigusaktide puhul lähtutakse üldjuhul redaktsioonist seisuga 29.07.2005.a. Viitamisel on kasutatud joonealuseid viiteid.

²⁹ J. Ginter, J. Sootak. Alaealiste kriminaalõigus – lõpuks ka Eesti variant. - Juridica, 1998, nr 4, lk 181.

Töö esimeses peatükis käsitletakse vangistuse kui kriminaalpoliitika³⁰ teostamise põhilise instrumendi olemust ja eesmärgi, antakse ülevaade sellega seonduvatest kaasaegsetest karistuspoliitilistest mudelitest ning vangistusse kriitilise suhtumise kujunemise arengust. Teises peatükis käsitletakse vangistuse alternatiivide mõistet ja liike, nende kehtestamiseks vajalikke tingimusi ja alternatiivkaristuste mõju vangistuse rakendamisele karistuspraktikas. Kolmandas peatükis uuritakse vangistuse alternatiivide arengut Eesti (kriminaal)karistusõiguse arengu kontekstis. Lisaks on analüüsitud, kuidas on mõjutanud vangistuse ja selle karistusliigi alternatiivide osakaalu kriminaliseerimisest tulenevad muutused karistusõiguse sanktsiooni-süsteemis, millised on Riigikohtu seisukohad reaalse või tingimisi vangistuse rakendamise eelistamiseks ning kuidas kajastub vangistuse alternatiivide rakendamine Eesti karistuspraktikas.

³⁰ Riigikogu 21.10.2003.a. otsusega „Kriminaalpoliitika arengusuundade aastani 2010 heakskiitmine“ on kriminaalpoliitika määratud kui ühiskondlike tegevuskavade väljatöötamine, täiustamine ja elluviimine eesmärgiga takistada süütegude levikut, vähendada nende raskust ja toimepanemise võimalusi ning nendega tekitatavat kahju, samuti mõjutada inimesi süütegudest hoiduma, kaitsta õiguskorda ning suurendada ühiskonnas turvalisust.- RTI, 31. 10. 2003, 67, 457.

1. ptk. VANGISTUS KUI KRIMINAALPOLIITIKA KESKNE INSTRUMENT (KRIITIKA)

§ 1. Kriminaalkaristuse lähtealused

1. EÕIK art 7 lg 1 ls 1³¹ sätestatud *nullum crimen nulla poena sine lege* põhimõtte kohaselt ei ole kuritegu ega karistust ilma seaduseta. Mõistes kriminaalpoliitikat kui ühiskondlike meetmete kompleksi mõjutamaks inimesi teatud tegudest hoiduma, eeldab selle teostamine seega esmalt kuriteo ja sellele vastava karistuse õiguslikku määratlemist. Sellise mehhanismina, mille abil sotsiaalne kooslus tagab sellesse kooslusesse kuuluva üksikisiku käitumise allutamise oma normidele, mõistetakse laias tähenduses sotsiaalkontrolli. Kriminaalpoliitika seisukohalt võib sotsiaalkontrolli määratleda kui riigipoolset sotsiaalset reaktsiooni tema kontrolli alla kuuluvate subjektide normi eiravale, hälbivale käitumisele. Riiklik reageerimine hälbivale käitumisele sõltub nii normirikkumise iseloomust kui ka kontrollisubjektide eripärast ja läbib teatud kriminaalpoliitilise eripäraga etapid, mida nimetatakse selektsiooniks. Selektiooni võib vaadelda olenevalt sellest, kas tegemist on teo kuulutamisega kuriteoks, st seadusandja tegevusega (selektsioon laiemas mõttes) või asub riigi kriminaaljustiitsüsteem otsustama, keda konkreetselt kuriteoks tunnistatud teo toimepanemise eest vastutusele võtta (selektsioon kitsamas mõttes). Esimesel puhul, so selektsiooni esimese etapina võib vaadelda riigi seadusandja (parlamendi) tegevust, kes selekteerib mitmesugustest ühiskonna eri mõjugruppide poolt väidetavalt kahjulikuks tunnistatud tegudest välja need, millised kuulutatakse riigi nimel kuritegudeks ning formuleeritakse karistusseaduses kuriteokoosseisudena. Sellist tegevust nimetatakse kriminaliseerimiseks. Kriminaliseerimise vastandmõiste on dekriminaliseerimine ning see tähendab seadusandja tasemel otsustamist, milliseid kuritegudena sätestatud tegusid sellistena (kuritegudena) enam mitte lugeda.³²

Kriminaalpoliitika seisukohalt on kriminaliseerimisprotsess üks kesksemaid, kuna see määrab ära, millise iseloomuga kontrollisubjektide käitumised satuvad juba selektsiooni teise etapi huvisfääri. Praktilises elus mõjutavad kriminaliseerimist erinevad tegurid. H. J. Hirsch'i kohaselt on Saksamaal kriminaliseerimise puhul tegemist kolme osaliselt kattuva põhivormiga. Esiteks on tegemist valdkondadega, mis on tekkinud seoses tehnika ja teaduse arenguga, nagu näiteks arvuti- ja aatomitehnika ning geenitehnoloogiaga. Teise gruppi

³¹ Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni (täiendatud protokollidega nr. 2, 3, 5 ja 8) ning selle lisaprotokollide nr. 1, 4, 7, 9, 10 ja 11 ratifitseerimise seadus. 13. märts 1996. a. - RT I 1996, 11/12,34.

³² J. Sootak. Kriminaalpoliitika. Tartu Ülikool: Juura, Õigusteabe AS, 1997, lk 187-188.

kuuluvad teod, mis olid osaliselt ka enne karistatavad väärteokaristusõiguses, kuid mis väärtushinnangute muutumise tõttu on saanud suurema tähelepanu osaliseks ning nende paigutamisega karistusseadustikku karmistati ja laiendati nende koosseisude toimeala. Siia kuuluvad ennekõike keskkonna- ja majanduskaristusõigus. Kolmandas grupis on tegemist valdkondadega, kus juba varasem karistatav käitumine on järsult kasvanud ning see tegelik kuritegevuse ja selle avaldumisvormide kasv on andnud aluse sellise käitumise kriminaliseerimiseks ja sanktsioonide karmistamiseks. Siin võiks nimetada narkokuritegevust ja üldisemalt organiseeritud kuritegevust.³³

Kriminaliseerimisel peaks seadusandja lähtuma kindlatest põhimõtetest. Üheks selliseks on subsidiaarsuspõhimõte, mille kohaselt võib karistusõigusliku normi luua alles siis, kui on ammendatud kõik võimalused reguleerida konkreetset käitumist teistes, vähem repressiivsetes õigusvaldkondades. H.-J.Hirsch'i arvates jääb tänapäeva karistusseadusandluse inflatsioon subsidiaarsusprintsipi sageli vajaliku tähelepanuta. Kui ühiskonnas kerkib esile mingi tõeline või ka ainult näiline pahe, siis pööratakse reeglina pilk kohe (karistus)seadusandja poole ja nõutakse sellise pahe kiiret kriminaliseerimist, millele seadusandja tavaliselt reageeribki. Kas karistusõiguslik norm seejuures konkreetse probleemi lahendamiseks tingimata hädavajalik on või kas see üldse on kohane vahend, jääb seejuures sageli vajaliku põhjenduseeta. Tulemuseks on, et paljud karistusõigusnormid on sisuliselt kas ebavajalikud, ei suuda tegelikult konkreetset pahet tõkestada või rakendatakse neid norme õiguskaitseorganite poolt äärmiselt vähe.³⁴

2. *Nullum crimen* printsiibist lähtuvalt on kriminaliseerimisega seotud ka kuriteokoosseisule vastava karistuse, selle liigi ja määra ettenägemine karistusseaduses. Karistuse mõiste defineerimiseks võib tuua mitmeid määratlusi, kasutades selleks erinevaid lähtekohti ja tunnuseid. Näiteks N. Walker on välja toonud järgmised karistuse tunnused:³⁵

- Karistus kujutab endast isikule suunatud mõjutust, mis on selle vastuvõtjale eeldatavasti ebameeldiv.
- Karistuse rakendamine on kavatsuslik. Ettevaatamatusest põhjustatud ebameeldivat mõjutamist ei saa lugeda karistuseks.

³³ H. J. Hirsch. Õigusriikliku karistusõiguse aktuaalsed probleemid. – Juridica, 2004, nr 3, lk 161.

³⁴ Samas, lk 162-163.

³⁵ N. Walker. Why punish? Oxford: University Press, 1991, p 1-3.

- Karistuse kohaldajatel on selleks õigus. Perekonnas on selline õigus perekonnapeal, riigis seadusega määratud organil või ametiisikul. Karistamist isiku poolt, kellel ei ole karistusõigust, tuleb nimetada omakohtuks.
- Põhjus, mille pärast karistatakse, peab olema süüdlase tegu või tegevusetus, mis rikub mingit normi- seadust, reeglit või tava. Mõtete eest ei saa karistada, ka hirm või kellegi ebameeldivus ei saa olla karistuse põhjuseks.
- Isik, keda karistatakse, peab olema seaduserikkumise toime pannud teadlikult.
- Karistamine peab olema millegagi õigustatud, see ei saa olla lihtsalt sadism.
- Karistus tugineb sellise isiku arusaamisele asjadest, kes mõistab karistuse ja mitte selle isiku arusaamisele, kelle suhtes karistust kohaldatakse.

Lisaks sellele, et kriminaalkaristus on ette nähtud kuriteona kvalifitseeritava teo eest karistusseaduses, eristavad seda muudest punitiivse iseloomuga sanktsioonidest täiendavalt järgmised spetsiifilised tunnused.

- 1) Kriminaalkaristuses väljendub eriline riigi hukkamõist, rõhutatud pahameel ja nõrdimus kui hoiak süüdlase suhtes, et isik on tekitanud ühiskonnaliikmetele kahju.
- 2) Kriminaalkaristuse kohaldab süüdlasele eraldi ette nähtud organ- kriminaalkohus – erilise menetluse ehk kriminaalprotsessi raames, mis on sisustatud eelkõige avaliku kohtuistungiga. Avalikus kohtuistungis väljenduv rituaalsus peab asendama omaaegsete karistuste füüsilise karmuse ja kindlustama nii karistuse teadvustamise kohtualuse poolt kui ka kohtualuse arusaama, et ta on toime pannud süüteo ja teda karistatakse.
- 3) Kriminaalkaristust mõistev kohus teeb seda mitte enda (so kohtu), vaid riigi või rahva nimel, esindades sellega avalikku, karistavat riigivõimu, ning väljendades põhimõtet, igasugune karistus lähtub riigivõimu (parlamendi) poolt vastuvõetud seadusest.³⁶
- 4) Kriminaalkaristus on ka süüdlase stigmatiseerimine ehk häbimärgistamine, mis väljendub esiteks tema diskrediteerimises, st tema sotsiaalse identiteedi kahjustamises ja teiseks nn re-integreerivas häbistamises, st süüdlase ühiskonda tagasivõtmise kitsendavates tingimustes. Viimane avaldub liberaalsemas variandis näiteks karistusregistri olemasolus, rangematel juhtudel aga eriti ohtliku retsidivistu instituudi olemasolus karistusõiguses.

³⁶ Cesare Beccaria (1738-1794) märkis 1764.a. raamatus „Kuritegudest ja karistustest“ järgmist: „[...]Vabadusekaotus erineb kõikidest teistest karistustest selle poolest, et ta eeldab kohustuslikult kohtulikku süüdimõistmist, kuid see tingimus ei tühista seda olulist nõuet, et ainult seadus määrab kindlaks, millal inimene on ära teeninud karistuse. Seetõttu peab seadus kindlaks määrama, millise kuriteo toimepanemise kohta saadud tõendite alusel võib süüdistatavat kinni pidada, allutada uurimisele ja karistada.“ - C. Beccaria. Rikoksesta ja rangaistuksesta. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 8/98. Helsinki: Edita, 1998, s 90.

5) Kriminaalkaristus kui süüdlase karm kohtlemine tähendab isiku represseerimist- temale teatud kadude ja kitsenduste põhjustamist – temalt võetakse ära vabadus, au või vara jne.³⁷ Ehkki karistusõiguse ajalugu näitab otsese repressiooni pidevat vähenemist karistuse sisus, iseloomustab EIÕK praktika kohaselt (näit. Engel vs Holland 1976) kriminaalkaristust teistest punitiivsetest sanktsioonidest seni ikkagi eelkõige selle rangem iseloom. Kui teo toimepanemise eest on karistuseks ettenähtud näiteks vabadusekaotus (vangistus, arest), siis ebaselguse korral teo iseloomu osas võimaldab selline sanktsioon klassifitseerida ühtlasi ka tegu kriminaalseks teoks.³⁸

3. Karistuse puhul tekib paratamatult küsimus, milleks see on vajalik, mis on selle eesmärk. Karistuse eesmärk on üks vanimatest õigusfilosoofilistest probleemidest, mida ajalooliselt saab taandada põhiliselt kahele küsimusele, kas karistus on vahend tasumise täideviimiseks süüdlase suhtes selle eest, mida ta on toime pannud või saab karistav avalik võim olla ka proaktiivne ja püüda sarnaseid õigusrikkumisi tulevikus ära hoida.³⁹ Selle kohta märkis juba Platon: „[...] nii on karistuste tegelik eesmärk kahesugune: see keda on õigesti karistatud, peab saama paremaks ja saama sellest kasu või peab temast saama eeskuju oma kaaslastele, et nad näeksid, kuidas ta kannatas ja kardaksid samamoodi kannatada ning muutuksid seeläbi ise paremaks. Need, kes on muutunud paremaks, kui neid on karistanud jumalad ja inimesed, on sellised, kelle patud on ravitavad; ja nad on muutunud oma valu ja kannatustega paremaks nii selles kui teises maailmas; kuna nende jaoks ei ole muud teed, mis neid nende kurjusest vabastaks. Kuid need, kes on olnud süüdi raskeimates kuritegudes ja on seetõttu parandamatud, tuleb teha teistele eeskujuks; kuna nad on parandamatud, ei saa nemad sellest head, vaid head saavad teised, kes näevad neid igavesti talumas kõige koledamaid ja hirmsamaid kannatusi nagu on nende pattude karistus- seal nad on ülesriputatuna maailma vangimajas justkui hoiatav eeskuju ja vaatepilt kõikidele patustele.“⁴⁰

Saksa filosoofide Immanuel Kanti (1724-1804) ja Georg Hegeli (1770-1831) idealistlikest ja liberaalsetest ideedest mõjutatud klassikalise kriminaalõiguse nn absoluutsete karistus-teooriate kohaselt on mõiste „absoluutne“ käsitletav eeskätt ladina tegusõna *absolvere* tähenduses (lad k eraldama, eemaldama, lahutama) ja selles tähenduses mõistetakse

³⁷ J. Sootak. Karistusõiguse alused. Tallinn, 2003, lk 181-182.

³⁸ Vt. U. Lõhmus. Õigus õiglasele kohtulikule arutamisele.- Inimõigused ja nende kaitse Euroopas. Juridica, 2003, lk 144-146.

³⁹ J. Sootak. Theories of Punishment and Reform of Criminal Law (Reforms as a Change of Mentality).- Juridica International, 2000, 1, p 68.

⁴⁰ Tsitaat teosest: N. Morris, D. Rothman (ed). The Oxford History of Prison. New York, Oxford: Oxford University Press, 1998, p 5.

absoluutsena teooriat, mille kohaselt on riiklik karistamine mistahes eesmärkidest lahutatud.⁴¹ Karistuse raskus tuleneb ainuüksi kuriteo raskusest ning seejuures ei ole süüdlase karistamisel ühtegi muud eesmärki vaja silmas pidada (*poena absoluta ad effectum*).⁴² Kanti kohaselt väljendasid kuriteo ja karistuse vastavust nn peegeldavad karistused. Hegel paigutas oma karistusteoorias kuriteo ja karistuse dialektilisse süsteemi, mille järgi õiguskord kujutab endast üldist tahet, millele õigusrikkuja vastandab oma eritahte. See tähendab, et inimelu, tema kehalise puutumatuse, omandi puutumatuse jms ideed (teesi) eitab kuritegu (antitees). Kuriteole järgnev karistus kujutab endast eituse eitust ja likvideerib seega eituse taas. Hegeli kohaselt on absoluutse kehtivusega siiski ainult kuriteo ja karistuse sobiva suhte üldprintsip, mitte aga peegeldava karistuse printsip. Nii Kanti kui Hegeli käsituse järgi ei tohtinud riiklik karistamine silmas pidada mingeid konkreetseid ühiskonnasisesid eesmärke (nagu näiteks kurjategija ümberkasvatamine või teiste potentsiaalsete kurjategijate hirmutamise), kuna see eksiks kurjategija inimväärkuse vastu.⁴³ Ehkki absoluutsed teooriad võivad tänapäeval tunduda vananenuna, leiab näiteks Saksamaa Konstitutsioonikohus senini, et ka absoluutsetel karistusteooriatel on Saksa karistusõiguses tänapäeval oma koht. Selline arusaam tuleneb eelkõige Saksamaa põhiseadusest tuletatud õigusriigi printsibist, mille üheks järeltuleks on, et karistusega tekitatav kahju ja kuriteo raskus peavad olema vastavuses, st kohus ei tohi mõista võrreldes teo süülise ebaõigusega ei liiga rasket ega liiga kerget karistust.⁴⁴

Kuriteo raskusele vastava karistuse põhimõtte järgmist esindab tänapäeva USA-s *just deserts* (ing k vastavalt teenetele) karistuspoliitiline õpetus, mille kohaselt karistus on ühiskonna moraalne vastus kuriteole ja peab seetõttu olema vastavuses toimepandud kuriteo raskusega. 1976.a. avaldatud teoses *Doing Justice* (ing k mõistes õigust) kritiseeris Andrew v. Hirsch USA kohtusüsteemi üheltpoolt liiga leebete ja teiselt poolt liiga rangete karistuse mõistmisel ja väitis, et mõiste õigus (ingl k *justice*) tähendabki eeskätt just kuriteo ja karistuse vastavust, proportsionaalsust. Proportsionaalsuse eeltingimuseks on Kanti ideedest tulenev seisukoht, et inimese tahe on vaba ning ka õigusrikkujatele kuulub õigus vastutada oma tegude eest. Toimepandud kuriteo raskusele mittevastav, ebaproportsionaalne karistus seevastu rikub õigusrikkuja õigust saada karistatud vastavalt tema poolt toimepandud kuriteo raskusele.⁴⁵

⁴¹ E. Samson. Kriminaalõiguse üldosa. Abimaterjal kohtunike ja prokuröride järelkoolituse karistusõiguse õppegrupile. Saksa keelest Olavi Jaggo. Tallinn, 2001, lk 28.

⁴² J. Sootak. Looming või aritmeetika? - *Juridica* 1997, 1, lk 32.

⁴³ E. Samson, lk 19-20.

⁴⁴ Samas, lk 41.

⁴⁵ M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (ed.) *The Oxford Handbook of Criminology*. 2.ed. Oxford: Clarendon Press, 1997, p 1096-1097.

Just deserts doktriini tulemusena sätestati paljude USA osariikide karistusseadustikes konkreetsed ettekirjutused karistuste mõistmiseks ja määrad, mille piires võivad karistused sõltuvalt kergendavatest või raskendavatest asjaoludest erineda.⁴⁶

Absoluutsetele karistusteooriatele vastandlikud, nn relatiivsed karistusõiguslikud õpetused esindavad seevastu arusaama, et riikliku karistamise eesmärk ei ole mitte kättemaks ja õiglane tasumine, vaid seisneb eeskätt tulevaste kuritegude tõkestamises, kusjuures karistus peab toimima kas kõigi võimalike tulevaste kurjategijate kogumile (üldpreventsioon) või üksikule potentsiaalsele kurjategijale (eripreventsioon). Näiteks Anselm von Feuerbachi (1775-1833) poolt esimese tuntud üldpreventiivse mudelina väljatöötatud *psühholoogilise sunni teooria* näeb lihtsustatud kujul ette, et isik paneb kuriteo toime selle toimepanemisele õhutavate (raev, viha, ahnus, häda) ja seda pärssivate motiivide (kasvatus, enesekontroll, hirm) koosmõju tulemusena, kus võidule pääsevad ühed või teised tõukejõud. Psühholoogilise sunni teooria kohaselt peab karistusõigus kuritegude ärahoidmiseks avaldama mõju veel mitte kuriteo kasuks otsustanud isiku motiivide kogumile. Selline täiendav vastumotiiv antakse isikule karistusähvarduse kehtestamisega kuriteo eest ja loodetakse, et ta loobub kuriteost eeskätt teda ähvardava karistuse mõjul. Karistusõiguse ülesanne seisneb selles, et luua karistusähvardusega kuriteost tagasi hoidev motiiv, siis seisab süsteemis esiplaanis karistusähvardus, seega karistusseadus. Karistusseadusega võrreldes on kriminaalprotsessil ja karistuse täideviimisel sekundaarne funktsioon ja nende ülesanne seisneb ainult karistusähvarduse usutavuse tagamises. Arvatakse, et Feuerbachi teooriast tulenev tugev eelistus karistusseadusele ongi olnud üks peamisi põhjusi, miks pea kogu XIX sajandi karistusõigusteadus on pidanud ennast esmajooneliseks karistusseadusest ning küsimustele, mis on seotud karistuse täideviimisega ja selle võimaliku mõjuga kurjategijale, on selles omistatud pigem teisejärguline tähtsus.⁴⁷

Üldpreventsiooni käsitlemine ainult hirmutamisenä, nn negatiivse üldpreventsioonina, jõudis Kontinentaal-Euroopas 1960ndateks aastateks madalseisu. Saksamaal leiti, et hirmutamisenä käsitletav üldpreventsioon on vastuolus Saksamaa põhiseaduse artiklis 1 sisalduva inimväärikuse põhimõttega, mistõttu see ei saa olla ei karistamisõigust ega ka karistuse mõistmisel arvestatav eesmärk. Üldpreventiivse idee taassünd toimus Saksamaal siiski uuel teoreetilisel alusel nn positiivse üldpreventsiooni kontseptsioonina ning just positiivne üldpreventsioon on kujunenud viimastel aastakümnetel Saksa karistusõiguse legitimatsiooni

⁴⁶ N. Walker, p 9.

⁴⁷ E. Samson, lk 20-21.

ja karistusteooriate aluseks. Positiivne üldpreventsioon püüab kombineerida *homo oeconomicus*'e ja *homo sociologicus*'e aspekte. Kui negatiivne üldpreventsioon toetub *homo oeconomicus*'e mudelile - isik otsustab igas käitumisolukorras nii, nagu talle näib kasulikumi - siis *homo sociologicus*'e teooria kohaselt on normijärgimine eelkõige lapse- ja noorukieas õpitud. Inimesel kujunevad ajapikku omadused, kalduvused ja harjumused, mis suubuvad teatud tegudesse, ilma et igas käitumissituatsioonis kaalutaks eelseisvate alternatiivide eeliseid ja kahjusid. Oluline on see, et käitumishoiakuid omandatakse ja säilitatakse ka sotsiaalse keskkonna välise surve abil. Välised sanktsioonid ja nõudmised on vajalikud, et säilitada hoiakute käitumisrelevantsi, vastasel korral kui väliseid mõjutusi ei tule, jäävad käitumishoiakud üldiselt ebastabiilseks ja võivad erodeeruda. Karistuse puhul ei spekuldeerita karistusahvarduse lühiajalise mõjuga konkreetse teo puhul, vaid karistuses nähakse kumulatiivset ja kasvatavat mõjurit isiku arengus ja õppimises. Riiklik karistussüsteem peab toetama üldist õiguskuulekat käitumist ja eluviisi. Kui hirmutamispreeventsiooni puhul kuritegu ei tasu end ära, siis positiivse üldpreventsiooni puhul ei tasu kurjategijaks saada.⁴⁸

Üldpreventiivseid eesmärke toetavad USA kriminoloogias alates 1970ndatest aastatest levinud nn kontrolliteooriad, mille kohaselt kuritegevus ja normiväline käitumine ei ole mingis suhtes kõrvalekalduva või rikutud käitumishoiaku (ja seega parandatava), vaid eeskätt puuduliku kontrolli küsimus. Kontrolliteooriate kohaselt on kuritegevus tegelikult normaalne ühiskondlik nähtus ja iga ühiskonnaliige on võimeline käituma egoistlikult, antisotsiaalselt ja kriminaalselt, kui see ei oleks pärsitud vastusuunalise jõuga- indiviidist endast, perekonnast, kogukonnast või riigist lähtuva kontrolliga. Kuritegu leiab aset siis, kui kontroll puudub või on puudulik ja ahvatlevad sihtmärgid on kaitsmata ja kättesaadavad, hoolimata sellest kas isikul on või ei ole kriminaalne kalduvus (mida juhul kui see ongi olemas, on igal juhul raske muuta). Tähelepanu tuleb keskendada seega mitte õigusrikkujatele, vaid kontrolli hõlbustava keskkonna kujundamisele.⁴⁹ Kontrolliteooriate kohaselt ei ole kuritegevust võimalik täielikult likvideerida, vaid see tuleb muuta läbi kriminaalkontrolli juhtimise ja koordineerimise ühiskonnas tolereeritavaks.⁵⁰

XIX sajandi teisel poolel Euroopas kujunenud karistusõiguse positivistliku käsitlemise kohaselt peab karistusõigus tuginema mitte abstraktsetele ideedele õigusest ja õiglusest, vaid tegelikule elule, inimese käitumist bioloogiliselt ja sotsiaalselt mõjutavatele põhjustele. Positivistlikus

⁴⁸ J. Sootak. Uuematest arengutendentsidest karistusteoorias ja kriminaalpoliitikas.- Juridica, 2000, lk 4-6.

⁴⁹ D. Garland. The Culture of Control. Oxford: University Press 2002, p 15-16.

⁵⁰ T. Hope, R. Sparks (ed). Crime, Risk and Insecurity. London, New York: Routledge 2000, p 131.

kriminaalõiguses ei kohaldata karistust mitte kuriteokoosseisule, vaid konkreetsele inimesele konkreetse teo eest.⁵¹ Karistuse mõõt ei ole mitte üksnes kuritegu, vaid eelkõige põhjused, miks kuritegu toime pandi ning isik, kellele karistust kohaldatakse. Franz von Liszt (1851-1919) poolt rajatud karistusõiguse sotsioloogilise suunaga tekkis karistusõigusesse eesmärgi kategooria- tuleb uurida kuritegevust tekitavaid sotsiaalseid põhjusi eesmärgiga need kõrvaldada või nende toimet nõrgendada. Karistust tuleb kohaldada eesmärgiga kõrvaldada nende sotsiaalsete tegurite mõju, mis viisid kurjategijaisiksuse kujunemisele ja kuriteo toimepanemisele. Järelikult ei ole vaja süüdlast mitte lihtsalt karistada, vaid kasvatada või parandada, st kohelda. Kohtlemise puhul on karistuse eesmärk konkreetse õigusrikkuja selline mõjutamine, et hoida ära tema poolt uute õigusrikkumiste toimepanemine.⁵²

Anglo-Ameerika õigusruumis võeti eripreventsioon kasutusele rehabilitatsiooni (ingl k *rehabilitation* taastamine) tähenduses, mis kujunes USA-s alates 1950ndatest aastatest järgneva paarikümne aasta vältel juhtivaks karistusideoloogiaks. USA-s asendusid sel ajal senised eeskätt järelevalvele orienteeritud nn suure maja (ingl k *big house*) tüüpi vanglad uut tüüpi korrektsiooniasutustega, kus hakati kinnipeetud süüdimõistetute käitumist mitmesuguste nõustamis-, tervishoiu-, hariduslike jne programmide elluviimise abil mõjutama, kutsumaks karistusaluste käitumises esile positiivseid muutusi. Rehabilitatsiooniidee tugines õigusrikkujate mõjutamise kõrval oluliselt veel nn klassifitseerimise ja määramata tähtajaga karistuste mõistmise süsteemidele. Klassifitseerimissüsteemi puhul kogusid karistuse täideviimise asutuste erialaspetsialistid -psühholoogid, sotsioloogid, psühhiaatrid jne - esimeses etapis süüdimõistetute isikute kohta mitmesugust informatsiooni, sh nende isiksuse kujunemise, elukäigu jne kohta. Teises etapis määrati süüdimõistetule vastavalt tema isikuprofiilile spetsiaalne rehabilitatsiooniprogramm ja kolmandas etapis toimus selle elluviimise jälgimine ja vajadusel muudatuste sisseviimine. Rehabilitatsiooniidee realiseerimise kolmandaks väljundiks oli süüdimõistetutele määramata tähtajaga karistuste mõistmine, eesmärgiga sundida neid oma käitumise parandamisega saavutama karistustähtaja lühendamist. Määramata tähtajaga karistuste mõistmine jättis isiku vabastamise täielikult karistuse täideviimise asutuste pädevusse, millel oli õigus otsustada, millal süüdimõistetut on rehabiliteeritud ja kõlblik karistuse kandmisest vabanema. Praktikas tähendas see tegelikult

⁵¹ J. Sootak 1997, lk 131.

⁵² J. Sootak 1998, lk 196-197.

olukorda, kus kohtu poolt süüdimõistetud isikud olid tegelikult täielikus teadmatuses, milline karistus tuleb neil tegelikult ära kanda.⁵³

Kuigi karistuse mõistmisel võib lähtuda ainult absoluutsest või relatiivsest karistuseesmärgist ja -teooriast, on tegelik elu näidanud, et sellest ei piisa ja praktikas vajalik on erinevate eesmärkide kombineerimine ja ühendamine. Viimasel juhul tuleb arvestada, et mingil määral jääb nendesse alati alles immanentne vastuolu ehk nn karistuseesmärkide antinoomia, mis puudutab nii üld- ja eripreventsiooni vastuolu kui ka kuriteo raskuse ja preventsiioonide kooskõlastamatust. Probleem on selles, kuidas konkreetselt arvestada karistust määravaid faktoreid- süüd, isikut ning preventsiioone karistusliigi ja -määra valikul. Olukorra praktiliseks lahendamiseks on erinevate riikides käbele võetud mitmesugused skeemid. Näiteks Saksamaal on erinevate karistuseesmärkide üheaegses arvessevõtmises käibel kolm põhivarianti: mänguruumi teooria, punktkaristus ja kohaväärtuse ehk astmelisuse teooria. Mänguruumi teooria kohaselt tuleb karistus mõista raamides, mille alammäär on piiratud juba süüle vastava karistusega ja ülemmäär veel süüle vastava karistusega. Selles ulatuses tuleb määratleda konkreetne karistus, arvestades eri- ja üldpreventiivseid eesmärke. Mänguruumi teooria kohaselt ei ole konkreetsele isikule mõistetavaist karistustest ainult üks õige ja õiglane, sest süü ulatusega antud piiride ning süüdlase isiku ja preventsiioonide arvestamine võib anda tulemuseks erinevaid põhjendatud karistusi. See teooria annab esimese astme kohtunikule suhteliselt vabad käed, samas jätab küllaltki vähe võimalusi esimese astme kohtu otsuse korrigeerimiseks. Punktkaristuse teooria lähtub eeldusest, et nagu ei ole olemas igale konkreetsele kuriteole vastavat täpset karistust kui objektiivset suurust, nii ei ole ka olemas süü poolt ettemääratud karistuse täpseid piire. Õige on ainult üks, süü suurusele täpselt vastav karistus, kuid selle peab kohtunik igal konkreetsel juhul tuvastama ning seejärel karistuse eesmärke arvestades modifitseerima. Punkt- ja mänguruumiskeemid annavad võimaluse rakendada karistuse mõistmisel kombineeritult nii süüpõhimõtet kui ka preventsiioone, kusjuures neid võib rakendada üheaegselt nii karistusliigi kui määra valikul. Nn kohaväärtuse teooria kohaselt määrab eripreventsioon ära karistuse liigi (või vajaduse kohaldada tingimisi karistamist), süü suurusest tuleneb aga juba valitud karistuse määr (vabaduskaotuse kestus või rahatrahvipäevade arv).⁵⁴

⁵³ J. Brown. Prisons in Turmoil. Glenview, London: Scott, Foresman & Co, 1980, p 40-44.

⁵⁴ J. Sootak. Looming või aritmeetika? - Juridica 1997, 1, lk 34-35.

§ 2. Kaasaegsed Lääne karistuspoliitilised arengud ja mudelid

1. Eripreventiivsed-rehabilitatiivsed karistusmudelid olid Lääne-Euroopas ja Põhja-Ameerikas valdavad kuni 1970ndate aastateni, mil USA-s publitseeritud empiirilistest analüüsides ilmnes, et enamiku raskematest kuritegudest panevad toime isikud, kes moodustavad kurjategijate üldmassist ainult väikese osa, nn retsidivistid. Ühe uuringu tulemuste kohaselt pani 6 % sünnikohordi indiviididest toime rohkem kui 50 % samasse kohorti kuuluvate indiviidide kuritegudest ja vastutas $\frac{2}{3}$ vägivallaga seotud kuritegude eest.⁵⁵ Analüüside baasil sai laialt tuntuks skeptiline järeldus, et ükski korrektsiooniasutustes kasutatav rehabiliteerimise või karistamise meetod ei vii tegelikult kurjategijate poolt toimepandud kuritegude arvu vähendamisele (ing k *nothing works*).⁵⁶ Lisaks skeptitsismile rehabilitatiivsete meetmete efektiivsuses hakkas Põhja-Ameerikas ja Lääne-Euroopas 1960-70ndatel aastatel koos vangistuse sageduse vähenemise ja keskmise vanglakaristuse pikkuse lühenemisega suurenema ka kuritegevuse tase, mistõttu levis arvamus, et tegemist on kausaalse seosega, st just leebe karistuspoliitika põhjustab kuritegevuse suurenemist.⁵⁷ Nii kuritegevuse kasvu kui *nothing works* järeldust hakati USA-s laialdaselt kasutama selleks, et taasõigustada retributiivsete, tasumisele orienteeritud karmide karistuste kasutuselevõtmist.⁵⁸ Tulemuseks oli kurjategijatele karmimat kohtlemist nõudva karistuspoliitika jõuline esilekerkimine. Näiteks nn *get tough* (ingl k karista valusalt) karistuspoliitilise suuna kohaselt peab karistuse eesmärk olema eelkõige kuritegevuse vaoshoidmine ja järelevalve õigusrikkujate üle, õigusrikkujate parandamine on sellisel juhul tagaplaanil, kuna leitakse, et kui karistuse äraandnud kurjategijate hulgas isegi tuleb ette paranemist, on see pigem juhuslik positiivne lisaefekt kui karistuse eesmärk.⁵⁹

Järeldus, et enamus raskemaid kuritegusid pannakse toime suhteliselt väikese kontingendi poolt, kes vaatamata temale suunatud kasvatusmeetmetele jääb oma käitumiselt suhteliselt

⁵⁵ J. Saar. Õigusvastane käitumine alaealisena ja kriminaalsed karjäärid (Eesti 1985-1999 longituuduurimuse andmetel). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003, lk 25.

⁵⁶ *Nothing works* tulenes Ameerika kriminoloogi R. Martinsoni 1974. a. avaldatud uurimusest, milles ta USA-s 1945-1967. a. läbiviidud enam kui 200 rehabilitatsiooniprogrammi tulemuste alusel järeldas, et ükski neist ei suutnud tõestada oma efektiivsust korduvkuritegevuse vähendamisel, mistõttu kurjategijate rehabiliteerimine on maksumaksjate raha raiskamine.- vt. A. A. Vass. Alternatives to Prison. Punishment, Custody and the Community. London: SAGE Publications, 1990, p 57-58.

⁵⁷ Näiteks 1960-74. a. suurenes USA-s mõrvade toimepanemine kahekordselt.- vt. M. Mauer. Comparative International Rates of Incarceration: An Examination of Causes and Trends. Presented to the U.S. Commission on Civil Rights. June 20, 2003. Online. Available: <http://www.sentencingproject.org/pdfs/pub9036.pdf>. 13 May 2005.

⁵⁸ G. A. Bernfield, D. P. Farrington, A. W. Leschied (ed). Offender Rehabilitation in Practice: Implementing and Evaluating Effective Programs. Chippendham, Wilts: John Wiley & Sons, Ltd. 2001, p 10.

⁵⁹ D. J. Champion. Probation, Parole and Community Correction. Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall, 2002, p 140.

muutumatuks, andis aluse mitmesuguste nn. vangistamise strateegiate väljatöötamiseks, mille eesmärk on vähendada kuritegude toimepanemist sel teel, et aktiivse kriminaalse karjääri faasis olevad kurjategijad lihtsalt isoleeritakse kuritegeliku aktiivsuse ajaks ühiskonnast. Sellise isoleerimise puhul eristatakse kollektiivse ja selektiivse ehk valikulise vangistamise strateegiaid. Kollektiivse vangistamise puhul opereeritakse riikliku karistuspoliitika tasandil keskmise karistuse mõjuga keskmisele kurjategijale ja karistuslikku efekti suurendatakse üldise vangistustaseme suurendamisega. 1980ndatel aastatel USA-s läbiviidud uuringute kohaselt oli kuritegevuse taseme vähendamine 10-30 % võrra saavutatav vanglapopulatsiooni kuni kahekordse kasvuga. Valikulise vangistamise puhul suunatakse karistuslikud meetmed eelkõige kõige ohtlikumate ehk nn harjumuskurjategijate isoleerimiseks. Nn harjumuskurjategijate statuudid kehtestati USA-s 1980ndate aastate alguses paljudes osariikides ning toovad sellisena kvalifitseeritud isikule uue kuriteo toimepanemisel kaasa automaatselt 10-20 aastase karistustähtaja lisamise. 1994.a. viidi California osariigi eeskujul 30 USA osariigis sisse nn kolme löögi (ingl k *three strikes*) seadused, mille järgi teatavate kuritegude korral iga järgnev karistus karmistub oluliselt, jõudes kolmanda karistusena juba eluaegse vanglakaristuseni või äärmisel juhul surmanuhtluseni. On ilmne, et selline selekteeriv vangistusstrateegia suurendab oluliselt vangide arvukust, kuna sel puhul satub vanglasse suurem hulk arreteeritud isikutest ja nad viibivad vanglas kauem.⁶⁰ Samal ajal satub vanglasse ka tegelikult vähese ohtlikkusega kurjategijaid, vähendades niimoodi vangistusstrateegiate efekti.⁶¹ Kui kuritegevuse vähendamise seisukohalt võib vangistusstrateegiatele leida mingit õigustust, siis õigusemõistmise seisukohalt on nende puhul tegemist siiski negatiivse nähtusega, kuna sellisel juhul mõistetakse õigusrikkujatele karistusi mitte niivõrd nende poolt faktiliselt toimepandud süüteo raskuse, kuivõrd eeskätt süüdlaste isiku nn riskiprofiili alusel.⁶²

2. Karistuste karmistamisele vastanduva nn restauratiivse õiguse (ingl k *restorative justice*) õiguspoliitilise kontseptsiooni kohaselt ei ole süüdlase ja kannatanu vahelises õiguskonfliktis oluline mitte süüdlase karistamine, vaid eelkõige selle konflikti lahendamine, eesmärgiga äratada süüdlases vastutustunne tema poolt toimepandu suhtes ja suunata ta kannatanule ja kogukonnale tekitatud kahju heastamisele ja hüvitamisele. Restauratiivse õiguse puhul leitakse, et erinevalt riiklikust õigusemõistmise- ja karistusprotsessist, kus peategelane on

⁶⁰ J. Saar jt 2003, lk 79-82.

⁶¹ 2003. aastal arutas USA Ülemkohus California *three strikes* seaduse põhiseaduslikkust juhtumi puhul, kus süüdlasele oli mõistetud 153 dollarilise videokasseti varguse eest 50 aastane vangistus. Olemasolevatel andmetel USA Ülemkohus vastuolu USA konstitutsiooniga ei tuvastanud.- vt. M. Mauer, p 10.

⁶² T. Hope, R. Sparks, p 132.

süüdlane ja kannatanu on sageli jäetud tahaplaanile, tuleb tähelepanu omistada eeskätt kannatanule, kellel peaks olema õiguskonflikti lahendamisel otsustav sõnaõigus. Samas ei jäeta ära kuulamata ka süüdlast, vaid tema saatus tuleb otsustada mitte riikliku karistamisega, vaid eelkõige kogukondliku nn perekonnanõupidamise käigus, mille puhul on põhi-küsimuseks, mida tuleb juhtunu heastamiseks ette võtma. Seega restauratiivse õiguse puhul on õiguskonflikti lahendamine eelkõige kogukonna ülesandeks.⁶³ Suund õiguskonfliktide lahendamisele läbi erinevate mitteriiklike lepitus-, heastamis- ja vahekohtumenetluste saavutas Läänes laialdasema leviku 1970ndatel aastatel. Sellele andsid tõuke üheltpoolt süvenev pettumus riikliku kriminaaljustiitsüsteemi võimetuses kuritegevuse vähendamisel, teiselt poolt aga erinevate rahvaste õiguseelsetest perioodidest (taas)leitud eeskujud, mille kohaselt olid kogukondlikud lepitus- ja vahekohtud erinevates kultuurides väga laialt levinud, andes alust rääkida kogukondliku õiguse suuremast loomulikkusest ja universaalsusest võrreldes riikliku õigusemõistmisega.⁶⁴ Viimasel ajal on restauratiivse õiguse idee saanud toetust eriti Kanadas, kus kannatanu ja süüdlase vaheline lepitusmenetlus, süüdlase poolt kannatanule ja kogukonnale kahju hüvitamine ning süüdlase vastutustunde arendamine on kuulutatud üheks riikliku karistusõiguse prioriteediks.⁶⁵

Ka teise tuntuma liberaalsema karistuskontseptsiooni, nn ubikviteedipreventsiooni kohaselt ei ole kuritegevusvastases võitluses esmatähtis mitte karistusega mõjutamine, üld- või eripreventsioon, vaid preventsiooni viimine igapäevasele tasemele, igale poole (lad k *ubiquae* – kõikjal, igal pool). Alguse sai see kriminaalpoliitiline vool 1990-ndate aastate keskpaiku USA-st ning levis ka Euroopasse. Suuna mõte on viia kuritegevuse ärahoidmine kohalikule, kommuuni tasandile. Loosung „*preventsioon repressiooni asemel*“ tähendab siiski mitte üleskutset kaotada riiklik karistussüsteem kui selline, vaid arusaama, et kohalikul tasandil tehtav töö kuritegude ärahoidmisel välistab hiljem vajaduse üldse kedagi karistada. Ubikviteedipreventsiooni lähtekohaks on arusaam, et mitte ainult kuritegude, vaid ka väiksemate õigusrikkumistega tuleb võidelda, neid tuleb ära hoida igal pool ja igal hetkel. Kogu ühiskondlik elu tuleb preventiivselt läbi tuulutada kohalikul, kommunaaltasandil (siit ka vahel kasutatav termin „kommunaalpreventsioon“). Ubikviteedipreventsiooni põhiidee kohaselt tuleb tegeleda mitte kurjategija(te) mõjutamisega, vaid kuriteo vältimise suunas. Kuritegevuse ärahoidmise seisukohalt on ebaõige, et kriminaalõigussüsteem tervikuna

⁶³ B. Tkachuk, Criminal Justice Reform: Lessons Learned Community Involvement and Restorative Justice, Helsinki: HEUNI Paper No. 17, 2002, p 7. Online. Available: <http://www.heuni.fi/uploads/hl5y98fikdy.pdf>.3 September 2005.

⁶⁴ R. Matthews (editor) Informal Justice? London: SAGE Publications, 1988, p 2-3.

⁶⁵ B. Tkachuk, p 7.

baseerub kohtusüsteemil: kohtud töötavad aeglaselt ja kohmakalt, süsteem ise on eluvõõras. Seevastu edaspidi tuleb rõhk panna politseile, mille ülesandeks on just kuritegude ärahoidmine. Selline rõhuasetus ei tähenda mitte ainult politseiametnike arvu suurendamist, politsei töö intensiivistamist jms, vaid ka politseile oluliselt volituste juurdeandmist.⁶⁶

3. Eeltoodud Lääne õigusruumis XX sajandi teisel poolel sündinud erinevaid karistus-ideoloogilisi kontseptsioone on kannustanud eelkõige eesmärk leida mingi tulemuslikult töötav mudel kuritegevusega võitlemiseks.⁶⁷ Piltlikult on seda protsessi iseloomustatud ka kui kellapendli liikumist või purjeka siksakilist seilamist meretuules, kus liberaalsemad käsitlused on asendunud konservatiivse lähenemisega kuritegevusele ja vastupidi. Nii domineeris kuni 1960ndate aastateni suhtumises kuritegevusele nn positivistlik e liberaal-realistlik lähenemine, mille kohaselt kuritegevust käsitleti eelkõige kui sotsiaalset nähtust ning kurjategijas nähti peamiselt ühiskondlike normidega puudulikult kohanenud indiviidi, kelle kohtlemisel oli vajalik arvestada tema isiksuslikke, individuaalseid iseärasusi, et teda edukalt ühiskonda taasintegreerida. 1970ndatel aastatel ilmnisid aga liberaalse lähenemise olulised puudused ja seda hakati mitmelt positsioonilt energiliselt kritiseerima. Nn konservatiivne e „karistuslik” tiib leidis, et liberaalse lähenemise puhul: 1) oli kurjategijate kohtlemine liiga vähe orienteeritud üldpreventsioonile; 2) karistused ei olnud vastavuses toimepandud kuritegude raskusega; 3) karistused ei taganud küllaldast kaitset avalikkusele ning 4) karistamine oli liialt kulukas. Seevastu nn progressiivse e „kriitilise” tiiva esindajad leidsid, et: 1) kuritegu tuleb käsitleda sotsiaalse kõrvalekaldena, mitte individuaalse patoloogiana; 2) kurjategijate kohtlemine realiseerus sotsiaalse hälbe meditsiinilisel mudelil baseeruva uue stigmatiseerimisena; 3) sotsiaalsete teenistuste võimu laienedes tugevnes kontroll inimeste üle; 4) mitteformaalsete otsustuste ja isiksuse sunniviisilise mõjutamise üle puudus küllaldane õiguslik järelevalve; 5) sotsiaalse (üldise) teraapia idee oli põhimõttelises vastuolus karistamise ideega ning seetõttu polnud edukas kohtlemine korrektsiooniasutustes teostatav. Kriminaalpoliitilises diskussioonis võitis 1970ndate aastate keskpaigaks klassikiline lähenemine kuritegevusele, mille põhiseisukoha kohaselt saab kuritegevust kontrollida kurjategijate massilise isoleerimise ja hirmutamise abil, kuna kuritegevus on mitteküllaldase karistamise resultaat. Konservatiivne karistuspoliitiline arusaam domineeris kuni 1990ndate aastate alguseni, mil hakati jälle kritiseerima vangide suurt arvu ja vanglatele tehtavaid suuri kulutusi ning pöörama uuesti tähelepanu mitteformaalsetele kurjategijate kohtlemise

⁶⁶ J. Sootak, *Juridica* 2000, lk 9.

⁶⁷ J. Petersilia. *Community Corrections*. New York: Oxford University Press, 1998, p 3.

meetoditele. Seega oli „karistuspoliitiline pendel” tsükli läbinud ja alustas liikumist neoklassitsismilt tagasi neopositivismi suunas.⁶⁸

Võttes kokku XX sajandi viimase kolmekümne aasta jooksul põhilisi eeskätt Anglo-Ameerika õigusruumis toimunud karistusideoloogilisi muutusi, on D. Garland välja toonud järgmised aspektid:⁶⁹

1. Rehabilitatsiooniideaali taandumine ja retributiivse õiguse tagasitulek. Kui enamuses XX sajandi vältel käsitleti retributiivse iseloomuga karistusi kui eelkõige keskajast pärit anakronisme, siis alates XX sajandi 70ndatest aastatest võib eeskätt USA-s täheldada kätemaksule ja tasumisele orienteeritud karistuspoliitika taasesilekerkimist, mida on põhjendatud vajadusega vähendada avalikkuse poolt tunnetatud ebaõiglust rehabilitaiivsete, so individualiseeritud karistuste mõistmisel. Alates 70ndatest aastatest on USA kriminaalpoliitilisi suundumusi oluliselt mõjutanud mitmesugused retributiivseid ja hirmutavaid abinõusid toetavad kriminoloogilised teooriad. Kontrolliteooriate kohaselt on kuritegevus ja normiväline käitumine eeskätt puuduliku kontrolli küsimus. Sotsiaalne, situatsiooniline ja enesekontroll- need on uued dominandid kaasaegses kriminaalpoliitikas.
2. Kuritegevushirm kui kriminaalpoliitika emotsiaalse tonaalsuse oluline kujundaja. Alates 1970ndatest aastatest on paljudes Lääneriikides kujunenud üheks olulisemaks kriminaalpoliitika suundumuste mõjutajaks kuritegevushirm. Kuritegevus, mida varem peeti teatud määral marginaalseks ühiskondlikuks probleemiks, on nüüd muutunud kogu ühiskonda haaravaks üldiseks sotsiaalseks probleemiks. Kuna kuritegevuse ilmingud on meedia poolt sageli ülevõimendatud, on kuritegevushirm kujunenud selliseks nähtuseks, mis ei sõltugi enam kuritegevuse tegelikust tasemest ja eksisteerib väljaspool seda.
3. Tähelepanu koondumine kuriteoohvrile ja rõhuasetus kannatanute huvide kaitsmisele. Tähelepanuväärne on kannatanu muutumine riikliku kriminaalpoliitika keskseks subjektiks. Kuriteoohver ei ole enam üksik õnnetu saatusega indiviid, vaid on muutunud kogu ühiskonda esindavaks persooniks, kelle hirme tuleb mõista ja kelle arvamusega tuleb arvestada. Populaarse loosungi kohaselt see, kes räägib kannatanute nimel, räägib kogu ühiskonna nimel. Uueks teguriks kriminaalpoliitiliste otsuste tegemisel on kujunenud kannatanute ja avalikkuse huvide kaitse, mille puhul liigset tähelepanu kujategijate õigustele käsitletakse kui kannatanute huvide kahjustamist.

⁶⁸ J. Saar. Kurjategijate kohtlemise sotsiaalsühholoogilisi aspekte. -Kuritegevus ja kriminaalpreventsioon Eestis (Taustad. Hetkeseis. Perspektiivid). Artiklite kogumik. E. Raska (koost.). Eesti Riigikaitse Akadeemia, Tallinn, 1994, lk 124-127.

⁶⁹ Vt. D. Garland, p 8-20.

4. Kriminaalpoliitika politiseerumine. Kriminaalpoliitika on tänapäeval muutunud Lääne ühiskondades üheks olulisemaks poliitilise valimisvõitluse teemaks. Kõrgendatud poliitiline huvi ümbritseb kõiki kriminaalpoliitilisi teemasid, kus otsused tuleb teha avalikkuse suure tähelepanu all ja iga viga võib kergesti paisuda skandaaliks. Kriminaalpoliitiliste abinõude väljatöötamisel eelistatakse nende allutamist poliitilistele huvidele ja avalikkuse arvamusele, mitte aga ekspertide arvamustele või teaduslike uuringute tulemustele.

Alates XX sajandi keskpaigast Lääne ühiskondades kasvanud kuritegevuse põhjusteks peetakse mitmesuguseid sotsiaalseid, kultuurilisi ja majanduslikke muutusi. Olulisemaks peetakse noore vabameelse põlvkonna majandusliku ja sotsiaalse sõltumatuse saavutamist, perekonna ja kiriku kui formaalsete struktuuride tähtsuse vähenemist ning tarbimise kasvu ja heaoluootuste suurenemist, mille tagajärjel on märgatavalt muutunud inimeste igapäevaelu, pakkudes samaaegselt ka kuritegude toimepanemiseks uusi ja soodsaid võimalusi. Teise seisukoha järgi iseloomustab nüüdisaegset Lääne heaoluühiskonda erisuguse turunõudlusega piirkondi tekitav ebaühtlane majanduslik ja sotsiaalne areng, mille tagajärjeks on erinevate turvalisusastmetega tsoonide teke (rikaste „turvalinnakud”, vaeste „getod” jne).⁷⁰ Milline seisukoht on õige, on küsitav. Ilmselt ei pretendeeri ükski teooria õigusele seletada kuritegevust kui nähtust tervikuna.

§ 3. Vanglakaristusse kriitilise suhtumise kujunemine

1. Vangistus kujutab endast teatavasti karistusliiki, mille olemusse kuulub inimese ühe kõige olulisema õigushüve -vabaduse- äravõtmine.. Tegelikult ei võeta vangistusega isikult ära kogu tema vabadust, vaid eeskätt liikumis- ja käitumisvabadus, ja sedagi mitte täielikult, säilitades isikule teatud liikumis-ja käitumisvabaduse nii vanglasiseselt kui erandina ka väljaspool vanglat. Seega võib vangistuse puhul rääkida pigem karistusluse vabaduse olulisest piiramisest. Vangistuse sisuks oleva vabaduse piiramise puhul tuleb arvestada kahe aspektiga. Esiteks takistab karistusluse sulgemine kinnisesse karistusasutusse karistatavat jätkamast tema senist eluviisi. Ta kistakse välja oma tavapärasest elukeskkonnast, mistõttu ta kaotab oma väljaspoole vanglat jäävad sotsiaalsed kontaktid ning sellega vahetu võimaluse oma senise (kuritegeliku) käitumise jätkamiseks. Kuigi vangistuse puhul puudutab karistusluse sotsiaalsete kontaktide katkestamine eelkõige tema negatiivseid kontakte, riivab see loomulikult ka tema positiivseid sotsiaalseid kontakte. Viimaste puhul loodetakse siiski,

⁷⁰ J. Graham, T. Bennet. Kriminaalpreventsioon Euroopas ja Põhja-Ameerikas. ÜRO Kriminaalpreventsiooni Instituut. Kriminaalpreventsiooni Nõukogu. Tallinn 1998, lk 15.

et positiivsete kontaktide kahjustamine on minimaalne ning karistatava loobumine (loobuma sundimine) senisest eluviisist peaks tabama eelkõige selle negatiivset külge. Teiseks tähendab vangistuse sisuks olev vabaduse piiramine karistatava elu allutamist karistusasutuses kehtestatud sisemisele elukorraldusele, so vanglarežiimile, mis erineb oluliselt tema elust vabadusest. Seega mõlemal aspektil on karistusaluse suhtes oma spetsiifilised mõjud, kusjuures negatiivsete mõjude ilmumine ei ole kunagi välistatud.⁷¹

Vanglast selle mõiste tänapäevases tähenduses saab rääkida alates XIX sajandist, mil karistusasutuses kinnipeetuid enam lihtsalt ei hoitud kinni, vaid asuti neid teatud spetsiaalsete meetoditega- tasuta tööga, enesevaatlusega, religioosse kasvatusena ja karmide režiiminouetega- mõjutama, eesmärgiga karistusaluseid ümberkasvatada ja parandada. Vangla tekkimist on seletatud mitmete mudelitega. Idealistliku mudeli järgi oli vangla kujunemise liikumapanevaks jõuks valgustuslik usk inimesse, ideeline progress ja teaduse areng. Inimene sai teadlikumaks ja haritumaks ja loobus seetõttu ebahumaansetest kehalistest karistustest, mis tuginesid kättemaksule, julmusele ja harimatusele. Idealistliku lähenemisviisi kohaselt võib vangla ka ebaõnnestuda ja olla koguni ebahumaanne, kuid teadmiste ja rahaliste vahendite lisandudes saab puudusi kõrvaldada ja liikuda üha humansema ja ratsionaalsema karistussüsteemi poole. Organisatsioonilis-funktsionaalne mudel seevastu rõhutab vanglaid kui ühiskonnas toimunud muutuste kajastajaid. Kuigi vanglatest ei õnnestunud kujundada ühiskonnamudelit, mis võimaldab kurjategijaid isoleerida halbadest mõjudest, säilitasid vanglad oma legitiimsuse ja jätkasid funktsioneerimist oma sisemiste seaduste järgi ka pärast nendega seostatud ideaalide purunemist. Marksistlike käsitluste järgi vastasid vanglad väljakujuneva kapitalismi vajadustele. Üleminek kapitalismile eeldas sellise karistussüsteemi teket, mille abil oleks võimalik kasvatada vabrikutele ja tehastele distsiplineeritud tööjõudu.⁷²

Lääneliku tüüpi vangla väljakujunemises kuulub eriline koht USA-le, mis oli saanud XIX sajandi alguses võrreldes Euroopaga rahulikumalt areneda ning kus pandi alus mitmetele kogu maailmas laia leviku saanud vanglasüsteemidele.⁷³ Näiteks USA-d külastanud Prantsuse juristid Alexis de Tocqueville ja Gustave de Beaumont avaldasid 1833. a. USA

⁷¹ J. Ginter, M. Kruusamäe, J. Sootak. Eesti karistuspoliitika: vabadusekaotuslikud karistused. Üleminek totalitaarriiklikust karistusõigusest õigusriiklikku karistusõigusesse. Tallinn: Juura, 2004, lk 16.

⁷² M. Laine, lk 111-113.

⁷³ Tuntumate *auburni* ja *pennsylvania* vanglasüsteemide ühiseks jooneks oli kinnipeetavatelt täieliku vaikuse nõudmine ja karm usuline ning töökasvatus, kuid pennsylvania -tüüpi vanglas viibisid vangid pidevas eraldatuses, samal ajal kui auburni süsteemis viibisid vangid töötamise ajal koos- vt. J. W. Murphy, J. E. Dison (editors). *Are Prisons Any Better? Twenty Years of Correctional Reform*. Newbury Park: Sage Publications 1990, p 13-14.

vanglakorraldusest põhjaliku ülevaate, mis andis tõuke vanglainstitutsiooni arengule nii Prantsusmaal kui teistes Euroopa riikides.⁷⁴ Lääneliku vangla funktsioneerimise põhimõtteid võib määratleda järgmiselt:

1. Parandamise põhimõte, mille kohaselt on vangla tähtsaim ülesanne süüdimõistetu käitumise muutmise ja parandamine.
2. Klassifitseerimise põhimõte, mille kohaselt tuleb vangid üksteisest eraldada või vähemalt jaotada nad kuriteo raskuse järgi, esmajoones aga vanuse, kalduvuste, kasutatavate parandamismeetodite ja muutumisetappide järgi.
3. Karistuse mugandamise põhimõte, mille kohaselt karistuse täideviimise viisi peab olema võimalik kohandada, arvestades vangi isiklikke omadusi, saavutatud tulemusi, edasiminekut ja tagasilangust. Vangi võib vabastada siis, kui tema moraalses paranemises võib olla piisavalt kindel. Tingimisi ennetähtaegse vabastamise õigust tuleb laiendada kõikidele vabaduskaotuslikele karistusele.
4. Töökasvatuse põhimõte, mille kohaselt on vangide progressiivses muutumises ja ühiskonnakõlblikuks kujunemises kõige tähtsam töö. Karistuslikku tööd tuleb vaadelda mitte karistuse lisana ja selle tugevdamisena, vaid selle pehmendamisenä, mis on kohustuslik kõigile.
5. Vanglakasvatuse põhimõte, mille kohaselt on vangi kasvatamine üheaegselt nii ettevaatusabinõu, mis on vajalik ühiskonna huvidest lähtuvalt, kui ka ühiskonna kohustus vangi ees.
6. Vangistuse tehnilise järelevalve printsiip, mille kohaselt peab vanglakorra üle vähemalt osaliselt valvama eriettevalmistusega personal, kes vastutab oma töö eest ja kellel on vaimsed ja tehnilised võimalused vangide positiivses suunas arengu jälgimiseks.
7. Abistavate institutsioonide põhimõte, mille kohaselt vangistusest vabanedes on endise vangi suhtes hädavajalik rakendada kontrolli- ja abistamisprogramme, kuni vabanenu ühiskonnaga kohaneb.⁷⁵

Tänapäeva vangla on selle konkreetsetes avaldumisvormides vägagi eripalgeline institutsioon. On tõeliselt range režiimiga vanglaid, kus kinnipeetavad istuvad päevad läbi trellitatud kongides kõrgete elektrooniliselt valvatavate müüride taga ja neile võimaldatakse vaid lühiajaline jalutuskäik paariruumi meetrises jalutuskongis ning on tunduvalt liberaalsema režiimiga asutusi, kus kinnipeetavad elavad lukustamata majades ning võivad vabalt kasutada spordisaale ja -väljakuid. Vaatamata sellistele erinevustele leitakse, et igasugustel vanglatel

⁷⁴ I. Kiema, T. Silenti, V. Suomalainen (toimit). Grotenfeltin kokoelma. Bibliografia. Vantaa: Tummavuoren Kirjapaino Oy, 2002, s 9-10.

⁷⁵ M. Laine, lk 131-132.

on alati midagi ühist ja selleks on eelkõige vanglaelu spetsiifiline aja kulgemise rutiin, mille puhul igale päevale järgnev päev peab sarnanema eelmisele.⁷⁶ M. Foucault järgi seisnebki vangla-institutsiooni mõjujõud karistuslusele eelkõige aja rutiinses kulgemises, mis kindlustab karistusluse üle vajaliku kontrolli. Iga tegu või situatsioon, mis rikub ettenähtud vanglarutiini on defineeritav kui kahjulik probleem, mida tuleb vältida ja maha suruda. Foucault'i kohaselt vanglarutiinil ei saa olla sisemisi ega välimisi tühikuid, mistõttu selle kulgemist ei ole võimalik katkestada enne kui karistusülesanne on täielikult täidetud.⁷⁷

2. Üsna pea peale vanglainstitutsiooni tekkimist tuli siiski ilmsiks, et lootused kujundada vanglast sellist kasvatusasutust, kus distsipliini, korra ja töö abil on võimalik inimesi paremaks muuta, ei ole rajatud täituma. Vanglate ülerahvastatus ja õigusrikkujate suur kontsentratsioon ning vanglaametnike korruptsioon kujundas vanglast peatselt keskkonna, mis hakkas toimima mitte niivõrd õigusrikkujate kasvatusasutusena, kuivõrd kurjategijate kvalifikatsiooni tõstmise koolina. M. Foucault iseloomustuse kohaselt on vanglal suurepäraselt õnnestunud „toota“ kuritegevust „[...] mis on seadusetuse eriline, poliitiliselt või majanduslikult vähem ohtlik vorm, äärmisel juhul isegi kasutamiskõlblik, vanglal on ka õnnestunud toota seaduserikkujaid, kes moodustavad pealtnäha ühiskonnast väljaspool oleva, tegelikult hoolega valvatava rühma; see on tootnud seaduserikkujat kui patoloogiliseks tehtud isiku [...]“.⁷⁸

Vanglakaristuse ajalugu näitab, et selle karistusliigi põhiprobleemiks on asjaolu, et vaatamata vangistuse täideviimise kuitahes liberaalsele korraldamisele pole kunagi välistatud, et sellega kinnipeetavale kaasnev negatiivne mõju ei ületaks sellelt karistusliigilt oodatavat võimalikku positiivset efekti. Uurimused on näidanud, et vangistuses mõjutab kinnipeetavat mitmeid spetsiifiliselt negatiivse iseloomuga sotsiaalpsühholoogilisi tegureid, millest USA autorid N. Johnston ja L. Savitz on rõhutanud näiteks järgmisi:

1. Karistusluse väljaspoole vanglat jäävate positiivsete sotsiaalsete ja emotsionaalsete kontaktide katkemine. Kuna vangid on ära lõigatud võimalusest suhelda oma perekonnaga, lähedastega või sõpradega, tähendab see inimesele normaalseks eluks vajalike sotsiaalsete kontaktide purunemist ja võõrandumist inimesele omasest ja vajalikust sotsiaalsest võrgustikust.

⁷⁶ N. Morris, D. Rothman, p 202.

⁷⁷ Viidatud teose järgi: R. Sparks, A. Bottoms, W. Hay (ed.). Prison and the Problem of Order. Oxford: Clarendon Press, 1996, p 64.

⁷⁸ Tsiteeritud teose järgi: M. Laine, lk 115.

2. Kinnipeetavale oluliste kaupade ja teenuste kättesaamatus. Kuigi inimese eluks vajalikud põhivajadused on ka vanglas reeglina piisavalt rahuldatud - vangile on tagatud toit, kehakate ja peavari- ei ole vanglas pakutavad elutingimused võrreldavad tänapäeval vabaduses kättesaadavate võimalustega, mugavustega ja hüvedega- süüa meelepärast toitu, kanda sellist riietust ja soengut nagu meeldib, sõita autoga jne. Et tänapäeva moodsas ühiskonnas kujutavad inimese materiaalsed vajadused sageli indiviidi elulaadi lahutamatu osa, tähendab nendest ilmajätmine isiku eluliste huvide olulist kahjustamist.

3. Võimaluste puudumine intiimseks suhtlemiseks vastassugupoolega. Vanglas on kinnipeetu sunnitud viibima pikka aega ainult omasoolises keskkonnas, mille tagajärjel tekkinud psühholoogilised pinged ja rahutus leiavad kinnipidamiskohtades sageli väljenduse vägivaldse homoseksualismi harrastamises.

4. Inimese isiksusliku autonoomia puudumine. Kuigi kõrvalseisjatele võib tunduda, et mitmed eluvaldkonnad, milles enesemääramine on vanglas piiratud (nt söögiajad, öörahu, liikumismarsuudid territooriumil jne), on suhteliselt vähetähtsad, ei ole see kinnipeetute jaoks tegelikult sugugi nii. Kuigi kinnipeetutel on võimalik hea käitumisega oma enesemääramist laiendada (nn privileegide väljavõitlemine), on kinnipeetute jaoks ka nende sõltuvus järelevalvajate otsustest äärmiselt ahistav.⁷⁹

5. Isikliku turvalisuse puudumine. Paradoksaalsel kombel on ühiskond loonud kuritegevusega võitlemiseks vangla näol keskkonna, kus inimest sunnitakse pikaajaliselt koos viibima ja läbi käima kümnete ja sadade teiste õigusrikkujatega ning kus üksikisik on tõugatud lähedusse isikutega, kellest paljud on vägivaldse ja agressiivse käitumisega. Sellises olukorras me võime mõista ühe vangi arvamust, et kõige hullem vanglas on elada koos teiste vangidega.⁸⁰

Lisaks loetletud negatiivsetele mõjufaktoritele on õiguskirjanduses välja toodud ka selliseid negatiivseid mõjusid nagu karistusaluse töö-ja kutsealase kvalifikatsiooni vähenemine või minetamine, isiku üldise elujõu ja läbilöögivõime nõrgenemine ning kohanemine vähest ettevõtlikkust ja isiklikku initsiatiivi eeldava vanglaeluga jt.⁸¹ Psühholoogilised eriuuringud on näidanud, et karistusaluse lootused teistsugusele elule ja tulevikule vabaduses ning positiivsete eluplaanide tegemine säiluvad vangistuses reeglina vaid esimese 5-6 aasta jooksul, edasi haarab karistusalust paljudel juhtudel täielik apaatia oma tuleviku suhtes ning

⁷⁹ Väidetavalt on kinnipeetavate sõltuvusse seadmine vanglaadministratsiooni otsustest privileegide lubamisel üheks kontrollimeetodiks- vt. J. Vagg (ed.) *Prison Systems. A Comparative Study of Accountability in England, France, Germany and the Netherlands*. Oxford: Clarendon Press 1996, p 313.

⁸⁰ N. Johnston, L. Savitz. *Justice and Corrections*. New York, John Wiley & Sons 1978, p 588-594.

⁸¹ J. Sootak .Vabadusekaotuse alternatiivid - erand või reegel? - Eesti Jurist, 1994, nr 5, lk 11.

võib alata isiksuse täielik degradeerumine. Inimese vaimne „selgroog“ murdub, kuigi väljastpoolt ei pruugi see olla nähtav.⁸²

Vanglaelust tingitud negatiivsed mõjutused põhjustavad karistusallustele kohanemiskursi sageli ka pärast vabanemist ning võivad kergesti olla põhjuseks uute õigusrikkumiste toimepanemisel. 1997. a. uuriti Kanadas üle 300 vanglast vabanenud isikut, kes olid aasta jooksul peale vanglast vabanemist pannud toime uue kuriteo. Uurimus näitas, et selliste isikute jaoks kujunes elu väljaspool vanglat sageli ootamatult raskeks ja keeruliseks. Elu vabaduses ei tähendanud neile mitte ainult selliseid muresid ja probleeme, millega põrkuvad oma igapäevases elus kokku enamus tavalisi inimesi, vaid just kohanemiskursused kiiresti muutunud ühiskonnaga ja puudulikud sotsiaalsed oskused tekitasid neile erilisi raskusi, problemaatiliseks osutusid paljud rutiinsed toimingud igapäevaelu korraldamiseks- elukoha ja töö hankimine, pangaarve avamine jne. Teiselt poolt tekitasid vanglast vabanenud isikud endale sageli ise täiendavaid probleeme, seda nii avaliku korra rikkumistega, puuduliku õppimisoskusega jne. Kuhjunud probleemide tagajärjel muutus endiste vangide vabanemisjärgne lootusrikas meeleolu peatselt pahuruseks, neid hakkas vaevama rahutus, frustratsioon ja viha ümbritseva „normaalse“ tegelikkuse vastu, mis sageli päädis uue kuriteo toimepanemisega.⁸³

Eeltoodud põhjustel hakati vanglat alates 1960ndatest aastatest Läänes intensiivselt ründama, milliseid rünnakuid ja nende aluseks olevaid ideid on USA autor S.Cohen kokku võtnud mõistega „destruktiivne impulss“ (ing k *destructive impulse*). Destruktiivne impulss väljendus tema sõnul peaaegu täielikus konsensus pööramaks seniseid Lääne ühiskondade karistusideoloogilisi arenguid vastupidises suunas - eemale riigist (dekriminaliseerimine, diversioon jne), ekspertidest (usaldamatus karistuse täideviimise tegelevate isikute pädevuse suhtes), riiklikest institutsioonidest (usaldamatus traditsiooniliste karistusinstitutsioonide suhtes) ja eemale karistusalluste psüühikast (so vajadus keskenduda karistamisel pigem teole kui tegijale). Vanglate suhtes püstitas destruktiivne impulss loosungi, et vanglakaristusele ajalooliselt antud aeg on sellega ümber saanud ja vanglakaristus tuleb asendada alternatiivsete karistusmeetodidega. Kui seni nähti vanglat põhilise karistusvõimalusena, siis alates XX sajandi 60ndate aastate lõpust hakati vanglaid käsitlema eeskätt kui *ultima ratio*-so äärmusliku karistusvõimalusena. Selliste ideede esilekerkimine tõi Lääne industriaal-

⁸² R. Maruste. Karistuse toimest. - Kriminaaljuristika küsimusi. Õigusteaduslikke töid. Trt: Tartu Ülikooli Toimetised, 1990, lk 29.

⁸³ E. Zamble, V. L. Quisey. The Criminal Recidivism Process. Cambridge: University Press, 2001, p. 66-67.

riikides alates 1960ndatest aastatest kaasa ka vanglapopulatsioonide olulise kahanemise. Toimunud karistusideoloogilisi muutusi võib S.Cohen'i arvates põhjendada kognitiivselt, teoreetiliselt ja ideoloogiliselt:

- 1) Tunnetuslikud muutused tuginesid arvukatele empiirilistele uurimustele, mille kohaselt on vanglad lihtsalt ebaefektiivsed- nad ei suuda kedagi kuritegelikust käitumisest võõrutada ega parandada. Karmimate hinnangute kohaselt teevad vanglad asja koguni hullemaks, tugevdades indiviidi kriminaalseid kalduvusi.
- 2) Stigmatisatsiooni-ja märgistamisteooriate kohaselt mida enam püütakse indiviidi käitumist vanglasüsteemi kaudu muuta, seda raskem on tegelikult teda tavaellu tagasi tuua. Hälbiva käitumise põhjused peituvad eeskätt ühiskonnas endas- perekonnas, kogukonnas, koolis jne, mistõttu preventatsioon ja parandamine peab toimima samuti läbi ühiskonna, mitte kunstlikult loodud riiklike institutsioonide kaudu.
- 3) Ideoloogilised põhjused lähtuvad kriitikast kriminaaljustiitsüsteemi liigse tsentraliseerituse ja bürokraatia suhtes, kahtlustest korrektsiooniametite pädevuse ja hea tahte suhtes, küsimustest riikliku sekkumise lubatud piiridest. Vanglate ja korrektsiooniinstitutsioonide suhtes kasutatakse sellises diskussioonis mõisteid nagu pessimism, skeptitsism, nihilism jne. Riik peaks karistustegevusest tagasi tõmbuma ja eesmärgiks on olla vähem kahjulik.⁸⁴

3. Siiski on viimastel aastakümnetel eeskätt USA-s hakanud suhtumises vangistusse jällegi domineerima konservatiivsed tendentsid ning on see kaasa aidanud USA vanglapopulatsiooni hüppelisele kasvule. USA vanglapopulatsiooni ja kuritegevuse taseme vahelisi seoseid uurinud A. Blumstein ja A. Beck on leidnud, et ajavahemikul 1980 -1996. a. on kuritegevuse kasv mõjutanud vanglapopulatsiooni suurust ainult 12% osas, ülejäänud 88 % osas on vangide arvu suurenemine olnud otseselt tingitud karistuspoliitika karmistumisest. Viimase kahekümne aasta jooksul on vanglapopulatsiooni suurenemist USA-s kõige märkimisväärselt mõjutanud võitlus narkokuritegevusega ja vastavate kuritegude eest ettenähtud karistuste oluline karmistumine (ing k *war on drugs*). Kui 1980ndail aastal viibis USA vanglates ca 40000 narkokuritegude eest kinnipeetut, siis 2003. a. oli neid juba 450000.⁸⁵ Tähelepanuväärne on, et tõusnud on nii vanglakaristuste mõistmise sagedus kui ka nende keskmine pikkus, seda vaatamata asjaolule, et üldine kuritegevuse tase USA-s näitab hoopis langustendentsi. Teravas vastuolus endisaegse tõdemusega, et „vangla on kallis viis teha halbu inimesi veelgi halvemaks” on USA-s juhtivaks loosungiks kujunenud *prison works*

⁸⁴ S. Cohen. *Visions of Social Control. Crime, Punishment and Classification*. Oxford: Polity Press, 1994, p 30-34.

⁸⁵ M. Mauer, p 6-7.

(ing k vangla töötab).⁸⁶ D.Garlandi kohaselt on vangla kui pika ajalooga institutsioon perioodiliste ootustega ja katsetega ennast uuesti reformida - alguses kui parandusmaja ning hiljem kui korrektsiooniasutus- näinud tänaseks oma rolli taandamist retributiivse karistuse täideviimise nulltasandiks. Massvangistuse tingimustes jääb vangla pea ainsaks funktsiooniks õigusrikkujate isoleerimine muust ühiskonnast ning just vanglamüürid on selle institutsiooni kõige tähtsamaks ja väärtuslikumaks elemendiks. Sellist vanglat võib nimetada ka omalaadseks sotsiaalseks reservaadiks või karantiiniks, kus ühiskonnale kõlbmatu vähemus on enamuse turvalisuse nimel teistest eraldatud. Sellisel moel hoitakse vanglates massiliselt kehvadest oludest pärit noori tööelisi mehi, kelle suhtes vangistus toimib kui teatud mehhanism, mis selekteerib ja eraldab eluvõitluse tagajärjel ühiskonna elu kulisside taha jäetud inividid. „Nulltolerants“ ja teised sarnased populaarsed loosungid süvendavad ühiskonna polariseerumist veelgi, tõrjudes soovimatuid indiidigruppe ka väljaspool vanglaid välja sellistest piirkondadest, kus neid ühiskonna edukamate ja jõukamate elanikkonnakihtide poolt näha ei soovita.⁸⁷

USA-le iseloomulikud tendentsed ei või siiski samastada olukorraga Euroopas ja sealhulgas eriti Kontinentaal-Euroopas. M.Tonry arvates võib põhjus olla selles, et professionaalsele tsiviilteenistusele ülesehitatud Kontinentaal-Euroopa kriminaaljustiitsüsteemid on vähem mõjutatud poliitilisest survest või omavad sotsiaalsed väärtused üldse Kontinentaal-Euroopas tugevamat tähendust ning seetõttu käsitletatakse siin lihtsakoelisele retributivismile orienteeritud karistuspoliitikat liiga ühekülgsena. Samas on ka mitmed Kontinentaal-Euroopa riigid üle võtnud USA-le iseloomulikku karmimat karistuspoliitikat, kuna sarnaselt USA-ga on ka Euroopas hakanud avalik arvamus nõudma kuritegevuse tõkestamiseks üha karmimaid meetmeid ning poliitilised ringkonnad ei saa seda arvesse võtmata jätta. M.Tonry arvates ei ole vangistuse rakendamise põhimõtete suhtes Kontinentaal-Euroopas siiski mingit ühist lähenemist, pigem võib rääkida kahest peamisest, kuid vastandlikust suunast, kus ühe puhul on rõhk eelkõige lühiajalistele vanglakaristustele ja teine peab neid just ebasoovitavaks. Näiteks kui Soomes ja Rootsis on isiku süüdimõistmisel tõenäosus vangistuse kohaldamiseks üpris suur, kuid mõistetavad karistused on reeglina lühiajalised (sageli päevades või nädalates), siis saksakeelsetes riikides (Saksamaa, Austria) on lühiajalised vanglakaristused

⁸⁶ D. Garland, p 216.

⁸⁷ Samas, p 178-179.

otseselt ebasoovitavad ja neid reeglina ei rakendata, asendades need rahatrahviga või alternatiivkaristustega.⁸⁸

Suhtumist vangistusse iseloomustab Euroopa riikides ka see, et üheltpoolt on vangistus ette nähtud enamiku kuritegude põhisanktsioonina, mistõttu võib seda pidada täie õigusega „normaalseks“ karistuseks, kuid teiselt poolt peetakse selle rakendamist põhjendatuks ainult nõ viimase võimalusena- *ultima ratio* -na- seda eeskätt raskemate kuritegude puhul, milleks on reeglina vägivallaga seonduvad elu-, tervise- ja varavastased kuriteod, narkokuriteod, raskemad majandus- ja keskkonnakuriteod ning riiklikku julgeolekut kahjustavad kuriteod. Enamus riikides on kujunenud kuriteo eest reaalse vangistusega karistamisel määravaks kriteeriumiks kohtu poolt mõistetud vangistustähtaja pikkus, milleks on tavaliselt üle kaheaastane, mõnedes riikides aga ka üle kolmeaastane vangistus. Samuti peetakse reaalset vangistust kohaseks karistuseks isikute suhtes, kellel puuduvad mittevabaduskaotuslike karistuste rakendamiseks vajalikud isikuomadused, sellisteks isikuteks on asotsiaalse elulaadiga või korduvalt kuritegusid toimepannud isikud, keda on varasema kuriteo eest karistatud kolmeaastase või pikema vangistusega, samuti isikud, kes on kuriteo toime pannud erilise ohtlikkusega, sadistlikult või perversselt jms.⁸⁹

Samuti pole alusetu väita, et euroopalikult ettevaatlikku suhtumist vanglakaristuse otsustarbekusse on oluliselt mõjutanud radikaalne kriminaalpoliitiline liikumine abolitsionism, mis seab eesmärgiks üha väiksema riigipoolse sekkumise inimeste ellu. Üks selle suuna väljapaistvaid esindajaid Norra kriminoloog N. Christie leidnud, et kaasaegsetele Lääne industriaalriikidele iseloomulikus majanduslikpoliitilises situatsioonis, mis on sedavõrd oluliselt orienteeritud suurenemiseks ja kasvuks, on eriliselt tähtis aru saada, et vangistuse kasutamine põhilise kriminaalõigusliku karistusena on eeskätt ühiskonna eetiliste valikute ja otsustuste küsimus. Ühiskond on vaba ja õigustatud valima, mida ta tegelikult tahab. Vanglatele tuginevat kuritegevuse kontrollisüsteemi saab vaadelda samuti iselaadse tööstusena, kuid piirid sellise tööstuse kasvule peavad olema inimese poolt seatud. Mitte utilitaristlikud huvid, vaid humanistlikud ideed ja inimlikud väärtused peavad määrama vangistuse rakendamise piirid, küsimus on: millal on küllalt.⁹⁰ Vangla koht kuritegevuse kontrollisüsteemis on samas ka pragmaatiline küsimus, millele tuleks läheneda läbi vangistuse sotsiaalse maksumuse. Tagasihoidliku või mõõduka vanglapopulatsiooni puhul

⁸⁸ M. Tonry (ed.) *Penal Reform in Overcrowded Times*. Oxford: University Press, 2001, p 99-100.

⁸⁹ N. Bishop, p 50-52.

⁹⁰ N. Christie 1993, p 12-13.

võib järeldada, et kuritegevus ja vangla on ühiskonnas erandlikud nähtused ja normaalne on olukord, kus erandeid on vähe. Vangistuse massilise rakendamise tingimustes võivad ühiskonnaliikmete ettekujutused kuriteost ja karistusest ähmastuda, kuna vanglasviibimine on muutunud sellises ühiskonnas tavaliseks ja igapäevaseks nähtuseks ning sellele ei pöörata erilist tähelepanu ja seda ei pea enam häbenema.⁹¹

Kokkuvõtlikult on euroopalikult kriitiline suhtumine vanglakaristusse võetud kokku näiteks Suurbritannia siseministeeriumi memorandumis *Green Paper* järgmiselt:

- 1) Vangistus piirab tõepoolest süüdimõistetud õigusrikkujate vabadust, kuid ühtlasi vähendab nende isiklikku vastutustunnet.
- 2) Vangistuses ei pea süüdimõistetud kokku puutuma sellega, mida nad on teinud või kuidas nende tegu on mõjunud kannatanutele, tavaliselt ei hüvita nad vanglas olles kannatanutele või ühiskonnale midagi. Kui süüdimõistetuid ei karistata reaalse vangistusega, on nad rohkem võimelised hüvitama kannatanutele tekitatud kahju või korvama ühiskonnale tekitatud kahju läbi üldkasuliku, kuid tasuta töö.
- 3) Süüdimõistetute puhul, kes on vanglaelu elades vabastatud vabadusega kaasnevast igapäevaelu vastutusest ja probleemidest, on vähetõenäoline, et nad on võimelised õppima enesedistsipliini ja eneseusaldust, mis aitaks neil tulevikus vältida õigusrikkumisi. Karistuse kandmine väljaspool vanglat aitaks õigusrikkujatel kiiremini välja kasvada oma kriminaalsusest ja areneda vastutustundlikuks ja seaduskuulekaks kodanikuks.
- 4) Vangistus piirab õigusrikkujate võimalusi kuritegevuseks ainult piiratud ajaks, kuid samas suurendab nende raskusi elamaks normaalset ja õiguskuulekat elu.
- 5) Vangla ei kujuta endast empaatilist kodanikukooli. Kinnipeetu ei pea seal muretsema oma igapäevaste eluliste vajaduste, toidu ja riiete pärast, ei pea otsima ega pidama töökohta või hoolitsema oma kodu ja perekonna eest. Kokkuvõttes süüdimõistetu pigem minetab oma oskused iseseivaks eluks, kui õpib seal midagi eluks kasulikku. Seevastu kui süüdimõistetu jäetakse vabadusse, tekib tal võimalus korraldada oma suhted perekonnaga, leida töökoht, tegeleda enesetäiendamise või õppimisega, ka võib ta korvata vähemalt osaliselt tema poolt tekitatud kahju.
- 6) Karistuse kandmine väljaspool vanglat on ühiskonnale ka majanduslikult kasulik, kuna vangi ülalpidamine maksab keskmiselt kaks korda enam kui probatsiooni korraldamine.⁹²

⁹¹ N. Christie 1997, p 35.

⁹² Tsiteeritud teose järgi: A. A. Vass, p 38-39.

2. ptk. VANGISTUSE ALTERNATIIVID

§ 1. Vangistuse alternatiivide mõiste

1. 1980ndatel keskel uuriti Skandinaavia riikides, Saksamaal ja Inglismaal vabaduskaotuslike ja mittevabaduskaotuslike karistuste rakendamise mõju kuritegevuse tasemele ning uurimuste alusel tõdeti, et erinevate karistusliikide rakendamisel puudub kuritegevuse taseme osas mingigi identifitseeritav mõju, vähemalt selles osas, mis puudutab registreeritud kuritegevust. Mingeid veenvaid tõendeid, et vangistuse rakendamine karistusliigina suuremas ulatuses suudaks kuritegevuse kasvu pidurdada või vastupidi, et vangistuse tagasihoidlikum rakendamine viiks kuritegevuse suurenemisele, ei leitud. Ilmnes, et vaatamata erinevate riikide rangemale või leebemale karistuspoliitikale jäi kuritegevuse tase võrreldavates riikides põhimõtteliselt samale tasemele ning vastupidi, samatasemeline karistuspoliitika ja -praktika iseloomustas erineva kuritegevuse tasemega riike. Nimetatud uuringutest ei tulenenud siiski, et vabaduskaotuslikel karistustel puudunuks mistahes kuritegevuse taset mõjutav efekt, pigem ei suudetud tuvastada rakendatavate karistuste karmuse ja kuritegevuse taseme vahel otsest põhjuslikku seost. Leiti, et isegi juhul kui selline seos mingil määral esineb, on selle tegelik efekt palju väiksem kui avalik arvamus oskaks arvata.⁹³

Lisaks sellele omandasid Euroopa riikides üha suuremat tähtsust avaliku sektori kulutuste kasvu piiramise küsimused, puudutades teravalt ka kriminaalkaristuste ning eriti vangistuse täideviimise maksumuse optimeerimist, seda eeskätt riikides, kus on probleemideks vanglaste vahesuse ja vanglate ülekoormatus. Eeltoodud põhjustel on Euroopa riikides üha intensiivsemalt hakatud otsima vastuseid küsimustele, millised karistused oleksid sobivad vangistust asendama. Kas selliseid alternatiivseid karistusliike peaks olema vähe või palju? Millised erinevused peaksid vangistuse alternatiividel olema? Milliste õigusrikkujate suhtes neid tuleks rakendada? Millises ulatuses tuleks erinevate vangistuse alternatiivide rakendamist õigusnormidega reguleerida? Millised on selliste valikute eelised ja puudused? Selliste strateegiliste küsimustega ja valikutega puutub kokku iga Euroopa riigi valitsus ja parlament.⁹⁴

2. Max Planck'i Välismaise-ja Rahvusvahelise Kriminaalõiguse Instituudi (ing k *Max Planck Institute for Foreign and International Criminal Law*) poolt 1986. a. avaldatud uuringu kohaselt võib Euroopa riikide suhtumist vangistusse ja selle alternatiividesse jagada nelja

⁹³ Vt. N. Bishop, p 54-55.

⁹⁴ Samas, p 57.

gruppi: Esimese grupi moodustavad riigid, mis on seadnud vangistuse rakendamise piiramise põhikaristusena oma tähtsaimaks kriminaalpoliitiliseks prioriteediks ja mille karistusõiguses on seetõttu antud läbi vangistuse rakendamist piiravate tingimuste (*ultima ratio* põhimõte) alternatiivsanktsioonidele kindel eelistus. Teise grupi moodustavad riigid, mis võitlevad eeskätt lühiajaliste vangistuste vastu, kitsendades vastavalt peaaegselt lühemaajaliste kinnipidamiskaristuste mõistmise võimalusi. Näiteks Saksamaal leitakse F. von Lisztile tuginedes jätkuvalt, et lühiajaline, so Saksa karistusõiguse mõttes kuni kuuekuuline vangistus, on resotsialiseerimisprogrammide läbiviimiseks liiga lühike, kuid samas piisavalt pikk, et avaldada süüdlasele negatiivset mõju. Süüdimõistetu kistakse sellisel juhul välja oma sotsiaalsest keskkonnast, ta võib kaotada töökoha, satub kahjulikku kontakti teiste kinnipeetavatega ning lisaks puudub vabadusekaotuse lühikese kestuse tõttu tegelikult võimalus suunata teda õiguskorrektsioonile.⁹⁵ Nendest argumentidest lähtudes lubab Saksa KrK alla kuuekuulist vangistust kohaldada üksnes äärmuslike eri- või üldpreventiivsete asjaolude olemasolul (Saksa KrK § 47 lg.1).⁹⁶ Kolmanda grupi moodustavad riigid, mille karistusõiguse sanktsionisüsteemis on vangistuse kõrval ette nähtud ka vangistuse alternatiivid, kuid nende rakendamine ei ole jäetud mitte niivõrd kohtute diskretsiooniõiguseks, kuivõrd tuleneb otseselt seadusest. Neljanda grupi moodustavad riigid, mille karistuspoliitikas eelistatakse just lühiajalisi vangistusi, lootes sellega tõsta „lāvepakku“ pikemate vanglakaristuste mõistmiseks.⁹⁷ Näiteks lubavad lühiajalise vangistuse rakendamist Šveitsi ja Hispaania karistusseadustikud: Šveitsi karistusseadustik lubab kohaldada aresti ühest päevast kuni kolme kuuni ja Hispaania karistusseadustik näeb ühe iseseisva vangistuse liigina ette ühe- kuni kuuekuulise vangistuse (hispaania k *arresto mayor*).⁹⁸ Seega võib öelda, et ehkki suhtumises vangistusse ja selle alternatiividesse rakendamisse ei ole Euroopa riikide puhul võimalik rääkida mingist ühest domineerivast lähenemisest, iseloomustab seda siiski skeptiline suhtumine vangistuse kui põhilise kriminaalkaristuse otstarbekusse.

3. Vangistuse alternatiivina võib laias tähenduses mõista mistahes kuriteo eest ettenähtud karistust, mis ei seisne süüdimõistetu kinnipidamises statsionaarses kinnipidamisasutuses, so vanglas. Sellest tulenevalt võib vangistuse alternatiivideks nimetada kõiki mittevabaduskaotuslikke kriminaalkaristusi. Kitsamas tähenduses tuleks vangistuse alternatiivina mõista

⁹⁵ C. Flügge. Vanglakaristus ja vanglasüsteem Saksamaal. -Juridica, 2004, nr. 3, lk 189.

⁹⁶ Criminal Code (Strafgesetzbuch, StGB). Online. Available: <http://www.iuscomp.org/gla/statutes/StGB.htm#AIIIimp>. 16 September 2005.

⁹⁷ N. Bishop, p 59-60.

⁹⁸ M. Ernits jt. Karistusseadustiku üldosa eelnõu. Eelnõu lähtealused ja põhjendus. Tallinn, Tartu, Kiel 1999, lk 115-116.

eeskätt sellise kuriteo eest ennenähtud karistusvõimalusi, mille sanktsiooni kohaselt võidakse süüdimõistetut karistada vangistusega, kuid mis võimaldavad süüdlase positiivse eripreventiivse prognoosi korral vältida isiku suhtes osaliselt või täielikult karistusena reaalse vangistuse kohaldamist ja sellega vangistusest tulenevate negatiivsete mõjude ärahoidmist või vähemalt nende leevendamist. Ingliskeelsetes maades kasutatakse vangistuse alternatiivide asemel sageli mõisteid kogukondlikud karistused (ing k *community penalties*) või vahepealsed karistused (ing k *intermediate sanctions*), millega näiteks M.Tonry arvates püütakse vältida järeltust, justkui ei olekski vangistust asendavad karistused käsitletavad iseseisvate karistustena.⁹⁹

Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitus 92(16)¹⁰⁰ antud definitsiooni kohaselt on kogukondlike sanktsioonide puhul tegemist karistusmeetmetega, mille eesmärgiks on tagada süüdlasele mõistetud vanglakaristuse ärakandmine väljaspoolt kinnist karistusasutust, kogukonnas, ning mis sisaldavad selleks volitatud organite poolt teostatava järelevalve all süüdimõistetu suhtes kohaldatavate käitumistingimuste ja kohustuste näol teatud isiku vabaduse piiranguid. Kogukondlik sanktsioon kujutab endast kohtu poolt mõistetud sanktsiooni või karistuslikku abinõu, mida kohaldatakse süüdlase suhtes enne vanglakaristuse väljakuulutamist või selle asemel või vangistuse täideviimiseks väljaspoolt kinnist karistusasutust.

EN MK 1992. a. soovitude kohaselt peavad Euroopa Nõukogu liikmesriigid kogukondlike karistuste kehtestamisel ja elluviimisel taotlema vajalikku tasakaalu üheltpoolt õiguskorra tagamise ja kannatanute huvide kaitsmise ning teiselt poolt õigusrikkujate vajaduste tunnustamise ja nende sotsiaalse kohanemise kindlustamise vahel. Kogukondlike karistuste kehtestamisel ja rakendamisel tuleb jälgida, et süüdimõistete põhilised inimõigused ei oleks selliste sanktsioonide rakendamisel rikutud ja see ei viiks teatud sotsiaalsete gruppide huvide kahjustamisele. Arvesse tuleb võtta selliste sanktsioonide rakendamisest tulenevat võimalikku sotsiaalset kasu ja ka negatiivseid ilminguid ning potentsiaalseid riske. Ainuüksi eesmärgi asendada reaalselt vangistust ei saa lugeda piisavaks õigustuseks kogukondlike sanktsioonide kehtestamisel. Ka sellised sanktsioonid peavad võimaldama õigusrikkujale hinnata adekvaatselt oma käitumisvalikuid. Kokkuvõtlikult peavad Euroopa Nõukogu soovituslike reeglite kohaselt kogukondlikud karistused vastama järgmistele põhimõtetele:

⁹⁹ M. Tonry, p 100.

¹⁰⁰ Rec No R (92) 16.

- Nende rakendamise tingimused, kohustused ning tagajärjed nende rikkumiste eest peavad olema kehtestatud seaduses selgelt ja arusaadavalt.
- Kogukondlikku sanktsiooni ei tohi rakendada määramata tähtjaks.
- Kogukondliku sanktsiooni iseloom ja tähtaeg peavad olema proportsioonis isikule süüks pandud kuriteo raskusega ja võtma arvesse süüdlase isikuomadusi.
- Kogukondliku sanktsiooni puhul on keelatud kehtestada tingimusi, millega nimetatud sanktsiooni tingimuste või kohustuste rikkumisel muutub see automaatselt vangistuseks.
- Kogukondlikku karistust võib mõista või seda asendada vangistusega ainult kohus.
- Kogukondlik karistus peab olema edasikaevatav.
- Kogukondliku karistuse mõistmisel ja täideviimisel ei tohi olla mingit süüdlase diskrimineerimist isiku rassi, nahavärvuse, majandusliku, sotsiaalse või muu staatuse või füüsilise või vaimse seisundi alusel.
- Kogukondlik karistus ei tohi rikkuda süüdlase kodaniku- või poliitilisi õigusi või olla vastuolus rahvusvaheliselt tunnustatud inimõiguste ja põhivabadustega, välja arvatud seadusega ettenähtud erandid.
- Kogukondlike sanktsioonide iseloom, sisu ja täideviimise meetodid ei tohi kahjustada süüdimõistetute ja nende perekonnaliikmete privaatsust ning väärikust ega võimaldada nende kiusamist. Süüdimõistetute eneseväärikust, perekondlikke sidemeid, suhteid kogukonnaga ja võimalust ühiskonnas eksisteerida tuleb igati austada.
- Kogukondlik sanktsioon ei tohi eeldada süüdlase suhtes sellise meditsiinilise või psühholoogilise sundkohtlemise või protseduuri läbiviimist, mis ei ole kooskõlas sellekohaste rahvusvaheliselt tunnustatud standarditega.
- Kogukondlikku sanktsiooni võib süüdlase suhtes rakendada ainult siis, kui selle täideviimise tingimused on õigusrikkuja jaoks kohased. Kogukondliku karistuse kohaldamiseks peab olema süüdlase nõusolek.
- Kogukondlikku sanktsiooni tuleb kasutada selleks, et aidata süüdlastel arendada kogukonnas vajalikke suhteid, et saada teadlikuks kogukonna ootustest nende suhtes ning laiendada oma kontakte ja sotsiaalseid tugipunkte.
- Kogukondliku karistuse raames süüdlasele antud ülesanded ei tohi olla mõttetud, vaid peavad olema sotsiaalselt kasulikud ja laiendama õigusrikkuja oskusi nii palju kui see on võimalik. Kogukondliku sanktsiooni raames tehtavat tööd ei tohi kasutada ärilistel eesmärkidel.
- Põhimõtteliselt ei tohiks süüdlaselt sisse nõuda kogukondliku karistuse täideviimise kulusid.

- Süüdlase poolt kogukondliku sanktsiooni kontrolltingimuste rikkumine, mis võib olla aluseks sellise sanktsiooni tühistamiseks või muutmiseks, ei tohi kujutada iseenesest uut süüteo koosseisu.
- Kogukondlike sanktsioonide kehtestamine ja täideviimine peab vastama õiguskorra kaitsmise eesmärkidele, kuid samas arvestama süüdimõistetud õigusrikkujate vajadustega, kaasa aitama vangistuse rakendamise vähendamisele, olema kuluefektiivne ja aitama kaasa kuritegevuse vähendamisele.

§ 2. Euroopas tuntud vangistuse alternatiivide liigid ja iseloomustus

1. Vangistuse alternatiivide, nagu üldse kriminaalkaristuste liigitamisel võib lähtuda mitmesugustest alustest, millest ükski ei pretendeeri ainuõigele lahendusele. Üheks võimaluseks on lähtuda karistuses sisalduvast riigipoolsest süüdimõistetud ellu sekkumise astmest. Selle liigituse kohaselt oleks kõige raskema interventsiooniastmega karistuseks reaalne vangistus, mille puhul süüdimõistetud vabadus on maksimaalselt riivatud ja tema elu on täielikult allutatud kinnipidamisasutuse administratsiooni järelevalve alla. Vangistusest leebema astme moodustaksid seejärel sanktsioonid, mis ei võta küll võrdselt reaalse vangistusega süüdimõistetult ära tema vabadust, kuid piiravad mitmel erineval moel tema õigust ja vabadust korraldada oma elu vastavalt oma soovidele ja äranägemisele. Karistuste kergeima rühma moodustaksid sellise liigituse puhul nn hoiatuskaristused, mille puhul üle ei teostata isiku üle otsest järelevalvet, kuid mille mõte on anda süüdimõistetule selge märguanne, et õigusvastase käitumise kordumisel järgneb interventsiooniastmelt juba karmim karistus.¹⁰¹

Mingil määral sarnast loogikat on järgitud ka Euroopa Nõukogu 13 liikmesmaa 1980ndate aastate karistusseadusandluse ja - praktika analüüsi alusel tehtud vangistuse alternatiivide jaotuses, mille kohaselt jagunesid Euroopas enamkasutatavad mittevangistuslikud karistused kolme suuremasse rühma: 1) vangistuse modifitseeringud; 2) vangistusest sisuliselt erinevad, s.o mittevabaduskaotuslikud karistused ja 3) kuriteole õigusliku reageerimise meetmed, mille puhul jäetakse sanktsioon tegelikult rakendamata. Nimetatud sanktsioonirühmast kõige suurema interventsiooniastmega rühma moodustavad vangistuse modifitseeringud, mida iseloomustab reaalse vangistusega sarnane, kuid liberaalsem isiku vabaduse faktiline kitsendus või piirang. Teise rühma moodustavad sellises liigituses igasugused mittevabaduskaotuslikud karistused ja viimase rühma kuriteole õigusliku reageerimise meetmed, mille rakendamisega jäetakse süüdimõistetud hea käitumise ja muude vastavate

¹⁰¹ N. Bishop, p 61-62.

tingimuste korral üldse ilma sisulise karistusega. Alljärgnevas vangistuse alternatiivide tähtsamate liikide iseloomustuses ongi lähtutud sellisest liigitusest.¹⁰²

2. Vangistuse modifitseeringute eesmärgiks on piirata isiku vabadust vähem kui tavalise reaalse vangistusega, kuid vältida samas süüdimõistetu tagasilangust kuritegelikkude käitumisse ning pannes seetõttu tema suhtes teatavaid vabadust piiravaid õiguslikud piiranguid ja kohustusi. Euroopas tuntumatest vangistuse modifitseeringutest võib nimetada järgmisi:

- Osaline vangistus (ingl k *semi-detention*). Sellise karistusvormi puhul viibib isik kinnipeetavana vangistuses ainult osa ööpäevast. Vangistuses viibimise aeg on tavaliselt õhtune või öine aeg või aeg, mis jääb vabaks töötamisest, õppimisest ja muudest sihipärastest tegevustest. Isik võib õppida või töötada väljaspool vanglat ja suhelda oma perekonnaga, elades väliselt tavalise inimese elu. Näiteks Prantsumaal võib kohus süüdimõistetu suhtes, kellele mõistetakse kinnipidamiskaristus tähtajaga alla ühe aasta, rakendada karistuse täideviimist osalise vangistusena, kui isik tegeleb ettevõtlusega või tal on püsiv töökoht või ta omandab haridust või elukutset või läbib koolitust või praktikat või tal oluline vajadus viibida perekonna juures või saada meditsiinilist ravi. Süüdimõistetu, kelle suhtes võimaldatakse vangistuse täideviimist osalise vangistusena, peab viibima kinnipidamisasutuses karistuse täideviimise kohtuniku poolt määratud ajal, ülejäänud ajal, mis on vajalik tema äritegevuseks, tööks, hariduseks, koolituseks, praktikaks, perekonnavaluks või raviks, võib ta viibida vabaduses (Prantsuse KrK §§-d 132-25, 132-26).¹⁰³

- Vabastus tööks (ingl k *work release*). See karistusvorm on sisuliselt sarnane osalisele vangistusele, kuna süüdimõistetu viibib väljaspool vanglat tööl käes samuti osa ööpäevast vabaduses.

- Nädalalõpuvangistus (ingl k *weekend detention*). See on üks lühematähtajalise vangistuse kohaldamise liberaalseid vorme, mis näeb ette vanglakaristuse kandmise ositi, näiteks ainult nädalalõppudel. Prantsusmaal võib kohus, arvestades süüdlase tervislikke, perekondlikke, tööalaseid või sotsiaalseid põhjuseid, määrata süüdlasele ositi kandmisele kuni üheaastase mõistetud vangistuse. Ositi ärakantava karistuse täitmise tähtaeg ei tohi ületada kokku kolme aastat ja järjest kantava karistuse kestus peab olema vähemalt kaks päeva (Prantsuse KrK § 132-27).

¹⁰² Vt. R. Maruste 1991, lk 410 jj.

¹⁰³ Code Penal. Online. Available:

http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/code_penal_textA.htm#SECTION%2020?%20PERSONALIZATION%20OF%20PENALTIES. 13 November 2005.

- Erikohtlemine väljaspool vanglat (ingl k *serving in an outside institution*). See vorm on samuti sarnane osalisele vangistusele ja seisneb süüdimõistetud alkohoolikute või narkomaanide spetsiaalses alkoholismivastases või narkomaaniaravis väljaspool vanglat asuvas spetsiaalses raviuasutuses. Näiteks Inglismaal võib kohus kohaldada nn hospitaliseerimise korda (ingl k *hospital order*) juhul, kui seaduses ei ole konkreetset karistuse vormi ette nähtud ning kohus leiab, et erikohtlemine on vajalik.

- Liikumiskeeld (ingl k *curfew*) on uus karistusliik, mis ei seisne enam isiku osaliseski sulgemises kinnipidamisasutusse, kuid mis siiski piirab tema liikumisvabadust. Liikumiskeeld viidi Inglismaal esmakordselt sisse 1982.a. Criminal Justice Act'iga.¹⁰⁴ Liikumiskeeld on sisuliselt modifitseeritud vorm USA-s 1970ndate alguses sisseviidud koduarestist (ingl k *home arrest*), mis seisneb isiku kohustuses viibida teatud ajaperioodil, näiteks öhtusel ja öisel ajal ning nädalalõppudel kodus. Koduaresti kohaldatakse eelkõige õigusrikkujate suhtes, kellel on püsiv elukoht. Koduaresti puhul võidakse süüdimõistetu suhtes rakendada ka käitumiskontrolli ja muid kohustusi, mille rikkumisel võidakse isiku suhtes liikumiskeeld katkestada ja pöörata reaalne vanglakaristus täitmisele. Koduaresti tingimuste kohaselt peavad süüdimõistetud näiteks kandma aresti kohaldamisega seonduvaid kulusid, hüvitama kannatanule tekitatud kahju, osalema haridusprogrammides, pidama kinni öhtusest ja öisest liikumiskeelust, alluma probatsiooniametniku poolt teostatavale kontrollile kodus või tööl, alluma uriini -või vereproovide võtmisele, korraldama normaalsed suhted oma naabritega, üürileandjaga, pedagoogidega, politseiametnikega, võlausaldajatega jne.¹⁰⁵

-Liikumiskeeldu võib ühildada elektroonilise jälgimisega (ingl k *electronic monitoring, tagging*), mis on Inglismaal kasutusel alates 1989. aastast. Elektroonilise jälgimise puhul peavad süüdimõistetud kandma oma kehal elektroonilisi jälgimisseadmeid (nt randme- või jalavõrusid), mis annavad nende elukohta paigaldatud monitorjaamade kaudu järelevalveasutusele elektronilisi signaale selle kohta, kas isik peab kinni liikumiskeelust. Kui isikut ettenähtud ajal kodus ei ole, puudub vastav jälgimisseadme signaal ja isikupoolset liikumiskeelu rikkumist on võimalik fikseerida.¹⁰⁶ Alates 2001.a. on elektroonilist jälgimist katsetatud pilootprojektina ka Rootsis.¹⁰⁷ Seevastu Saksamaal peetakse elektroonilist jälgimist otstarbekaks eelkõige eeluurimisvangistuse puhul, kuid reeglina mitte lühiajalise

¹⁰⁴ M. Cavaldino, J. Dignan. The Penal System. An Introduction. 3. ed. London, Thousand Oaks, New Dehli: SAGE Publications 2005, p 146.

¹⁰⁵ D. J. Champion, p 52-53.

¹⁰⁶ Vt. M. Cavaldino, J. Dignan, p 146.

¹⁰⁷ The Swedish judicial system- a brief introduction. Ministry of Justice Sweden, November 2002. Online. Available: <http://www.sweden.gov.se/content/1/62/79/19668312.pdf>. 16 June 2005.

vangistuse asenduskaristusena. Saksa valitseva õiguspraktika kohaselt ei mõisteta juhtudel, mil elektrooniliselt jälgitav liikumiskeeld oleks mõeldav, süüdimõistetule reeglina vanglast karistust niikuinii.¹⁰⁸ Elektroonilise järelevalve plusspoolele võib kanda asjaolu, et selle piires võib süüdimõistetut suhtes kohaldada küllaltki suure paindlikkusega suuremaid või väiksemaid piiranguid. Negatiivseks argumendiks on aga sellise kontrolli pidevusest tulenev ja pikemaajaliselt raskesti talutav suur psüühiline pinge. Kui vanglast põgenemine on üldjuhul äärmiselt raske, siis koduuksest lahkumine kujutab endast üpris lihtsat ja reaalselt võimalust kontrolli alt minema pääseda. Teine elektroonilises järelevalves valitsev oht puudutab kodanikuvabadusi. Isegi vangla jätab inimesele siiski teatud privaatsfääri, kuhu vahetu kontroll temani ei ulatu, samal ajal kui elektrooniline jälgimine jätab pealtnäha isiku privaatsfääri puutumata, kuid tegelikult tungib sellesse väga sügavalt. Õigusriigi seisukohalt nähakse siin ka võimalikku ohtu totaalse kontrolli laienemiseks väljaspoole õigusemõistmise sfääri. Siit tulenevadki peamised raskused elektroonilise kontrolli kohaldamisel: elektroonilise kontrolli suur intensiivsus eeldab selle kohaldamist isikute suhtes, kellele oleks mõistetud suhteliselt pikaajaline vangistus, selle mõjutusvahendi spetsiifika eeldab aga suhteliselt hea prognoosiga süüdimõistetute kontingenti.¹⁰⁹ Näiteks USA kogemus on näidanud, et elektroonilist jälgimist kasutatakse eeskätt sotsiaalselt stabiilsete isikute suhtes, kellel on töökoht ja kes on toime pannud valdavalt mitteohtlikke kuritegusid.¹¹⁰ Selliste isikute suhtes pole aga ilmselt mõtet psüühiliselt raskestitalutavat ja kallist kontrollivormi rakendada.

3. Süüdimõistetut vabadust mittekahjustavate, mittevabaduskaotuslike karistuste rühmast omavad suurt osakaalu rahalised või neile lähedased karistused. Paljudes riikides juba domineerivaks põhikaristuseks kujunenud rahatrahv (ing k *fine*) omab vangistuse ees mitmeid eeliseid. Ühelt poolt on rahatrahv vaba vangistuse kahjulikest mõjudest ja on riigile mitte ainult odavam, vaid koguni tulutoov karistusliik, teiselt poolt täidab trahv ka karistusele iseloomulikku repressiivset ja eesmärki, kuna mõjutab negatiivselt süüdimõistetut majanduslikku seisundit (kuigi trahvi võib süüdimõistetut eest maksta põhimõtteliselt ükskõik kes). Rahatrahv on levinud põhiliselt klassikalise, proportsionaalse või päevatrahvina. Klassikalise trahvi puhul kehtestab seadusandja nii trahvi alam- kui ka ülemmäära või üksnes ülemmäära, jättes alammäära fikseerimata.

¹⁰⁸ C. Flügge, lk 189-191.

¹⁰⁹ J. Sootak 1994, lk 19-20.

¹¹⁰ M. Cavaldino, J. Dignan, p 147.

Näiteks Makedoonias saab rahatrahvi mõista vahemikus 5000 tuhat kuni 250000 dinaari (MKD),¹¹¹ omakasuliste kuritegude puhul kuni miljon MKD (Makedoonia KrK § 38).¹¹² Albaanias on rahatrahvi määraks miinimummääraks 10 tuhat lekki (ALL),¹¹³ maksimumsuuruseks 2 miljonit ALL (Albaania KrK § 34).¹¹⁴ Skandinaavia päritoluga päevatrahvi puhul määratakse rahatrahvi suurus süüteo raskusega ja süüdlase varandusliku seisundiga ning tasumisele kuuluva päevatrahvi lõplik suurus kujuneb kahe nimetatud kriteeriumi omavahelise korrutisena. Rootsis tuleb päevatrahvi arvestamisel arvesse võtta süüdimõistetu sissetulekut, jõukust, kohustusi oma ülalpeetavate suhtes ja teisi teda puudutavaid majanduslikke asjaolusid (Rootsi KrK 25 ptk § 2).¹¹⁵ Prantsusmaal maksab süüdistatav päevatrahvi puhul riigikassase summa, mis on tema kohtu poolt tuvastatud päevane sissetulek, korrutatuna karistuseks ettenähtud päevade arvuga. Päevatrahvi arvestamisel tuleb arvesse võtta süüdimõistetu sissetulekut ja kulusid. Päevatrahvi päevamäärade arvu kindlaksmääramisel tuleb arvesse võtta kuriteo asjaolusid, kuid see ei või ületada 360 (Prantsuse KrK § 131-5). Proportsionaalse trahvi puhul arvutatakse trahvi suurus vastavalt süüdlase poolt põhjustatud kahju või kuritegelikul teel saadud kasu suurusele. Reeglina leiab proportsionaalne trahv kasutamist peamiselt majandus, keskkonna-ja liiklussüütegude valdkonnas.¹¹⁶

Rahalise karistuse põhiprobleemiks tuleb pidada asjaolu, et selle rakendamise edukus sõltub suurel määral riigi majanduslikust ja sotsiaalsest heaolust, st õigusrikkujate üldisest tööhõivest ja sissetulekutest. Vastasel korral, näiteks olukorras, kus riigi majandusolukorra tõttu on palju töötuid, tähendab rahatrahvi rakendamine põhilise karistusena reeglina seda, et rahatrahv jääb paljudel juhtudel süüdlaste poolt lõppkokkuvõttes ikkagi maksmata ning tuleb asendada vangistusega. Eeltoodud põhjustel oli näiteks Inglismaal rahatrahvi rakendamine kriminaalkaristusena veel kuni XX saj keskpaigani küllaltki tagasihoidlik. Seevastu pärast-sõjajärgsetel aastatel, mil Inglismaa majandusolukord ja inimeste tööhõive hakkas järjest paranema (nagu üldiselt kogu Lääne-Euroopas), hakkas rahatrahvi osakaal mõistatud karistustes järjest suurenema ja seda hakati mõistma vangistuse asemel isegi suhteliselt

¹¹¹ 100 MDK = ca 25 EEK. Vt. Currency converter. Online. Available: <http://www.concierge.com/tools/currency>. 13 November 2005.

¹¹² Republic of Macedonia Criminal Code (01. 11. 1996). Online. Available: <http://www.mlrc.org.mk/law/CriminalCode.htm>. 13 November 2005.

¹¹³ 100 ALL = ca 12,5 EEK. Vt. Currency converter.

¹¹⁴ Criminal Code of the Republic of Albania (27. 01. 1995). Online. Available: http://pbosnia.kentlaw.edu/resources/legal/albania/crim_code.htm. 13 November 2005.

¹¹⁵ The Swedish Penal Code (01.05.1999). Online. Available: <http://www.sweden.gov.se/sb/d/3926/a/27777>. 18 November 2005.

¹¹⁶ Vt. M. Ernits jt , lk 113 -114.

raskete kuritegude eest. 1970ndate aastate lõpust, mil tööpuudus oli Inglismaal ja mujal jälle kasvanud, on rahatrahvi osatähtsus karistuspraktikas mõnevõrra jälle vähenenud.¹¹⁷

- Rahatrahviga lähedasteks rahalisteks karistusteks võib pidada ka konfiskeerimist (ingl k *confiscation*) ja restitutsiooni (ingl k *restitution*). Konfiskeerimisele kuulub üldiselt süüdlase vara, mis on saadud kuriteoga või mida kasutati kuriteo toimepanemiseks, ning seda karistusliiki kasutatakse reeglina lisakaristusena. Seevastu põhikaristuslikku staatust võib edukalt omada restitutsioon, kuriteoga tekitatud kahjude heastamise nõue, mille eeliseks on selle karistusliigi orienteeritus konkreetsele kannatanule. Üheltpoolt on siin tegemist reaalse kahju hüvitamisega, teiselt poolt aga süüdlase ja kannatanu konflikti lahendamisega ehk lepitusega riigi võimalikult vähesel sekkumisel. Heastamise positiivsesse külge kuulub ka asjaolu, et see asendab süüdlase ja kannatanu vahelise konflikti nende dialoogiga ning muudab kahju hüvitamise süüdlase õiguslikust kohustusest vabatahtlikult täidetavaks ülesandeks. Samas on heastamisel ka olulisi puudusi, kuna see: 1) jätab karistuse eesmärgid tahaplaanile ja jätab arvestamata kuriteoga õiguskorra rikkumise, üldhuvide kahjustamise; 2) asetab eelisolukorda sellised süüdlased, kes on toime pannud varalise kahju tekitamisega seotud kuriteo, samal ajal kui muudel juhtudel langeb heastamise võimalus sageli ära; 3) konflikti lahendamise jätmine süüdlase ja kannatanu vaheliseks asjaks võib põhjustada olukorra, kus võidab mitte õigus ja õiglus, vaid füüsiliselt või psüühiliselt tugevam pool. Heastamise puudusi on võimalik ületada heastamise määratlemisega mitte ainult kahju hüvitamisega otseselt kannatanule, vaid teo tagajärgede kõrvaldamisega süüdlase vabatahtliku panuse abil, mis avab tee ka sellisele hüvitustegevusele, mis ei ole vahetult seotud kannatanule tekitatud kahju tsiviilõigusliku hüvitamisega. Sellised heastamisteod võivad olla näiteks regressimaksed kindlustusele, maksed mittetulunduslikesse fondidesse, sihtasutustesse jne, mis annab võimaluse rakendada seda ka isikute suhtes, kelle aineiline seisund ei võimalda otsest varalist heastamist, samuti juhul kui ainult materiaalse kahju korvamisest teo heastamiseks ei piisa.¹¹⁸

- Mitmesugused õigusi piiravad või äravõtvad karistused on samuti peamiselt lisakaristuse staatuses, kuid ka neid iseloomustab tänapäeval järjest enam tendents muutuda iseseisvaks põhikaristuseks. Õigusi piiravatest või äravõtvatest karistustest on näiteks Prantsusmaal sätestatud järgmised: 1) juhtimisõiguse edasilükkamine kuni viieks aastaks; 2) teatud liiki sõidukite suhtes juhtimise äravõtmine viieks aastaks; 3) juhtimisõiguse tühistamine koos

¹¹⁷ M. Cavaldino, J. Dignan., p 126.

¹¹⁸ J. Sootak 1994, lk 18-19.

keeluga taotleda uut juhtimisõigust viie aasta jooksul; 4) süüdimõistetule kuuluva ühe või mitme sõiduki konfiskeerimine; 5) süüdimõistetule kuuluva ühe või mitme sõiduki äravõtmine kuni üheks aastaks; 6) keeld omada ja kanda relvaluba alusel omatavat relva kuni viieks aastaks; 7) süüdimõistetule kuuluva või temale vabalt kättesaadava ühe või mitme relva konfiskeerimine; 8) jahipidamisõiguse äravõtmine, koos keeluga taotleda uut jahipidamisõigust kuni viieks aasta 9) keeld allkirjastada tšেকে ja kasutada krediitkaarti kuni viieks aastaks; 10) keeld tegutseda kuni viie aasta jooksul mistahes professionaalsel või ühiskondlikul tegevusalal, mille puhul kättesaadavaid vahendeid võib kasutada kuriteo ettevalmistamiseks või toimepanemiseks (Prantsuse KrK § 131-6).

Üldkasulikku tööd (ingl k *community service*), mis seisneb süüdlase poolt tehtavas tasuta töös mitmesugustes üldhuvisid teenivates valdkondades, peetakse Euroopas ühena vähestest selliseks uueks vangistuse alternatiiviks, mille efektiivsus reaalse vangistuse osakaalu vähendamisel karistuspraktikas on osutunud märgatavaks.¹¹⁹ Üldkasulik töö tekkis Euroopa karistusõigusesse esmakordselt Inglismaal 1972. a., mil see pärast kolmeaastast katseperioodi kuues Inglismaa piirkonnas muutus alates 1975. a. üleriiklikuks vangistuse alternatiiviks ning on pärast seda kiiresti levinud ka teistesse riikidesse. Üldkasuliku töö populaarsust tingib ilmselt asjaolu, et see täidab üheaegselt mitmeid karistuse eesmärgi - tasumist, rehabiliteerimist ja kahjude hüvitamist- ning teiselt poolt võib selle täideviimist paindlikult modifitseerida vastavalt süüdlase isikule. Üldkasulikuks tööks võib olla mistahes tasuta töö ühiskonna, kommuuni hüvanguks- alates koristustöödest ja lõpetades vanurite ning puudega inimeste eest hoolitsemisega ning koguni lastega tegelemiseni.¹²⁰ Üldkasuliku töö repressiivne olemus tuleneb põhiliselt sellest, et süüdimõistetul tuleb töö ära teha põhitööst ülejääval ajal, seega jätab see karistus süüdlase ilma vabast ajast. Üldkasulik töö võib olla nii alternatiiv põhikaristusena mõistetud vangistusele kui asenduskaristus tasumata jäänud rahatrahvi asemel. Euroopa riikides on üldkasuliku töö tundide arvuks tavaliselt 40 - 240 tundi (Näit. Prantsuse KrK § 131-8; Rootsi KrK 27 ptk § 2a). Samas Norras võib kuni üheaastase vangistuse asendamiseks mõista üldkasulikku tööd kuni 360 tundi. Enam kui ühe aasta pikkust vangistust võib asendada üldkasuliku tööga ainult mõjuvatel põhjustel. Üldkasulikku tööd võib reeglina määrata isiku suhtes, kes annab selleks nõusoleku ja on sobiv seda tegema. Vangistuse asendamisel üldkasuliku tööga peab kohtuotsusest nähtuma,

¹¹⁹ Euroopa Nõukogu Konverents. Kinnipeetavad ja karistuspoliitika Eestis, Lätis ja Leedus. Stockholm 22.-24. oktoober 1997. Tallinn: Rootsi Vangla -ja Kriminaalhooldusamet, 1997, lk 52-53.

¹²⁰ Näiteks Inglismaal pidi tuntud jalgpallur Eric Cantona treenima üldkasuliku töö korras kohalikke lapsi.- Vt. M. Cavaldino, J. Dignan, p 143-144.

millise tähtajaga vangistus üldkasuliku tööga asendatakse ning milline on üldkasuliku töö kestus, mis vastab asendatud vangistusele. Üldkasuliku töö rakendamisel jääb süüdimõistetu probatsiooni - ja hooldusteenistuse järelevalve alla. Kohus võib mõista ka rahatrahvi üldkasuliku töö vormis (Norra KrK § 28a).¹²¹ Enamikus Euroopa maades on üldkasulik töö ette nähtud eelkõige lühiajalise, näiteks kuni 6-kuulise vangistuse asendamiseks. Inglismaal ja Wales'is võib üldkasuliku tööga asendada kuni aastast vangistust.¹²²

Tänapäevaks on üldkasulik töö jõudnud paljudes Euroopa riikides vangistuse alternatiivina tingimisi vangistuse ja rahatrahvi kõrval kolmandale kohale ja selle kasutamine suureneb pidevalt. Nii mõistetakse Inglismaal, Prantsusmaal ja Hollandis igal aastal kümnetele tuhandetele süüdimõistetutele üldkasuliku töö karistusi. Samal ajal Saksamaal, Itaalias, Poolas, Hispaanias ja Šveitsis on üldkasulik töö kasutusel peaaesjalikult kui asenduskaristus tasumata jäänud rahatrahvi asemel ja harva kui alternatiivkaristus põhi-karistusena mõistetud vangistusele.¹²³ Hollandis läbiviidud uurimuse kohaselt realiseerus kuni 90 % üldkasuliku töö rakendamise juhtudest edukalt ning ebaõnnestumised olid tingitud kas isiku soovimatusest teha selleks kriminaalhooldajaga koostööd või tema poolt uute kuritegude toimepanemisest. Keskmiseks üldkasuliku töö tundide arvuks kujunes 100 tundi.¹²⁴ Samas üldkasuliku töö läbiviimiseks vajalike tingimuste puudumisel võib selle sanktsioonivormi rakendamine ebaõnnestuda või üldse mitte rakenduda. Näiteks Portugalis viidi üldkasulik töö sisse juba 1980ndatel aastatel, kuid selle rakendamiseks ettevalmistatud ametnike ja eraldatud rahaliste vahendite vähesuse tõttu hakati seda kasutama harva. Üldkasuliku töö rakendamine võib ebaõnnestuda ka muudel põhjustel, näiteks põhjusel, üldkasuliku töö tundidega püütakse asendada liiga pikki vanglakaristusi ning süüdimõistetu ei jõua sellest tulenevat liiga suurt tundide arvu välja töötada.¹²⁵

Põhiliseks reaalse vangistuse asenduskaristuseks on tänapäeval kujunenud probatsioon. Probatsiooni (lad k *probatio* katseaeg) mõtte kohaselt on need süüdimõistetud, kes on hoidunud neile kohtu poolt määratud katseaja vältel uute õigusrikkumiste toimepanemisest

¹²¹ General Civil Penal Code (01. 07. 1994).- Online. Available:

http://www.coe.int/T/E/Legal_affairs/Legal_co-operation/Conferences_and_high-level_meetings/European_Public_Prosecutors/00_Norway_Penal%20Code.asp. 12 December 2005.

¹²² N. Bishop, p 68.

¹²³ A. Kalmthout, J. Derks. A Palette of European Probation Service Systems, Wolf Legal Publishers, 2000, p 12. Online. Available: <http://www.cep-probation.org/what.html>. 13 April 2005.

¹²⁴ Euroopa Nõukogu Konverents, lk 58.

¹²⁵ Samas, lk 62.

ning on lisaks täitnud ka neile kohtu määratud tingimusi ja kohustusi, saanud sellega riigilt andeks ja loetakse oma karistuse ärakandnuks.¹²⁶

Probatsioonile andis tõuke 1830nate aastate USA-s usulisel pinnal levinud karskusliikumine ja selle väljapaistva esindaja John Augustuse (1785-1859) erakordne edukus süüdimõistetud isikute käendamisel ja ümberkasvatamisel. Väidetavalt rikkus J. Augustuse ligikaudu 2000-st hoolealusest ainult üks tema usaldust ja pidi talle kohtu poolt mõistetud karistuse ära kandma.¹²⁷

Probatsioonil on tänapäeval ka Euroopas vangistuse alternatiivina keskne koht, kuna selle eesmärk ei ole üksnes vältida süüdimõistetule reaalse vanglakaristuse mõistmist või täideviimist koos sellega paratamatult kaasas käivate negatiivsete mõjudega, vaid ennekõike aidata kaasa tema rehabiliteerimisele ja tema kiiremale reintegreerimisele ühiskonda. Probatsiooni rakendamise tingimused ja kord võivad erinevates riikides oluliselt erineda. Näiteks Saksamaal võib kohus edasi lükata kuni üheaastase vangistuse täideviimise, kui on alus arvata, et selline karistus on süüdimõistetud isiku jaoks hoiatuseks ja ta ei pane tulevikus enam kuritegusid toime. Karistuse täideviimise edasilükkamisel tuleb arvesse võtta kuriteo toimepanemise asjaolusid, süüdimõistetud isikut, tema eelnevat elu, käitumist pärast kuritegu, elutingimusi ja karistuse edasilükkamiselt oodatavaid tagajärgi. Kohus võib edasi lükata ka kuni kaheaastase vangistuse, kui lisaks eelnimetatud asjaoludele ilmneb süüdimõistetud tahe heastada kuriteoga tekitatud kahju. Vangistuse täideviimise edasilükkamisel on katseaeg kahest kuni viie aastani. Kohus võib kohustada süüdimõistetut heastada kuriteoga tekitatud kahju või maksta mittetulundusühingule teatud rahasumma. Kohus võib määrata süüdimõistetule katseajaks kontrollnõudeid: 1) täita ettekirjutusi, mis puudutavad tema elukohta, õpinguid, töötamist, vaba aega või rahaasjade korraldamist; 2) kanda endast kindlaksmääratud ajaks kohtule või karistuse täideviimise asutusele ette; 3) mitte käia läbi teatud isikuga või isikutega; 4) mitte omada, kanda või anda teistele isikutele relva või muid ohtlikke esemeid 5) täita muid kohustusi. Süüdimõistetud antakse katseajaks probatsiooni-ametniku järelevalve alla, kes juhendab süüdimõistetut ning kontrollib tema poolt kohustuste ja kontrollnõuete täitmist. Juhul kui süüdimõistetud paneb katseaja jooksul toime kuriteo või

¹²⁶ D. J. Champion, p 22.

¹²⁷ Legendi kohaselt J. Augustus, jälgides Bostoni linnakohtus õigusrikkujate üle peetavaid kohtuistungeid, sekkus ühe joomarluses süüdistatud mehe kohtuasja arutamisse. Et vältida mehe karistamist vanglakaristusega andis Augustus kohtule lubaduse teostada mehe käitumise üle kolm nädalat järelevalvet ja tagada selle möödumisel isiklikult mehe ilmumine kohtusse. Kohtunik jäi selle ettepanekuga nõusse. Kui süüalune kolme nädala pärast uuesti kohtusse ilmus, oli kohtunik üllatunud mehe käitumise positiivsest muutusest ja karistas teda ainult trahviga. – vt . D. J. Champion, p 136-138.

rikub pidevalt või jämedalt temale pandud kohustusi ja kontrollnõudeid, võib kohus pöörata karistuse täitmisele. Kohus ei pruugi siiski vangistust täitmisele pöörata, kui otsustab kohaldada isiku suhtes täiendavaid kohustusi või kontrollnõudeid või pikendada katseaega (Saksa KrK §§-d 56 a-f).

Prantsusmaal võib kohus probatsiooni rakendades edasi lükata kuni viieaastase vangistuse täideviimise. Probatsiooni tähtaeg on 18 kuust kuni kolme aastani (Prantsuse KrK §§-d 132-40; 132-42). Probatsiooni ajal peab süüdimõistetu alluma järgmistele kontrolltingimustele: 1) külastama ettenähtud ajal karistuste täideviimise kohtunikku või kohtu poolt määratud sotsiaaltöötajat; 2) vastu võtma oma elukohas sotsiaaltöötajat ja esitama talle informatsiooni või dokumente, mis tõendavad tema elatusvahendeid ja omapoolsete kohustuste täitmist; 3) informeerima sotsiaaltöötajat igast töökohast, elukohavahetusest või reisist, mis ületab 15 päeva; 4) mitte reisima välismaale ilma karistuse täideviimise kohtniku sellekohase eelneva nõusolekuta. Juhul kui meditsiinieksperdi arvamuse kohaselt vajab isik võõrustusravi, võib probatsiooniga kaasneda ka nõue läbida vastav raviprogramm. Kuigi võõrutusprogrammi läbimine võib toimuda ainult süüdimõistetu nõusolekul, hoiatatakse teda kohtu poolt, et keeldumisel võidakse tema suhtes vangistus täide pöörata (Prantsuse KrK § 131-36-4, 132-44).

Probatsiooni võib ühildada ka teiste vangistuse alternatiividega või ka lühiajalise vangistusega. Näiteks Rootsis võib probatsiooni ühildada nii üldkasuliku tööga, päevatrahviga (kuni 200 päevamäära), kui ka 14 päeva kuni 3 kuu pikkusega vangistusega (Rootsi KrK 28 ptk §§-d 2-3). Probatsiooni puhul kohaldatakse süüdimõistetu suhtes vangla-ja probatsiooniameti poolt teostatavat järelevalvet, mis seisneb süüdimõistetu kohustuses teatada andmed oma elu-ja töökoha kohta, kohtuda regulaarselt järelevalveametnikuga, hüvitada kannatanule tekitatud kahju jne (Rootsi KrK 26 ptk §§ 12-17). Juhul kui süüdimõistetu ei täida talle pandud kohustusi, võib järelevalveamet teha süüdimõistetule hoiatuse või pikendada katseaega, kuid mitte pikemaks ajaks kui katseaja maksimaalseks tähtajaks. Süüdimõistetu poolt oma kohustuste jämeda rikkumise korral võib kohus prokuröri taotlusel katseaja kestel probatsiooni katkestada ning määrata süüdimõistetule muu karistuse, sealhulgas ka vangistuse, mida võib sellisel juhul mõista lühemaks tähtajaks, kuid see on sanktsioonis kuriteo eest ette nähtud (Rootsi KrK 28 ptk §§-d 7-9).

4. Kuriteole reageerimise abinõudest, mille eesmärk on jätta süüdimõistetu hea käitumise ja teatud tingimuste täitmise korral üldse karistamata, võib nimetada järgmisi: 1) karistuse

edasilükkamine; 2) kohtuotsuse ajatamine; 3) karistuse mõistmata jätmine (andeksandmine, lepitamine jne).¹²⁸ Karistuse edasilükkamise (ing k *suspended sentence*) mõte seisneb kuriteo toimepannud isiku kohtu poolt süüditunnistamises ja talle karistuse (vangistuse) mõistmises, kuid süüdlasele mõistetud karistust ei pöörata täitmisele, kui isik kohtu poolt määratud katseaja jooksul hoidub uute kuritegude toimepanemisest. Kui süüdimõistetu selle kohustuse täidab, jäetakse talle mõistetud karistus täitmisele pööramata ning karistuse täideviimine on sellega täielikult ammendunud.¹²⁹ Karistuse edasilükkamise idee aluseks on arusaam, et kuriteo toimepannud isikute seas leidub selliseid, kelle suhtes sõltuvalt nende süüteo raskusest, isikulistest omadustest või vastutust kergendavatest asjaoludest ei oleks sanktsioonis ettenähtud vangistuse reaalne täideviimine vajalik ega põhjendatud. Tingimisi karistamist õigustab seega positiivsele kogemusele tuginev prognoos, et võimalus vangistusliku karistuse reaalseks täideviimiseks sunnib tingimisi karistatud isikuid ka ilma vanglakaristust tegelikult ärakandmata oma õigusvastasest käitumisest aru saama ja vastavalt oma käitumishoiakuid muutma ning ennast parandama.¹³⁰

Karistuse edasilükkamisel on mitmeid vorme, olenevalt sellest, kas lükatakse edasi karistuse täideviimine või selle mõistmine. Näiteks Prantsusmaal kehtiva mudeli *sursis* puhul võib kohus edasi lükata füüsilisest isikust süüdimõistetule mõistetud kuni viieaastase vangistuse, kui isikut ei ole enne karistatava kuriteo toimepanemist viie aasta jooksul vangistusega karistatud. Kohus võib otsustada vangistuse edasilükkamise ka ainult osaliselt. Karistuse edasilükkamise puhul ei loeta isikut karistatuks, kui süüdimõistetu viie aasta jooksul alates karistuse edasilükkamisest ei ole toime pannud uut kuritegu (Prantsuse KrK §§-d 132-30,31,35).

Ka Soomes kohtu poolt tingimisi vangistuse mõistmisel (sm k *ehdollinen vankeus*), lükkub karistuse täideviimine katseajaks edasi. Katseaja pikkus on vähemalt üks ja maksimaalselt kolm aastat. Kohus võib määrata tingimisi vangistuse täideviimiseks, kui süüdimõistetu paneb katseaja jooksul toime uue kuriteo, mille eest kohus karistaks teda asjaolusid arvesse võttes reaalse vangistusega (sm k *ehdotton vankeus*) ja süüdistus on esitatud ühe aasta jooksul enne katseaja lõppemist.

¹²⁸ R. Maruste 1991, lk 415.

¹²⁹ M. Ernits jt., lk 147.

¹³⁰ Kriminaalõiguse üldosa. Autoriseeritud konspekt. Prof. H. Kadari 1938/39 loengute järgi. Koostanud N. Lõhmus ja E. Tarkpea. Tartu 1939, lk 291.

Kohus võib pöörata tingimisi vangistuse täideviimiseks ka osaliselt (Soome KrK peatükk 2b §§-d 3,5).¹³¹

Seevastu Inglismaal kasutatava kohtuotsuse edasilükkamise puhul (ingl k *deferment on sentence*) ei mõista kohus isiku süüditunnistamisel talle karistust, vaid lükkab selle mõistmise katseajaks edasi. Inglismaal võib kohus süüdlase nõusolekul edasi lükata kohtuotsuse kuni kuueks kuuks, et jälgida süüdimõistetu käitumist ja tema poolt kuriteoga tekitatud kahju heastamist. Karistuse edasilükkamisel arvestab kohus süüdlase poolt toimepandud kuriteo raskust ja asjaolusid, süüdlase isikut ning muid asjaolusid, mida õigusemõistmise huvides vajalikuks peetakse.¹³²

Vangistuse täideviimise osalise edasilükkamise puhul on tegemist tingimisi vangistuse erivormiga, nn šokivangistusega (ingl k *short sharp shock*), mille puhul kohus, mõistes süüdlasele tähtajalise vangistuse, pöörab selle reaalsele täitmisele osaliselt, tavaliselt alla poole mõistetud tähtaja ulatuses, ülejäänud osas kohaldatakse süüdimõistetu suhtes probatsiooni. Selle eesmärgiks on vältida süüdlase suhtes reaalse vangistuse mõistmist ettenähtud karistusaja pikkuses, kuid andes süüdlase samas õpetlik ja vahetu kogemus reaalsest vangistusest. Näiteks Hollandis, Taanis ja Norras moodustab šokivangistus rõhuva enamuse (kuni 80 %) mõistetud vabadusekaotuslikest karistustest. Šokivangistuse kasvatavat mõju süüdimõistetule on seni siiski vähe uuritud. Ühes Hollandi uurimuses on jõutud järelduseni, et šokivangistus ei pruugigi alati mõjuda šokiteraapiana, kui ole arvestatud süüdimõistetu isikuga ja tema eelneva eluga. Kui süüdimõistetu näol on tegemist hulkuriga või narkosõltlasega, võib lühiajaline vangistus tunduda sellisele isikule isegi soovitavana – teda toitlustatakse, ta saab arstiabi ja puhata – vabaduses oleksid need hüved talle kättesaamatud. Seega võivad viletsusse sattunud isikud näha lühiajalises vanglakaristuses eelkõige riiklikku meditsiinilist ja hoolekandeteenust, mis aga pole karistuse eesmärk.¹³³

Vanglakaristuse edasilükkamise tekib küsimus, kas sellisel juhul on tegemist iseseisva karistusega või millegi muuga, mis on seotud vangistusega. Näiteks Prantsusmaal loetakse vangistuse edasilükkamist karistuse individualiseerimise vahendiks, kuhu kuuluvad ka osaline vangistus ja karistuse ositi kandmine (Prantsuse KrK I raamat, III jagu, 2. peatükk, 2.

¹³¹ Rikoslaki 19. 12. 1889/39. Verkossa. Tavoitettavana:

<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1889/18890039001>. 19 Marraskuuta 2005.

¹³² Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 2000. Online. Available:

<http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2000/00006--b.htm#1>. 19 November 2005.

¹³³ C. Flüge, lk 190.

alapeatükk). Saksamaal paikneb karistuse edasilükkamine karistusseadustiku üldosa 3. jaos „Teo õigusjärelmid,“ kus ta järgneb karistuse mõistmise peatükkidele (1-3.peatükk) ning moodustab neljanda peatüki „Karistuse täideviimise edasilükkamine ja probatsioon“. Vangistuse täideviimise edasilükkamist võib seega vaadelda vangistuse mittereaalse täideviimise vormina, tingimisi vangistusena. Süüdlasele küll mõistetakse või kuulub mõistmisele tähtajaline vangistus, kuid positiivsete isikuomaduste, kergendavate kuriteoasjaolude või hea käitumisprognoozi puhul antakse talle võimalus vältida selle reaalselt täideviimist. Käsitluste puhul, mille kohaselt tingimisi vangistus kujutab endast pigem iseseisvat sanktsiooniliiki, rõhutatakse, et tingimisi vangistus täidab iseseisva karistuse ülesandeid. Selline karistus kuulutatakse välja süüdimõistvas kohtuotsuses (süüdimõistetut peetakse pärast kohtuotsuse jõustumist karistatuks) ja karistuse mõistmise mõttes ei erine tingimisi vangistuse mõistmine mistahes muu karistuse mõistmisest. Selline karistus läheb karistusregistrisse, st süüdimõistetule loetakse karistatuks. Seevastu süüdlasele kohaldatavate kitsenduste ja piirangute mõttes tingimisi mõistetud vangistus karistuse ülesandeid ei täida-süüdlase suhtes vabadusekaotust tegelikult ei rakendata. Selline karistusest vabastamine leiab aset kahes etapis: kõigepealt kohtuniku poolt kohtuotsusega mõistetud vangistuse väljakuulutamise järgselt ja teiseks lõplikult pärast süüdimõistetule poolt katseaja edukat läbimist. Karistusõiguse sanktsioonisüsteemis täidab tingimisi vangistus seega hoiatava mõjutusvahendi ülesandeid rahatrahvi ja reaalselt täideviidava vangistuse vahel. Seevastu probatsiooniga ühildatud tingimisi vangistus omandab juba täielikult iseseisva sanktsiooni kvaliteedi, kuna probatsiooniga kaasnevad süüdimõistetule üheltpoolt mitmesugused iseseisvad kohustused ja teiselt poolt järelevalve. Seega võib tingimisi vangistust vaadelda kui vahepealset sanktsioonikombinatsiooni, kus on võimalus minna reaalselt vangistuselt üle mittevangistuslikule karistusele ja vajadusel uuesti esimesele tagasi.¹³⁴

Kõige liberaalsemal juhul, karistuse täieliku mõistmata jätmise või sellest vabastamise korral, on erinevates riikides kasutusel sellised meetmed nagu: 1) absoluutne vabastamine; 2) kohustuse võtmine; 3) andeksandmine; 4) lepitamine. Nn absoluutset vabastamist (ing k *absolute discharge*) kasutatakse näiteks Inglismaal ja Küprosel, kus kohus võib teatud juhtudel otsutada, et vaatamata isiku süüle ei ole vaja teda karistada. Kohustuse võtmise puhul (ing k *binding over*) jäetakse süüdimõistetule karistus mõistmata, kui viimane võtab endale avalikult kohustuse olla edaspidi korralik. Andeksandmist (ing k *judicial pardon*)

¹³⁴ J. Sootak. Tingimisi vabadusekaotus. – Eesti kriminaalõiguse arenguteedest. Artiklite kogumik. Koost. J. Sootak. Trt. 1997, lk 75-76.

rakendatakse Hollandis ja Itaalias alaealiste suhtes, kui ähvardav karistus ei ületa kahe aastat. Lepitamine (ing k *mediation*) on sisse viidud näiteks Saksamaal, mille kohaselt kui süüdlane üritab kannatanult saada lepitust ja on osaliselt või täielikult hüvitanud tekitatud kahju või püüdleb ausalt selle poole või kahju osaline või täielik hüvitamine kannatanule on nõudnud süüdlaselt oluliselt isiklikke jõupingutusi või eneseohverdust, võib kohus kuritegude puhul, mille eest ettenähtud karistus ei ületa ühte aastat vangistust või 360 trahvi päevamäära, süüdlase karistusest täielikult vabastada (Saksa KrK § 46a).

5. Karistusõiguslikuks abinõuks, mis ei seostu küll reaalse vangistuse vältimisega, kuid mida võib samuti lugeda vangistuse alternatiiviks, kuna see on suunatud tähtajalise vangistuse negatiivsete mõjude leevendamisele, on reaalse vangistusega karistatud süüdimõistetute tingimisi ennetähtaegse vabastamine. Ennetähtaegse vabastamise idee on kantud arusaamast, et karistuse eesmärgi võib konkreetse indiviidi puhul saavutada kiiremini, kui kohus seda karistuse mõistmisel oskas prognoosida. Ennetähtaegsel vabastamisel on võrreldes reaalsest vangistusest tähtajalise vabastamisega suur eelis: üheltpoolt tagatakse ärakandmata jäänud karistuse kaudu isiku enda suurem huvitatus õiguskuulekaks käitumiseks ning teisalt võimaldab katseajal kohaldatav järelevalve ja sotsiaalabi kinnipeetavat kiiremat tagasitulekut ühiskonda. Kontinentaal-Euroopa karistusõiguses on tingimisi ennetähtaegse karistusest vabastamine tihedalt seotud XIX sajandi lõpu- XX sajandi alguse karistusõiguse positivistlike ideede võidukäiguga ja leidis seadusena esmakordselt väljenduse 1885. a. Prantsusmaal.¹³⁵ Ennetähtaegse vabastamise instituudi spetsiifiliseks tunnuseks on asjaolu, et selle eesmärgiks ei ole vältida isiku suhtes vangistuse kohaldamist, vaid leevendada juba täitmisele pööratud vangistusega süüdlasele mõjuvaid negatiivseid tegureid ja mõjutada süüdlast karistuse täideviimise ajal paremini käituma. Lisaks iseloomustavad ennetähtaegset vabastamist järgmised tunnused:

1. Ennetähtaegne vabastamine on kohaldatav üksnes vangistusele, samas kui probatsiooni ja üldkasuliku tööga asendatakse erinevates riikides sageli ka rahatrahvi.
2. Ennetähtaegne vabastamine eeldab, et süüdimõistetu on teatud aja temale mõistetud reaalsest vangistusest tegelikult ära kandnud. Tavaliselt nõuavad erinevate riikide karistus-seadused, et kinnipeetav oleks ära kandnud vähemalt pool kuni $\frac{2}{3}$ karistusajast.¹³⁶ Näiteks Soomes võib reaalse vangistusega karistatud isikut vabastada ennetähtaegselt, kui ta on ära

¹³⁵ J. Sootak, P. Pikamäe, lk 154-155.

¹³⁶ Mitmetes maades (Taanis, Norras, Inglismaal, Prantsusmaal) on kasutusel süsteem $\frac{2}{3}$ ja $\frac{1}{2}$, millest viimast kasutatakse eelkõige esmakordselt karistatud isikute puhul- vt. Vankeusrangaistuskomitee mietintö. Oikeus-ministeriö. Helsinki: Hakapaino Oy, 2001, lk 118.

kandnud vangistusest vähemalt 2/3 või alla 21 aasta vanune süüdimõistetu vähemalt pool karistusaega. Isiku suhtes, kes enne kuriteo toimepanemist kolme aasta jooksul ei ole kandnud vanglakaristust, kohaldatakse tingimisi ennetähtaegset vabastamist, kui isik on ära kandud pool ja alla 21 aasta vanune isik vähemalt 1/3 mõistetud reaalsest vangistusest. Tingimisi ennetähtaegse vabastamise eelduseks on, et isik oleks ära kandnud reaalselt ära vähemalt 14 päeva vangistust. (Soome KrK ptk 2c § 5).

3. Katseaeg määratakse isikule mitte eripreventiivsest prognoosist lähtudes, vaid kinnipeetava poolt ärakandmata jäänud karistusaja ulatuses.

4. Kinnipeetava ennetähtaegse vabastamisega kaasneb reeglina tema allutamine katseajaks, so ärakandmata karistusajaks probatsiooniametniku järelevalvele.¹³⁷

D.Champion'i kohaselt võib ennetähtaegse vabastamise eesmärgi sõnastada avalike ja varjatud eesmärkidena. Avalikuks eesmärgiks on eelkõige vangide kiirem taasintegreerimine ühiskonda. Pikaajalise vanglakaristus ärakandnud isikud kohtavad pärast tähtajalise karistuse ärakandmist vabadusse sattudes sageli suuri raskusi kohanemaks eluga väljaspool vanglat. Kinnipeetava pikaajaline jõudeolek ja kokkupuutumus vangla subkultuuriga ning teiste kurjategijatega, igapäevaelu korraldamine vastavalt vangladistsipliinile ja sisereeglitele võib tekitada inimeses selliseid isiksuslikke muutusi, et see võib nurjata tema elu vabaduses. Seetõttu on üheltpoolt vajalik, et üleminek reaalselt vangistusest vabadusele ei jääks liiga kauaks viibima ja teiselt poolt, et see ei toimuks ilma esialgse järelevalveta ja toetuseta. Ennetähtaegse vabastamise varjatud eesmärgiks on eelkõige vanglate ülerahvastatuse vähendamine.¹³⁸

Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee 29. 11. 2000. a. soovitude¹³⁹ kohaselt käsitletakse Euroopa riikidele sobivate vangistuse alternatiividena järgmisi karistusmeetmeid: 1) probatsioon; 2) vangistuse täideviimise edasilükkamine koos käitumiskontrolli kohaldamisega; 3) üldkasulik töö; 4) heastamine, kompenseerimine, kannatanu ja süüdlase vaheline lepitusmenetlus; 5) narkootikumide ja alkoholi kuritarvitajate ning psüühiliste häiretega isikute ravi; 6) teatud kategooriate süüdimõistatud isikute intensiivne järelevalve; 7) liikumiskeeld koos elektroonilise järelevalvega; 8) ennetähtaegne vabastamine vanglast koos järgneva järelevalvega. Eeltoodust nähtub, et Euroopa Nõukogu soovitused on paljudel juhtudel Euroopa riikide poolt juba tänaseks realiseeritud.

¹³⁷ J. Sootak, P. Pikamäe, lk 155-156.

¹³⁸ D. J. Champion, p 270-274.

¹³⁹ Rec (2000)22..

§ 3. Vangistuse alternatiivide mõju vangide arvu vähendamisele

1. Reaalse vangistusega kaasnevate negatiivsete mõjude ärahoidmise või leevendamise kõrval võib vangistuse alternatiivide rakendamise kriminaalpoliitiliseks eesmärgiks pidada vangide arvu vähendamist. Mõningate uurimuste kohaselt võib kriminaalpoliitiliste meetmete mõju olla siiski kas liiga väike või lühiajaline või omavad need koguni ettenägematuid või soovimatuid tagajärgi. Näiteks kui vangistuse alternatiivide abil loodetakse vähendada eeskätt lühiajalisi vangistusi, siis peab tajutava efekti saavutamiseks alternatiivkaristustega asendavate vangistuste arv olema küllaltki suur. Juhul kui asendada kümne süüdimõistetud üheaastane vangistus alternatiivse karistusega, siis „säästuks“ kujuneb kümme vanglakohta aastas. Samasuguse efekti saavutamiseks tuleb kuuekuulise vangistuse puhul asendada vanglakaristus alternatiivse karistusega juba 20 isikul. Selline näide ei võta muidugi arvesse ennetähtaegset vabastamist ja eeldab, et kui vanglakoht vabaneb, siis kohe ta täidetakse uuesti, mida aga praktikas tavaliselt ei juhtu.¹⁴⁰

Siiski on mitmeid riike, mis on suutnud kriminaalpoliitiliste meetmetega oma vangide arvu märkimisväärselt vähendada. Näiteks Soomes võeti alates 1970ndatest aastatest suund vangide arvu otsustavale vähendamisele. Nii oli Soome vangide suhtarv veel 1950ndate aastate alguses teistest Skandinaavia riikidest kuni neli korda kõrgem.¹⁴¹ Alates 1970ndatest aastatest seati Soome kriminaalpoliitikas prioriteetseks eesmärgiks saavutada võimalikult kiiresti vangide arvu vähendamine muude Põhjamaadega samale tasemele ning juba 1990ndate aastate alguseks, so 20 aasta jooksul oli Soome selle tulemuse saavutanud, jõudes vangide suhtarvuni 50-60 isikut 100 000 elaniku kohta.¹⁴² Soome õigusteadlase T. Lappi-Seppälä arvamus kohaselt saavutati sellised tulemused tänu jõulistele muudatustele nii Soome karistusseadusandluses, õigusemõistmises kui karistuse täideviimise praktikas, kuid kõige tähtsamaks tuleb pidada vangistuse vähendamise idee aksepteerimiseks ühiskondliku konsensususe saavutamist. Soome kriminaalpoliitilise reformi käigus otsustati ümber orienteeruda rehabilitatsioonilt positiivsele üldpreventsioonile selle skandinaavialikus tõlgenduses ehk nn. moraalikujundava karistusteooria vormis.¹⁴³ Viimase puhul on karistusõiguse näol tegemist teatud ühiskondliku paturegistriga, mis peab ühiskonnaliikmete jaoks paika panema

¹⁴⁰ N. Bishop, p 124-130.

¹⁴¹ Soomes oli 1950ndatel vangistuses 200 isikut 100 000 elaniku kohta, samal ajal kui teistes Põhja-maades ca 50- vt. T. Lappi-Seppälä. Regulating the Prison Population. Experiences from a Long-Term Policy in Finland. Helsinki, 1998, s 2.

¹⁴² T. Lappi-Seppälä. Penal Policy and Penal Rates. Long-Term Experiences from Finland. Draft, p 1. Online. October 2004. Available: [http://www.om.fi/optula/uploads/anfhavc10\(1\).pdf](http://www.om.fi/optula/uploads/anfhavc10(1).pdf) .28 August 2005.

¹⁴³ T. Lappi-Seppälä 1998, s 3.

mitte ainult õigusvastase, vaid ka moraalselt taunitava käitumise piirid.¹⁴⁴ Inimesed peavad hoiduma kuritegudest eeskätt seetõttu, et kuritegelik käitumine on ühiskonnas mitte ainult õiguslikult, vaid ka moraalselt lubamatu ja hukkamõistetav. Uute ideede kohaselt tugineb vangistuse osatähtsuse vähendamine eeskätt kogu Soome ühiskonna üldisele sotsiaalsele arengule.¹⁴⁵ Samas on huvipakkuv, et Soome kriminaalpoliitiline reform tugines vangistuse alternatiivide osas peamiselt tingimisi vangistusele ja rahatrahvile. Hiljem on Soome KrK-d siiski täiendatud vangistuse alternatiivide osas ka üldkasuliku tööga (Soome KrK 6 ptk § 11).

Ka Saksamaal õnnestus saavutada vangistuse alternatiivide abil märkimisväärset edu vangistuse osatähtsuse vähendamisel karistuspraktikas. Alates Saksa 1969. a. karistusõigusreformist, mille tulemusena kuni kuue kuu pikkuse vabadusekaotuse mõistmine tõrjuti otsustavalt kõrvale (Saksa KrK § 47), moodustab Saksamaal rahaline karistus ca 80 %, tingimisi vabadusekaotus 10-12% ja reaalne vangistus ca 6% kõigist kohtu mõistetud karistustest.¹⁴⁶

Mitmed endised Ida-Euroopa maad on samuti asunud vangistuse alternatiivide sisseviimisega taotlema vangistuse osatähtsuse ja vangide arvu vähendamist. Näiteks Bulgaaria on üks esimesi riike Euroopas, kus kehtestati nii ennetähtaegne vabastamine (1896. a.) kui tingimisi vangistus (1905. a.). Kuigi ka pärastõjajärgsel perioodil Bulgaarias oli ette nähtud mitmeid mittevabaduskaotuslikke karistusi – näit paranduslik töö, tingimisi vangistus jt-, kujunes sel ajal Bulgaarias põhiliseks karistusliigiks siiski vabadusekaotus, mis moodustas kuni 80 % kõikidest kohtute poolt mõistetud karistustest. Alates 2000.a. on Bulgaarias pidevalt suurenenud tingimisi mõistetud vangistuse osakaal, moodustades juba üle 40 % kõikidest mõistetud vangistustest. Selle tulemusena on ka vangide suhtarv Bulgaarias küllaltki tagasihoidlik, moodustades 113 isikut 100 000 elaniku kohta (2001. a. andmed).¹⁴⁷

Ka Tšehhi Vabariigis kui endise Tšehhoslovakkia jagunemise tagajärjel 1993.a. tekkinud riigis on juba alates 1980ndatest aastatest eksisteerinud probatsioonisüsteemiga sarnane järelevalvesüsteem tingimisi karistatud ja ennetähtaegselt vabastatud isikute üle, mille raames on kohtul võimalus politsei kaudu kontrollida tingimisi vabastatud isikute käitumist

¹⁴⁴ O. Heinonen jt. Rikosoikeus. Helsinki: WSOY Lakitieto, 2002, s 92.

¹⁴⁵ T. Lappi-Seppälä 1998, s 20.

¹⁴⁶ F. Dünkel, C. Morgenstern. Saksamaa sanktsioonisüsteemi aktuaalsed probleemid ja reformiküsimused. - Juridica 2004, nr 3, lk 192-193.

¹⁴⁷ A. Kalmthout, J. Roberts, S. Vinding (editors). Probation and Probation services in the EU accession countries. Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2003, p 38-39.

oma elukohas ja asjasthuvitatud isikutel ning organisatsioonidel võimalus käendada selliste isikute rehabiliteerimist. 1. jaanuaril 2001. a. jõustunud seadusega on Tšehhis reguleeritud probatsiooni- ja leppimisteenistuse tegevuse alused, mille üheks eesmärgiks on lahendada süüaluse ja kannatanu vahelisi konflikte ilma kohtu vahelesekkumiseta. Lisaks leppimis-menetlusele võib Tšehhis kohaldada tingimisi karistust ilma ja koos probatsiooniga ning üldkasulikku tööd. Näiteks 2001.a. andmeil kohaldati Tšehhi Vabariigis vanglakaristust 22%, tingimisi karistust 56,3% ja üldkasulikku tööd 14% isiku suhtes süüdimõistetest.¹⁴⁸

Ungaris viidi probatsioon sisse juba 1978. a. ja üldkasulik töö 1993. a. Kuigi Ungaris on täiskasvanute ja alaealiste jaoks kaks erinevat probatsioonisüsteemi, iseloomustab mõlemad siiski suur ülekoormatus. Kui alaealiste klientidega tegelev Ungari probatsiooniametnik töötab keskmiselt kuni 45 isikuga, siis täiskasvanute puhul ulatub klientide arv kuni 150-200 isikuni, mõnes maakonnas koguni 400-600 isikuni.¹⁴⁹ Kuigi ka Ungari vangide suhtarvud on Euroopa mõõtkavas vägagi tagasihoidlikud (2002. a. 58 isikut 100 000 elaniku kohta), on Ungari vanglate probleemiks jätkuvalt suur ülerahvastatus.¹⁵⁰

Ka Läti kui Eesti kõrval üks suurema vangide suhtarvuga Euroopa riik on asunud oma vangide arvu alternatiivkaristuste abil otsustavalt vähendama. Lätis taasiseseisvumisajal sisseviidud vangistuse alternatiividest võib nimetada tingimisi vangistust, üldkasulikku tööd ja rahalist karistust. Üldkasulikku tööd saab määrata 40 kuni 280 tundi. Kui süüdimõistetu hoiab kõrvale üldkasuliku töö tegemisest, võib kohus asendada selle arestiga, kusjuures kaks tundi tööd vastab ühele arestipäevale (Läti KrK § 40).¹⁵¹ Kohus võib toimepandud kuriteo iseloomu ja tekitatud kahju, õigusrikkuja isikut ja teisi kergendavaid asjaolusid arvesse võttes lükata tingimisi edasi süüdimõistetu mõistetud vangistuse, üldkasuliku töö, aresti või trahvi täideviimise, määraates süüdimõistetu katseajaks (3 kuust kuni 3 aastani) probatsiooniameti järelevalve alla. Kohus võib probatsiooni rakendades kohustada süüdimõistetu: 1) hüvitada tekitatud kahju; 2) mitte vahetada oma elukohta; 3) registreerida perioodiliselt end probatsiooniametis ja osaleda probatsiooniprogrammides; 4) mitte viibida teatud kohtades; 5) viibida teatud ajal oma elukohas. Isiku suhtes, kes on kuriteo toime pannud alkoholi, narkootikumide või muude uimastavate ainete mõjul, võidakse tema nõusolekul kohaldada alkoholismi, narkootikumide või muude uimastavate ainete vastase ravi läbimist (Läti KrK §

¹⁴⁸ A. Kalmthout, J. Roberts, S. Vinding, p 71-102.

¹⁴⁹ Samas, lk 139-148.

¹⁵⁰ Samas, lk 165.

¹⁵¹ The Criminal Law (22.01.2004). Online. Available: <http://www.ttc.lv/New/lvtulkojumi/E0032.doc>. 18 November 2005.

55). Lätis mõistetud kriminaalkaristustest moodustavad tingimisi karistused üle 50 %, reaalne vangistus ca 25 %, trahv 8 % ja üldkasulik töö 8 %.¹⁵²

2. Vangistuse alternatiivide efektiivsus vangide arvu vähendamisel eeldab nende aksepteerimist ühiskonnas nii laia avalikkuse kui õigusrikkujatega tegelevate professionaalsete gruppide poolt. Avalikkuse all võib mõista nii tavalisi „inimesi tänavalt“ kui kuriteoohvreid ja nende ühendusi, kõikvõimalikke ühiskondlikke survegruppe, samuti varem karistatud isikute ja nende lähedaste ühendusi jms. Professionaalseid gruppe esindavad kohtunikud, prokurörid, politseinikud, advokaadid jne. Suhtumine vangistuse alternatiividesse sõltub suures osas sellest, mida sellised inimrühmad ja grupid nimetatud alternatiividelt ootavad. N. Bishopi arvates võib selliseid ootusi jagada kaheks. Esiteks praktilised eesmärgid, milleks on vangide arvu vähendamine ja süüdimõistetud isikute sotsiaalse reintegratsiooni soodustamine. Selliseid eesmärgi võib nimetada ka vangistuse alternatiivide kasulikuks funktsiooniks. Teine rühm ootusi puudutavad kriminaalkaristusele omast sümboolset või ekspressiivset funktsiooni, mis tähendab, et ka vangistuse alternatiivid peavad tunduma tegelike kriminaalkaristustena, mitte võimalusena karistuse vältimiseks. Sageli ongi rahulolematust alternatiivkaristuste suhtes põhjendatud eelkõige sellega, et sellised sanktsioonid ei väljenda ei avalikkuse ega ka professionaalsete gruppide jaoks toimepandud õigusrikkumise suhtes küllaldasel määral hukkamõistu ega ole piisavalt repressiivsed. Sageli öeldakse, et kurjategija „pääses“ karistusest ainult tingimisi karistusega, millest tuleneb justkui oleks reaalne vangistus ainus „tõeline“ karistus. Tegelikult sellisel puhul unustatakse, et inimühiskonna kaugemas ajaloos oli kuriteoohvrile tekitatud kahju aineiline kompenseerimine mitmesuguste valu-, pea- või meherahade näol sageli piisavaks karistuseks ka raskemate kuritegude puhul ning alles keskajast alates seostub karistusega ka olulisel määral süüdlase represseerimine. Seetõttu tundub alusetu arvata, et peamiselt kannatanuga leppimisele ja temale tekitatud kahju hüvitamisele orienteeritud karistusvorme ei võiks ka tänapäeval lugeda piisavalt „tõelisteks“ karistusteks. Sellised karistused täidavad hästi nii utilitaarseid eesmärgi (kannatanule tekitatud kahju saab heastatud) kui kriminaalkaristusele omast sümboolset ja ekspressiivset tähendust (õigusrikkuja peab midagi realselt ette võtma, et kahju hüvitama). Seega, mida rohkem restitutiivseid ja reparatsioonilisi elemente vangistuse alternatiivid sisaldavad, seda rohkem on tõenäoline, et neid

¹⁵² A. Kalmthout, J. Roberts, S. Vinding, p 212.

hakkavad aksepteerima nii avalikkus kui ka kuritegevuse vastase võitlusega seotud professionaalsed grupid.¹⁵³

3. Kuigi vangistuse alternatiivide osakaalu suurendamine sanktsionisüsteemis ja karistuspraktikas võib viia vangide arvu vähenemisele, pole ka nende puhul välistatud teatud negatiivsed ilmingud (jättes kõrvale nende võimaliku mõju kuritegevuse kasvule). Kuna vangistuse alternatiivid sobivad paremini isikutele, kes on või tunduvad enam sotsiaalselt readapteerumisvõimelistena, siis võib karistuspraktikas kujuneda olukord, et vangistuse alternatiivide rakendamine süvendab veelgi ühiskondlikku ebavõrdsust ja kihistumist. See tuleneb sellest, et mõningaid alternatiivkaristusi, näiteks üldkasulikku tööd ei saa rakendada sotsiaalselt nõrga isiku suhtes, kes ei suudaks talle määratud tööga toime tulla. Liikumiskeeldu koos elektroonilise järelevalvega on aga otstarbekas rakendada isiku suhtes, kellel on olemas kodu. Rahatrahvi mõistmine vangistuse asemel on aga mõttetutu isiku suhtes, kes ei oma mingeid sissetulekuid ja hiljem tuleb tasumata trahv ikkagi asendada reaalse vangistusega. Seega tähendab asjaolu, et vangistuse alternatiive on otstarbekas rakendada eeskätt isikute suhtes, kellele need sobivad ja kes vastavad selleks ettenähtud tingimustele, et reaalsest vangistusest võib kujuneda peaaesjalikult sotsiaalselt nõrgemate või tõrjutute karistus.¹⁵⁴

Teine vangistuse alternatiividega seonduv kriitiline aspekt puudutab nende kui vangistusest odavamate karistusliikide rakendamise võimaluste suurenemist, mis omakorda võib olla aluseks kriminaliseerimise ja erinevate karistusinstituutide võrgustiku laienemisele (ing k *expanding net*). Sellise võrgustiku laienemist on S. Cohen kujundlikult kirjeldanud „mere“ ja „võrgu“ metafooride abil. Näiteks USA-s tegeleb karistuste täideviimisega vanglate kõrval väga suur arv igasuguseid riiklikke ja ühiskondlikke organisatsioone, mida Cohen nimetab piltlikult „võrkudeks.“ Kui kujutada ühiskonda merena ja õigusrikkujaid kaladena, siis nende „võrkude“ arv, millega „kalu“ „merest“ püütakse, on järjest kasvanud. Cohen'i kohaselt võiks sellise protsessi puhul esitada mitmeid küsimusi, ja nimelt: 1) kvantiteedi küsimused, so kes määrab kui suured peavad olema „võrgusilmad“, millisest „mere“ piirkonnast uusi „kalu“ „püütakse“ ja millised vanad „püügipiirkonnad“ rahule jäetakse; 2) identiteedi küsimused, so kui selgelt on „võrgud“ ja kogu ülejäänud „püügimehhanism“ ühiskonnale nähtav ja kes sellist „püüki“ tegelikult juhib; 3) „lainetuse“ küsimused- so millist mõju

¹⁵³ N. Bishop, p 118-120.

¹⁵⁴ Euroopa Nõukogu Konverents, lk 71.

avaldatakse kogu see protsess- „võrkude“ panemine, „püüdmine“, „töötlemine“ ja „merre tagasilaskmine“ ülejäänud „merele“. Kas „kalade“ hulka võib „võrkudesse“ sattuda ka tegelikult „mittekalu?“ Võrgu“ metafoori kasutades võib Cohen'i arvates rääkida järgmistest vangistuse alternatiividega seonduvatest negatiivsetest ilmingutest:

- need on kaasa toonud selliste kriminaaljustiitsüsteemi poolt „töödeldud“ õigusrikkujate arvu suurenemise, kes sattunud kriminaaljustiitsüsteemi toimesfääri esmakordselt (võrk on muutunud suuremaks) ;
- kui varem oli „võrk“ vangistuse suurte kulude tõttu „suure silmaga“ ja „võrku“ jäid ainult „suuremad kalad,“ siis vangistusest odavamad alternatiivsed karistusvõimalused võimaldavad riigil kriminaalõiguslikult „töödelda“ üha kergemaid õigusrikkumisi toime pannud isikuid (võrgud on muutunud tihedamaks);
- uued karistuse täideviimise institutsioonid ei ole asendanud riiklikke institutsioone, vaid on asunud nende kõrvale (on tekkinud uued võrgud).¹⁵⁵

Eeltoodud põhjustel on mitmetes riikides sellisele laienemisele püütud ka piiri panna, kuid kriminaaljustiitsüsteemile osaks langeva tugeva poliitilise surve tingimustes on see väga keeruline.¹⁵⁶ Seevastu erinevalt Cohen'ist leiab teine USA autor J. Petersilia, et arvamus, nagu põhjustaks vangistuse alternatiivide laialdasem rakendamine kuritegudena käsitletavate tegude ja karistusvõimaluste laienemist, on ebaõige, nagu ka arusaam, et probatsiooni-populatsiooni suurenemine võiks toimuda ainult vanglapopulatsiooni vähenemise arvel. Petersilia arvates ei ole need süsteemid vastastikusel sõltuvuses. Kuigi USA-s on nii vangla- kui probatsioonipopulatsioonid alates 1983.a. jätkuvalt kasvanud, siis nende suhe vahekorras kolm ühele on säilinud aastaid suhteliselt stabiilsena.¹⁵⁷

¹⁵⁵ S. Cohen, p 41-44.

¹⁵⁶ M. Laine, lk 150.

¹⁵⁷ J. Petersilia, p 21.

3 ptk VANGISTUSE ALTERNATIIVID EESTI KARISTUS- ÕIGUSES JA PRAKTIKAS

§ 1. Vangistuse alternatiivid kuni KarS-iga seonduva karistusõigus- reformini

1. Ilmselt pole alusetu väita, et tänane olukord, kus Eesti vangide suhtarvud ületavad tunduvalt Euroopa keskmisi näitajaid, kujutab endast teatud ajaloolist pärandit poole sajandi pikkusest perioodist, mil Eesti territooriumil kehtis Nõukogude kriminaalõigus ja nõukogulik karistuspoliitika, mida karistuste osas iseloomustas eelkõige vabadusekaotuse domineerimine. Täna võime vaid spekuloida teemal, milliseks oleks võinud kujuneda Eesti karistusõiguslikud ja -praktilised arengud kestva omariikluse tingimustes. Teiselt poolt pole mingit alust arvata, nagu oleks Eesti tänases karistusõiguses sätestatud vangistuse alternatiivid tekkinud täielikult tühjale kohale.

Eesti omariikluse ennesõjaaegse perioodi esimeseks seadusandlikuks initsiatiiviks kriminaalõiguse valdkonnas tuleb pidada tingimisi süüdimõistmise seaduse vastuvõtmist Riigikogu 02. juuli 1920.a. seadusega (jõustus 16. 08.1920. a),¹⁵⁸ millega tehti esimene samm lähenemises euroopaliku kriminaalõiguse arusaamade suunas. Ehkki Eesti territooriumil kehtinud Vene karistusseadustikes tingimisi karistust ei tuntud, oli tingimisi süüdimõistmine Euroopas XX sajandi kahekümnendateks aastateks juba sedavõrd tunnustatud, et selle sisseviimine oli ka Eestis loomulik. Tingimisi süüdimõistmise seadus lähtus oma põhijoontes tingimisi karistuse Belgia-Prantsuse mudelist.¹⁵⁹ Seadus sätestas (§ 1), et süüasjus, mille puhul ähvardas kuni ühe aasta ja kuue kuu pikkune kinnipidamine ja kohus määras süüteo eest karistuse, mis ei ületanud kuuekuulist kinnipidamist, võis kohus süüdlast, juhul „kui ta enne ausat elu elas või oli alaealine“, tingimisi süüdi mõista. Tingimisi süüdimõistetut pidi andma kohustuse, et ta uusi süütegusid korda ei saada. Seaduse § 4 sätestas, et kui tingimisi süüdimõistetud isik täidab selle kohustuse kohtu poolt määratud tähtaja jooksul, mis ei ületa kolme aastat, siis vabastatakse ta süüst ja karistusest. Kui ta aga uue süüteo eest seadusjõusse astunud kohtuotsuse läbi karistusele mõisteti, võis kohus tingimisi süüdlaseksmõistmist tagasi võtta, ja süüteo kohta tehtud kohtuotsus määrati täitmisele seaduses ettenähtud korras.

¹⁵⁸ Seadus tingimisi süüdimõistmise kohta. -RT 1920, 119/120, 247.

¹⁵⁹ K. Saarmann, K. Matto. Ülevaade kriminaalseadustiku ajaloo. Kriminaalseadustik. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn 1937, lk 24.

Tingimisi süüdimõistmine kodifitseeriti ka iseseisvunud Eesti esimesse (1929. a.) kriminaalseadustikku (KrS),¹⁶⁰ mille eelnõu põhiliseks autoriks oli Karl Saarmann (1893-1948). KrS eelnõu projekti väljatöötamisel tugines K. Saarmann peaaesjalikult F. von Liszti positivistliku koolkonna seisukohtadele, mille kohaselt kurjategija karistamine peab teenima tema parandamise eesmärki.¹⁶¹ KrS § 27 kohaselt võis süüdlast, kellele kohus on määranud karistusena ilma õiguste kaotuseta vangimaja mitte üle 3 aasta või aresti või aresti rahatrahvi asendamiseks, karistuse kandmisest tingimisi vabastada „[...] kui ta varemalt ei ole karistatud sunnitööga või vangimajaga või kui see vabastamine kohtu arvamuse järgi viib süüdlase parandusele, nõnda et ta edaspidi enam ei andu kuritegevusele.“ Karistuse kandmisest tingimisi vabastatule võis määrata katseaja ühest kuni kolme aastani (KrS § 28). KrS § 29 sätestas, et kui karistuse kandmisest tingimisi vabastatu paneb katseajal kestel toime uue süüteo, mille eest ta mõistetakse kas katseaja kestel või kahe aasta jooksul pärast seda sunnitööle või vangimajja, siis pööratakse ühes sellega ka endine karistus täitmisele liitismääruste järgi. KrS § 33 kohaselt võis enne tähtaega tingimisi vabastada tähtajata sunnitööle mõistetut, kui ta vähemalt kümme aastat, ja tähtaegsele sunnitööle või vangimajja mõistetut, kui ta vähemalt pool temale määratud karistusest ära oli kandnud. Ühelgi juhul ei võinud karistusajast vabastada enne, kui teda vähemalt kolm kuud kohtuotsuse täitmiseks kinni oli peetud. Ennetähtaegset vabastamist võis kohaldada juhul kui kinni peetava „[...] kiiduväärne ülapidamine kinnioleku ajal küllalt põhjust annab, et ta pärast vabastamist enam ei andu kuritegevusele“ (§ 34). KrS kohta võib öelda, et kuigi seda võis tervikuna pidada ikka veel liiga kasuistlikuks, oli see oma edumeelsete uuenduste poolest juba euroopaliku demokraatliku kriminaalõiguse esindajaks.¹⁶² Et KrS kõrvale vajati veel distsiplinaarseadustikku, vangistusseadustikku jt. seadusi,¹⁶³ jäi KrS kehtestamine venima ja jõustus riigivanema KrS maksmapanemise seadusega 19.09.1934.a. alates 1. veebruarist 1935.a.¹⁶⁴

2. 1940. a. NSV Liidu poolt annekteeritud Eestis kehtestati koheselt Nõukogude Vene kriminaalseadused. Vene NFSV 1926. a. KrK kohaselt võis kriminaalrepressiooni kohaldada isikutele „[...] kes on toime pannud ühiskonnaohtlikke tegusid või kes on ohtlikud oma sidemete tõttu kuritegeliku keskkonnaga või oma möödunud tegevusega[...]“ (Vene NFSV

¹⁶⁰ Kriminaalseadustik. - Riigi Teataja 1929, 56, 396.

¹⁶¹ Vt. lähemalt G. Ambach. Eesti kriminaalõiguse arenguteed. Kolmveerand sajandit esimese kriminaalseadustiku vastuvõtmisest. Juridica, 2004, nr 3, lk 151-155.

¹⁶² P. Pikamäe, J. Sootak. Estonian Criminal Law: Reform as a Path to Independence. - European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice, 2000, 1, p 62.

¹⁶³ Kriminaalseadustik. Lisadega ja sisujuhiga varustanud A. Jõeäär – III Riigikogu kriminaalseadustiku komisjoni esimees. Tallinn 1929, eessõna.

¹⁶⁴ Kriminaalseadustiku maksmapanemise seadus. - Riigi Teataja, 1934, 85, 704.

KrK § 7). Sisuliselt võis nende sätete kohaselt karistust kohaldada ükskõik kelle suhtes, kas seejuures viidati eriosa paragrahvile või mitte. Kriminaalkaristuse mõistet Vene NFSV 1926.a. KrK otseselt ei sisaldanud ja rääkis selle asemel sotsiaalse kaitse vahendist, mida kohaldatakse eri- ja üldpreventiivsel eesmärgil ning selleks, et kohandada kuritegusid toimepannud isikuid töötava rahva ühiselu tingimustega (Vene NFSV KrK § 9).¹⁶⁵

1958-1961. a. asetleidnud Nõukogude kriminaalõiguse reformi käigus kehtestati NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse alused ning liiduvabariikide kriminaalkodeksid. Nimetatud reformiga demokratiseeriti teataval määral nõukogude karistusõigust ning taastati *nullum crimen* põhimõte, sidudes süüteomõiste taas kriminaalseadusega ja nõudes, et süütegu peab olema ette nähtud kriminaalseaduses.¹⁶⁶ 1. aprillil 1961. a. jõustunud Eesti NSV KrK¹⁶⁷ sätestas karistuse eesmärgidena (ENSV KrK § 20 lg 1) repressiooni kõrval ka üldpreventsiiooni ja eripreventsiiooni „[...] karistus ei ole mitte ainult repressioon toimepandud kuriteo eest, vaid ka süüdimõistetu parandamine ja ümberkasvatamine töösse ausa suhtumise, seaduste täpse täitmise ja sotsialistliku ühiselu reeglite austamise vaimus, samuti süüdimõistetu ning muude isikute poolt uute kuritegude toimepanemise ärahoidmine”.

Nõukogude kriminaalõiguse doktriini kohaselt jagunesid kriminaalkaristused paranduslik-tõisteks ja muudeks karistusteks. Paranduslik-tõised karistused omasid kolme tunnust: 1) selline karistus kestab teatud kindla ajaperioodi, samal ajal kui muu karistus (näit. trahv) täidetakse ühekorraga; 2) paranduslik-tõised karistused eeldasid spetsiaalsete parandamise ja ümberkasvatamise vahendite (kinnipidamisrežiim, töö, poliitiline kasvatustöö ja õpetamine) olemasolu ja 3) paranduslik-tõised karistused eeldasid spetsiaalsete karistuse täideviimise institutsioonide olemasolu.¹⁶⁸

Raskeimaks põhikaristuseks oli vabadusekaotus, mis oli ette nähtud kas ainsa või ühe võimaliku karistusliigina enamiku kuriteokoosseisude sanktsioonides.¹⁶⁹ Tänapäevases mõttes vabadusekaotuse alternatiivina oli ENSV KrK-s ette nähtud tingimisi süüdimõistmine (ENSV KrK § 47), mida võis kohaldada isikule vabadusekaotuse või parandusliku töö mõistmisel positiivse eriprognoozi korral, st kui kohus leidis, et karistuse ärakandmine

¹⁶⁵ J. Sootak 1998, lk 255.

¹⁶⁶ J. Sootak 1997, lk 65.

¹⁶⁷ Eesti NSV Kriminaalkodeks. 1. aprill 1961. a. - ENSV ÜN Teataja 1961, 1.

¹⁶⁸ D. v. Z. Smit, F. Dünkel (editors). *Imprisonment Today and Tomorrow. International Perspectives on Prisoners' Rights and Prison Conditions*. 2 ed. Hague, London, Boston: Kluwer Law International, 2001, p 239.

¹⁶⁹ I. Rebane (koost.). *Eesti NSV kriminaalkodeks: Kommenteeritud väljaanne. Parand. ja täiend. trükk*. Tallinn: Eesti Raamat 1980, § 23 komm. 1a.

süüdlase poolt ei ole otstarbekohane. Viimase all mõeldi võimalust saavutada süüdimõistetu parandamine ja ümberkasvatamine muude mõjutusvahendite abil „nõukogude üldsuse aktiivsel osavõtul.“¹⁷⁰ Tingimisi süüdimõistmise puhul võis kohus kohus määrata katseaja ühest kuni viie aastani. Juhul kui süüdimõistetu pani katseaja kestel toime uue tahtliku kuriteo, mille eest teda karistati vabadusekaotusega, mõistis kohus liitkaristuse. Tingimisi süüdimõistmist loeti põhjendatuks, kui kuriteo toimepanemisel esines üks või mitu vastutust kergendavat asjaolu, kuid erilist tähelepanu tuli pöörata süüdlase isikule. Tingimisi süüdimõistmist võis kohaldada eelkõige isiku suhtes, „[...] keda karistusest vabastamine stimuleerib laimatuks eluks“ (ENSV KrK § 47). Sellest seisukohast oli arvestatav nii süüdlase käitumine pärast kuriteo toimepanemist (süü ülestunnistamine, kahju heastamine) kui kuriteo juhuslikkus süüdlase senises elus. Tingimisi süüdimõistmist peeti otstarbekaks kohaldada peamiselt vähese ühiskonnaohtlikkusega kuritegude puhul.¹⁷¹

Tingimisi süüdimõistmise eriliigina nägi Eesti NSV KrK alates 1970. aastast ette kohustusliku töölerakendamisega tingimisi vabadusekaotusele mõistmise (ENSV KrK § 23¹), mida vabadusekaotuse asenduskaristusena iseseisvaks karistuseks ei loetud.¹⁷² Viimast võis kohus mõista, „[...] arvestades toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu ja astet, süüdlase isikut ja muid asjaolusid, samuti võimalust tema parandamiseks ja ümberkasvatamiseks ühiskonnast isoleerimata, kuid tema järelevalve teostamise tingimustes [...] täisealisele töövõimelisele isikule esmakordselt vabadusekaotuse mõistmisel tähtajaga kuni 3 aastat tahtlikult toimepandud kuriteo eest ja ettevaatamatuse tõttu toimepandud kuriteo eest tähtajaga kuni 5 aastat (§ 23¹ lg 1). Isik, kellele mõisteti kohustusliku töölerakendamisega vabadusekaotus tingimisi, rakendati karistuse tähtajaks kohustuslikult tööle kohas, mille määras organ, kelle pädevusse kuulus kohtuotsuse täitmine. Süüdimõistetu poolt tööst kõrvalehoidumisel, süstemaatiliselt või kuritahtlikult töödistsipliini, ühiskondlikku korra või elamiseeskirja rikkumisel võis isiku saata temale kohtuotsusega mõistetud vabadusekaotust kandma.“¹⁷³

Lisaks tingimisi vabadusekaotusele võis reaalse vabadusekaotuse asendamiseks ettenähtud karistuseks ENSV KrK-s lugeda ka vabadusekaotuseta paranduslikku tööd, mis oli eriosa sanktsioonides sageli ette nähtudki alternatiivselt vabadusekaotusega.¹⁷⁴ Paranduslikku tööd

¹⁷⁰ I. Rebane (koost.). Eesti NSV kriminaalkodeks: Kommenteeritud väljaanne , § 47, komm. 3.

¹⁷¹ Samas, § 47, komm. 4b-d.

¹⁷² Samas, § 23¹, komm. 1-2.

¹⁷³ Samas, § 23¹, komm. 9a.

¹⁷⁴ Samas, § 26, komm. 1b.

võis kohus mõista tähtajaga ühest kuust kuni ühe aastani ja mis kuulus kandmisele kas süüdimõistetu töökohas või mujal, kuid süüdimõistetu elukohas (ENSV KrK § 26). Paranduslikule tööle mõistetud isiku töötasust peeti vastavalt kohtuotsusele riigituludesse kinni 5-20 %, arvestades tema varalist ja perekondlikku seisundit. Süüdimõistetu kuritahtlikul kõrvalehoidumisel karistuse kandmisest võis kohus asendada parandusliku töö ärakandmata aja vabadusekaotusega samaks tähtajaks.

ENSV KrK-s oli ette nähtud ka võimalus vabastada vabadusekaotusele mõistetud isik ennetähtaegselt karistuse kandmisest või asendada karistuse ärakandmata osa kergemaliigilise karistusega. ENSV KrK § 55 lg 2 kohaselt võis tingimisi enne tähtaega karistusest vabastamist või karistuse ärakandmata osa asendamist kergemaliigilise karistusega kohaldada süüdimõistetu suhtes vaid juhul, kui ta eeskujuliku käitumise ja ausa suhtumisega töösse on tõestanud, et ta on end parandanud. Üldnormiks tingimisi enne tähtaega karistusest vabastamisel või karistuse ärakandmata osa asendamisel kergemaliigilise karistusega oli süüdimõistetu poolt vähemalt poole karistusaja tegelik ärakandmine (ENSV KrK § 55 lg 4), tahtlikult üle kolmeaastase vabadusekaotusega karistatud kuriteo toimepanemisel ja muudel raskematel juhtudel - pärast vähemalt $\frac{2}{3}$ (ENSV KrK § 55 lg 5) ja $\frac{3}{4}$ (ENSV KrK § 55 lg 6) mõistetud karistusaja tegelikku ärakandmist isiku poolt. Katseajaks tingimisi enne tähtaega vabastamisel oli karistuse ärakandmata osa.¹⁷⁵ Lisaks nägi ENSV KrK § 55² ette vabadusekaotusele mõistetud isikute vabadusekaotuse kohast kohustusliku töölerakendamise tingimisi vabastamise.

3. 20. augustil 1991. a. taasiseseisvunud Eesti kriminaalõigusreformi esimest etappi tähistab Eesti NSV KrK ümbertöötatud redaktsiooni- KrK vastuvõtmine 7. mail 1992.a. ja selle kehtestamine 1. juunist 1992.a.¹⁷⁶ Sanktsioonisüsteemi osas seisnesid KrK muudatused mitmete Eesti NSV KrK-s ettenähtud karistusliikide (vabadusekaotuseta paranduslik töö, kohustusliku töölerakendamisega tingimisi vabadusekaotus, asumiseleasaatmine, väljasaatmine, kasvatus-ja tööprofülaktooriumisse saatmine ning üldkonfiskeerimine) kehtetuks tunnistamises. Karistus oli KrK-s oli formuleeritud kui sunnivahend, mida kohaldatakse kuriteo toimepanemises süüdimõistetu suhtes kohtuotsuse alusel ja mis seisneb süüdimõistetu õiguste kitsendamises või äravõtmises koodeksis ettenähtud ulatuses (KrK § 20 lg 1). Karistuse eesmärkidena säilitas KrK (negatiivse) üldpreventsiooni ja eripreventsiooni, kuid viimasest jäi välja süüdimõistetu parandamise ja ümberkasvatamise eesmärk (KrK § 20 lg 2). Vabadusekaotuse

¹⁷⁵ I. Rebane (koost.). Eesti NSV kriminaalkodeks. Kommenteeritud väljaanne, § 55, komm. 13.

¹⁷⁶ RTI 1992, 20, 287.

eesmärkide osas määratles 31.07.1993.a. jõustunud TmS¹⁷⁷ täiendavalt süüdimõistetu tegevusvabaduse piiramise ja järelevalve tema käitumise üle seaduses ettenähtud ulatuses ja tingimustel, „[...] mis aga ei tohi lõhkuda kinnipeetava sotsiaalselt positiivseid kontakte ja sidemeid perekonnaliikmete, sugulaste ja lähedaste isikutega“(TmS § 94).

Põhikaristuste osas baseerus KrK vabadusekaotusele (mille alaliigiks arest) ja rahatrahvile. Vabadusekaotuse alternatiivide osas piirdus KrK tingimisi vabadusekaotuse ülevõtmisega Eesti NSV KrK-st (§ 47), säilitades samuti võimaluse tingimisi enne tähtaega karistusest vabastamiseks ja karistuse asendamiseks kergemaliigilise karistusega (KrK § 55), mida võis kohaldada süüdimõistetu suhtes, kes, „[...] eeskujuliku käitumise ja kohusetundliku töösse-suhtumisega on tõestanud enda paranemist“ (KrK § 55 lg 2). KrK § 55 lg 3 kohaselt kohaldas tingimisi enne tähtaega karistusest vabastamist ja karistuse ärakandmata osa asendamist kergemaliigilise karistusega karistuse kandmise koha järgne kohus karistust täitva asutuse administratsiooni ja järelevalvekomisjoni ühise esildise alusel. Tingimisi enne tähtaega karistusest vabastamist või karistuse ärakandmata osa asendamist kergemaliigilise karistusega võis kohaldada pärast seda, kui süüdimõistetu oli tegelikult ära kandnud vähemalt poole mõistetud karistusajast (KrK § 55 lg 4). KrK § 55 lg 8 kohaselt võis kohus tingimisi enne tähtaega karistusest vabastamist kohaldades panna kollektiivile või üksikisikule kohustused valvata ning mõjutada vabastatud isikut kasvatuslikult. Kokkuvõttes oli KrK kehtimis-perioodil kohtute kasutuses põhiliselt kolm karistusvõimalust: vabadusekaotus koos arestiga, tingimisi süüdimõistmine ja trahv. Näiteks 1999.a. mõistetud karistustest moodustas vabadusekaotus koos arestiga 28%, tingimisi karistused 45 % ja trahv 27 %.¹⁷⁸

Et KrK oli mõeldud ainult üleminekuaja seaduseks, toimus professor Ilmar Rebase (1912-1995) juhtimisel juba alates 1990. a. töö taasiseseisvunud Eesti vajadusteks uue kriminaalseadustiku eelnõu väljatöötamiseks.¹⁷⁹ Prof. I.Rebase kriminaalseadustiku üldosa eelnõu projektis olid vabadusekaotuse alternatiivid esindatud kohustusliku ühiskasuliku tööga, mis kujutas endast sundtööd kui põhikaristust. Et eelnõu projekti sanktsioonisüsteem tugines ainult vabadusekaotusele ja rahatrahvile, leiti projekti osas, et karistuspoliitika liberaliseerimiseks on see siiski ebapiisav, sest suurendades vabadusekaotuse alternatiivina rahatrahvi osatähtsust, võib piltlikult öeldes sattuda vihma käest räästa alla - kas mõistes minimaalseid,

¹⁷⁷ RTI 1993, 49, 693.

¹⁷⁸ P. Pikamäe, J. Sootak. Estonian Criminal Law: Reform as a Path to Independence. -European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice, 2000, 1, p 66.

¹⁷⁹ U. Lõhmus. Mõtteid kriminaalõiguse reformi hetkeseisust. - Juridica, 1997, 9, lk 445.

so liiga väikesi rahatrahve või riskida suurte trahvide maksmatajätmisega ja seega asendusvabadusekaotuse suure osatähtsusega. Vangistuse alternatiivide osas leiti, et uues kriminaalseadustikus peaks kindlasti oma koha leidma ka probatsioon, kuna „[...] ei tee Eesti juristidele au, et vabadusekaotus on meil ikka veel üks levinumaid karistusi ja et ka uut kriminaalseadustikku koostades ei ole me kuigi palju mõelnud vabadusekaotuse alternatiividele ning oleme juba ette võtnud tõrjuva hoiaku probatsioonisüsteemi suhtes.“¹⁸⁰

§ 2. Vangistuse alternatiivid KarS-is ja sellega seonduvates õigusaktides

1. 1995. a. lõpus otsustas Justiitsministeerium jätkata karistusõigusreformi uue karistusseadustiku (KarS) eelnõu väljatöötamise teel. Välisekspert A. Kalmthout pidas KarS eelnõu puhul eriti oluliseks selle sanktsioonisüsteemi rõhuasetust vangistuse vähendamisele ja alternatiivkaristuste sissetoomisele, kuna õigusrikkujate taasintegreerimine ühiskonda peab toimuma nii varakult ja ohutult kui võimalik. Tema sõnul on ühiskonnale orienteeritud korrektsioonisüsteemiga riikide kogemus selgelt näidanud, et alternatiivsanktsioonid saavad olla efektiivsed ja eluvõimelised vaid siis, kui nende täideviimiseks on loodud piisav infrastruktuur, so hästi varustatud kriminaalhooldusteenistus koos väljaõpetatud töötajatega ning nende karistuste rakendamiseks on olemas piisavad rahalised vahendid.¹⁸¹

Ideed KarS sanktsioonisüsteemi liberaliseerimiseks tekitasid Eesti juristkonnas siiski ka kõhklusid. Näiteks U.Lõhmus leidis, et ühe riigi kriminaalõiguse normide „istutamine“ teise ühiskonda saab olla tulemuslik vaid tingimusel, kui tuntakse väga põhjalikult mõlema maa õiguskorra seisundit ja teoreetilist mõtet ning tegutsetakse sellest lähtudes. Mitte ühiskonnaliikmete käitumist ei tule kohandada uutele loodavatele õigusnormidele, vaid uued õigusnormid peavad arvestama selle ühiskonna õiguskorda – tema kriminogeenset olukorda ja õigusteadvust. Kuigi Euroopa arenenud riikides on vabaduse-kaotusliku karistuse osatähtsus kindlasti väiksem kui Eestis, ei tohi unustada erinevusi kuritegevuse seisundis ja struktuuris, kuna samaliigiliste tegude (eriti näiteks vägivallateod, narkokuriteod) mõistetud karistuste võrdlemisel ilmneb nende suurem karmus just riikides, keda on peetud Eesti eeskujudeks.¹⁸²

¹⁸⁰ Vt. J. Sootak. Kriminaalseadustiku eelnõust ja kriminaalõigusreformi edasisest käigust. - Juridica, 1995, nr 3, lk 103-105.

¹⁸¹ A. Kalmthout. Ekspertarvamus Eesti karistusseadustiku üldosa seaduse eelnõu kohta. - Juridica, 1998, 3, lk. 129-132.

¹⁸² U. Lõhmus 1997, lk 445-447.

KarS-iga seonduva karistusõigusreformiga ettenähtud seadustest jõudis 1997. a. esimesena Riigikokku kriminaalhooldusseaduse¹⁸³ eelnõu. Selle vastuvõtmise vajadust põhjendas Vabariigi Valitsus eelkõige vajadusega suurendada võimalusi kinnipeetavate ennetähtaegseks vabastamiseks kinnipidamisasutustest, kuna Eesti vanglasüsteem oli jõudnud 1997.a. olukorda, mil vanglatesse ei olnud võimalik inimesi praktiliselt juurde panna. Hinnangute kohaselt viibis 1997. a. novembris Eesti vanglates üle 3000-st süüdimõistatud isikust 500-700 sellist isikut, kelle suhtes oleks võinud kohaldada ennetähtaegset vabastamist. Kuigi selliste isikute ennetähtaegne vabastamine oleks olnud võimalik ka KrK § 55 alusel, ei olnud vanglate administratsioonid ja vanglakomisjonid sellest huvitatud, kuna korrektsiooni-töötajate arvamuse kohaselt oleksid ennetähtaegselt vabastatud isikud sattunud järelevalve puudumise tõttu kiiresti vanglasse tagasi ja nende arvel võinuks kuritegevus veelgi kasvada.¹⁸⁴

KrHS vastuvõtmisega 17. detsembril 1997. a. ja jõustumisega 01. mail 1998. a.¹⁸⁵ täiendati KrK-d kriminaalhoolduse sätetega, mille kohaselt tähtajalise vabadusekaotuse tingimusliku kohaldamata jätmisel (KrK § 47) võis kohus määrata süüdimõistetule kuni kolmeaastaseks katseajaks kontrollnõuded ja kohustused (KrK § 47¹) ning määrata süüdimõistetu katseajaks kriminaalhooldaja järelevalve alla. Kontrollnõuded laienesid sellega *ab initio* kõigile süüdimõistetutele, kellele käitumiskontrolli kohaldati ja nende eesmärk oli tagada süüdimõistetu allutamine kriminaalhooldaja järelevalvele. Süüdimõistetu suhtes kohaldavate kontrollnõuetena kehtestati: 1) ilmuda perioodiliselt registreerimisele kriminaalhooldaja määratud ajal ja kohta; 2) esitada kriminaalhooldajale dokumente temale kohtu poolt määratud kohustuste täitmise kohta; 3) elada kindlaksmääratud kohas; 4) taotleda kriminaalhooldusametniku luba elukohast lahkumiseks kauemaks kui 15 päevaks; 5) taotleda kriminaalhooldusametniku luba elu-, töö- või õppimiskoha muutmiseks. Erinevalt kontrollnõuetest oli kohtu poolt määratavate kohustuste kohaldamise aluseks kohtuotsus ning

¹⁸³ Huvipakkuv on KrHS eelnõu arutelul Riigikogus toimunud väitlus mõiste „kriminaalhooldus“ keelelise täpsuse küsimuses. Riigikogu liikme U. Mereste arvamuse kohaselt oleks kriminaalhooldusala suhtes teostatavat tegevust õigem nimetada kriminaaljärelevalveks, kuna kriminaalhoolduse käigus toimub esmajoones kriminaalhooldusala käitumise ja temale pandud kohustuste täitmise üle järelevalve teostamine. Mõiste „kriminaalhooldus“ parema sobivuse põhjendusena leiti, et kuna kriminaalhoolduses toimub lisaks järelevalvele ka abistav tegevus, kuhu on kaasatud peale kutseliste kriminaalhooldajate ka vabatahtlikud abilised ja kriminaalhooldusühingud, teeb see kriminaalhooldusala suhtes teostatava tegevuse puhtakujulisest kriminaaljärelevalvest laiemaks. Täiend „kriminaal“ eristab abistavat tegevust omakorda tavalisest sotsiaalhooldusest ja viitab eelkõige õigusrikkujatele suunatud hoolduse eriliigile, mille eesmärgiks on tagada õigusrikkujate sotsiaalse kohanemine. - VIII Riigikogu stenogramm. VI istungjärg. 13. 11. 1997. a. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://web.riigikogu.ee/ems/stenograms/1997/11/t97111208.html#TopOfPage>. 18. august 2005.a.

¹⁸⁴ Samas.

¹⁸⁵ RT I 1998, 4, 62; 2004, 27, 176.

seetõttu need automaatselt kõigile süüdimõistetutele ei laienenud. Kohus võis seaduses sätestatud kohustuste hulgast valida, milliseid kohustusi ning kui palju ta konkreetsele süüdimõistetule määrab, või jätta kohustused üldse määramata. Kohtu poolt määratavaid kohustusi võis liigitada positiivseteks ja negatiivseteks kohustusteks. Positiivseteks kohustusteks loetakse selliseid kohustusi, millega sunnitakse süüdlast teatavateks positiivseteks tegudeks, nagu näiteks otsima endale töökohta, asuma õppima, toetama perekonda jne. Negatiivseteks kohustusteks nimetatakse kohustusi, mille abil püütakse süüdlast panna teatavatest tegudest hoiduma, näiteks keeld teatavate kohtade külastamiseks (baarid, kasiinod jms), relva omamiseks või alkohoolsete ning narkootiliste ainete tarvitamiseks.¹⁸⁶

KrK § 47¹ lg 2 kohaselt võis kohus kriminaalhooldaja järelevalve alla määramise korral määrata süüdimõistetule katseajaks kohustustena: 1) kõrvaldada tekitatud kahju kohtu poolt määratud tähtajaks ja kohtu poolt määratud ulatuses; 2) asuda tööle või õppima kohtu poolt määratud tähtajaks; 3) täita ülalpidamiskohustusi; 4) läbida ravi- ja võõrutuskuure, milleks ta on eelnevalt oma nõusoleku andnud; 5) hoiduda suhtlemast kohtu poolt nimetatud isikutega; 6) mitte viibida kohtu poolt nimetatud paikades. Kui süüdimõistetu andis lubadusi oma eluviisi suhtes ja lubas võtta endale katseajaks muid kohustusi, võis kohus need kinnitada (KrK § 47¹ lg 3).

KrHS jõustumisega täienes KrK §-ga 56¹, millega ka ennetähtaegsele vabastamisele lisandus kriminaalhoolduse poolt teostatav järelevalve. KrK § 56¹ lg 1 kohaselt võis kohus määrata tingimisi enne tähtaega vabastatud süüdimõistetule katseaja, mille pikkuseks on karistuse ärakandmata osa, kuid mitte rohkem kui kolm aastat. KrK § 56 lg 2 kohaselt määrati tingimisi enne tähtaega vabastatud süüdimõistetule kohtu poolt katseajaks kriminaalhooldaja järelevalve alla. Järelevalve all kohaldati süüdimõistetule suhtes kriminaalhoolduse kontrollnõudeid ja kohustusi (KrK § 56¹ lg 3). Kui süüdimõistetu pani katseaja jooksul toime haldusõiguserikkumise või ei järginud kontrollmeetmeid või ei täitnud temale katseajaks määratud kohustusi, võis kohus kriminaalhooldaja sellekohase ettekande alusel teha määruse süüdimõistetule saatmise kohta temale mõistetud karistust kandma (KrK § 56¹ lg 4).

Süüdimõistetule poolt kontrollnõuetest kinnipidamist ning kohustuste täitmist katseajal asusid jälgima kriminaalhooldusametnikud, kelle ülesandeks on soodustada kriminaalhooldusaluste sotsiaalset kohanemist ja saavutada nende tegevuse üle järelevalve korraldamise kaudu

¹⁸⁶ M. Ernits jt., lk 152.

korduvkuritegude toimepanemise ärahoidmist. Kriminaalhoolduse kliendiks võib olla süüdimõistetu: 1) kelle vangistuse on kohus jätnud täitmisele pööramata ning asendanud selle käitumiskontrolliga; 2) kellele kohaldatakse vangistuse asemel üldkasulikku tööd ja käitumiskontrolli; 3) kes on vangistusest enne selle tähtaja lõppemist vabastatud ja kellele kohaldatakse käitumiskontrolli; 4) kellele vabadusekaotuslik karistus jäetakse osaliselt täitmisele pööramata ja asendatakse käitumiskontrolliga.¹⁸⁷ Kriminaalhoolduse praktika kohaselt satuvad klientideks enamasti inimesed, kellel on mitmesuguseid sotsiaalprobleeme: tööpuudus, uimasti- või muu sõltuvus või psüühilised või füüsilised häired, mistõttu kriminaalhooldajast oodatakse sageli ka endale igapäevaelu probleemide lahendajat ja elatusvahendite muretsejat.¹⁸⁸ Teiselt poolt näitab kriminaalhoolduse praktika, et kliendi lahendamata igapäevaprobleemid võivad käivitada ahela, mis tegelikult veelgi suurendab tema toimetulematust eluga. Niisuguse ahela katkestamist ja isiku iseseisvalt toimetuleku soodustamist tulebki näha kriminaalhoolduse peamise ülesandena.¹⁸⁹ Selline protsess aga küllaltki pikaajaline ja võib kesta kuni 3 aastat.¹⁹⁰ Kriminaalhooldusametnike hinnangu kohaselt on probleemseid kliente 26 %, keskmisi 40 % ja iseseivaid 33 %.¹⁹¹ Parimatel juhtudel suudab kuni 95 % klientidest jätkata oma edaspidist elu seaduskuulekalt.¹⁹²

2. KarS vastuvõtmine Riigikogu poolt 06. 06 2001. a.¹⁹³ ja selle jõustamine KarS rakendamise seadusega 1. septembril 2002. a.¹⁹⁴ tähistab Eesti karistusõigusreformi teise etapi realiseerumist. Karistuse mõistmise alusena sätestab KarS isiku süü (§ 56 lg 1), ühendades karistuseesmärkide antinoomia raames süüpehime eri- ja üldpreventsiooniga, kusjuures viimase puhul on silmas peetud juba positiivset üldpreventsiooni. KarS üldosa dogmaatika on üles ehitatud teokaristusõiguse kontseptsioonile, loobudes süüdlase isiku arvestamisest karistuse mõistmise iseseisva alusena ja asudes sellega klassikalise, süüpehime rajaneva kriminaalõiguse poolele.¹⁹⁵ Vangistuse kohaldamiseks on KarS-is kehtestatud äärmise abinõu (*ultima ratio*) põhimõte (KarS § 56 lg 2). Vangistust võib mõista

¹⁸⁷ Eesti Vabariigi kriminaalhoolduse standard. Justiitsministeerium. Arvutivõrgus. Tallinn 2003. Kättesaadav: http://www.just.ee/files/krimh/krimh_standardid.pdf. 15. mai 2005.a.

¹⁸⁸ M. Mändmaa. Kriminaalhooldussüsteemi eesmärk ja kriminaalhoolduse põhimõtted. - Sotsiaaltöö, 1999, 1, lk 3.

¹⁸⁹ R. Kuuse. Kriminaalhoolduse ja sotsiaalvõrgustiku vahelise koostöö võimalusest. - Sotsiaaltöö 2004, 2, lk 26.

¹⁹⁰ R. Kuuse. Kvaliteedist ja tulemuslikkusest kriminaalhoolduses. -Sotsiaaltöö 2003, 2, lk 32.

¹⁹¹ T. Maurer. Kes on kriminaalhooldusalune? - Sotsiaaltöö 2004, 2, lk 34.

¹⁹² K. Kask. Mis hoiab üleval töötahet kriminaalhoolduses? - Sotsiaaltöö 2003, 5, lk 25.

¹⁹³ RT I 2001, 61, 364; RT I 2004, 88, 600.

¹⁹⁴ RT I 2002, 56, 350; RT I 2003, 26, 156.

¹⁹⁵ Vt. P. Pikamäe. Karistusseadustiku eriosa probleeme: õiguspoliitilised lahendused ja edasine areng. -Juridica, 2005, 12, lk 84-93.

süüdimõistetule ainult siis, kui karistuse eesmäärke ei ole võimalik saavutada kergema karistusega. Siiski säilitab KarS § 56 lõige 1 karistuse mõistmisel ka isikulise parameetri, andes kohtule õiguse arvestada karistuse mõistmisel võimalusega mõjutada süüdlast edaspidi hoiduma süütegude toime-panemisest. See kujutab endast eripreventiivset prognoosi, mida kohus võib arvestada mistahes karistuse liigi või määra valikul.

Vangistuse modifikatsioonidest võimaldab KarS § 66 mõista kuni kuuekuulist vangistust ositi kandmisele, mis sisuliselt tähendab nädalalõpuvangistust. Vangistuse ositi kandmisele mõistmisel tuleb arvesse võtta süüdlase perekondlikku, tööalast või tervislikku seisundit. Korraga ära kantava vangistuse või aresti või rahalise karistuse osade suurused määrab kohus. Järjest kantava karistuse kestus peab olema vähemalt 2 päeva (§ 66 lg 1). Karistuse ositi kandmise eesmärgiks on võimaldada menetlejal või kohtul lähtudes süüdlase isiklikust olukorrast karistuse täiendavat individualiseerimist, vähendades sellega vangistuse negatiivset mõju. KarS § 66 annab menetlejale võimaluse lahendada karistuse kandmise küsimus juba otsuse tegemisel, sätestades ühtlasi karistuse ajatamise materiaalsoigusliku aluse, erinevalt KrMS §-st 424, mis annab karistuse ajatamise menetlusõigusliku aluse. Karistuse ajatamine seisneb vangistuse ja aresti puhul süüdlasele antava võimaluses kanda vabadusekaotuslikku karistust selliselt, et see kahjustaks võimalikult vähe tema sotsiaalseid sidemeid.¹⁹⁶

Tingimisi vangistuse vormidena on KarS-is sätestatud karistuse täideviimise tingimuslik edasilükkamine (KarS § 73) ja tingimisi vabastamine süüdimõistetu allutamisega käitumiskontrollile (§ 74). Mõlemal juhul võib kohus, arvestades kuriteo toimepanemise asjaolusid ja süüdlase isikut, ja leides, et vangistuse äraandmine süüdimõistetu poolt ei ole otstarbekas, jätta mõistetud karistuse täielikult või osaliselt täitmisele pööramata, kui süüdimõistetu ei pane kohtu määratud katseajal tahtlikult toime uut kuritegu (KarS § 73) ja täidab talle pandud kontrollnõudeid ning kohustusi (KarS § 74). KarS § 73 alusel tingimisi vabastamisel seisneb süüdimõistetu ainus kohustus hoiduda katseajal uute kuritegude toimepanemisest. Karistusest tingimisi vabastamine süüdimõistetu allutamisega käitumiskontrollile (KarS § 74) eeldab nii hoidumist uue kuriteo toimepanemisest kui ka kontrollnõuete ja kohustuste täitmist. Katseajal uue tahtliku kuriteo toimepanemine toob kaasa mõistetud karistuse täitmisele pööramise, kusjuures täitmisele pööratud karistusele liidetakse karistus uue kuriteo eest. Tingimisi vabastamise puhul on katseaja pikkuseks kolm kuni viis aastat (KarS § 73 lg 3) ja

¹⁹⁶ J. Sootak, P. Pikamäe (koost). Karistusseadustik. Kommenteeritud väljaanne. 2. , täiendatud ja ümbertöötatud väljaanne. Tallinn: Juura, Õigusteabe AS 2004, § 66 komm. 1, 2.

kriminaalhoolduse puhul kaheksateist kuud kuni kolm aastat (KarS § 74 lg 3). KarS §§-de 73 ja 74 sätestatud karistusest vabastamise liikide vahel valides peab kohus arvestama, kas süüdlasel on kindel elu-ja töökoht ning püsiv sissetulek, samuti süüdlast kuriteo toimepanemisele viinud põhjuseid ja sotsiaalse abi vajadust. KarS § 75 on säilitanud käitumiskontrolli nõuetena praktiliselt samad nõuded nagu need olid ette nähtud KrK §-s 47¹ lg 1, lisandunud on kohustus alluda kriminaalhooldaja kontrollile oma elukohas ning esitada andmeid oma elatusvahendite kohta. Kohustuste osas on KarS-i võrreldes KrK -ga täiendatud positiivse kohustusega osaleda sotsiaalabiprogrammis (KarS § 75 lg2 p.8) ja negatiivsete kohustustega mitte tarvitada alkoholi ja narkootikume (§ 75 lg 2 p.2) ning mitte omada, kanda ja kasutada relva (§ 75 lg 2 p.3). Seaduses sätestatud kohustuste loetelu ei ole lõplik, mistõttu kohus võib panna süüdimõistetule omaltpoolle täiendavaid kohustusi või kinnitada süüdimõistetu enda poolt valitud kohustusi (lg 4).

Karistusest tingimisi vabastamise korral arvestatakse süüdlase isikut iseseisva alusena ja süüdlase isik on siin määrav karistuse eripreventiivse eesmärgi saavutamiseks. Riigikohus on märkinud, et isiku karistusest tingimisi vabastamine KarS §-de 73 ja 74 alusel on kuriteo eest mõistetud põhikaristuse üks individualiseerimise viisidest. Erinevalt karistuse mõistmisest, kus karistuse mõistmise alusena prevaleerub isiku süü, on karistusest tingimisi vabastamise korral aluseks kuriteo toimepanemise asjaolud ning süüdlase isik, mis kas iseseisvalt või ka koostoimes teevad põhikaristuse reaalse ärakandmise ebaotstarbekaks. Seega tuleb KarS §-de 73 või 74 kohaldamisel igal juhul arvestada isikut iseloomustavate andmetega. Kuna KarS §-de 73 ja 74 kohaldamine ei ole kohtule obligatoorne, siis isiku põhikaristusest tingimisi vabastamise korral peab kohus esitama põhjendused, miks pole karistuse reaalne ärakandmine otstarbekas.¹⁹⁷

Tingimisi karistusest vabastamise puhul võib kohus määrata, milline osa vangistusest kantakse süüdimõistetu poolt realselt ära ja millist osa vangistusest tingimisi täitmisele ei pöörata. Seega on siin on kohtul võimalus süüdimõistetule ka nn šokivangistuse kohaldamiseks, et süüdlane tajuks vahetult oma õigusvastase käitumise tagajärgi ning saadud kogemuse põhjal hoiduks edaspidi uute kuritegude toimepanemisest.¹⁹⁸ Šokivangistuse mõistmise puhul peab kohus silmas pidama, et realselt ärakantava vangistuse kestus peab olema proportsionaalselt väiksem vangistuse sellest osast, millest süüdlane tingimisi vabastatakse. Üldiselt peetakse otstarbekaks, et realselt ärakantava vangistuse tähtaeg ei

¹⁹⁷ RKKO 13. mai 2004 kohtuotsus G. Vassiljevi kriminaalasjas 3-1-1-40-04 - RT III 2004, 14, 174.

¹⁹⁸ J. Sootak, P. Pikamäe. Karistusseadustik, § 73 komm. 4.1.

tohiks ületada 1/3 mõistetud vangistuse kogukestusest, kuna pikema šokivangistuse puhul hägustatakse karistusest tingimisi vabastamise ja vangistusest tingimisi ennetähtaegse vabastamise (§ 76) piiritlemise kriteeriume.¹⁹⁹ Samuti on Riigikohus oma otsustes leidnud, et kaheaastane või sellest pikem šokivangistus ei vasta enam selle instituudi eesmärgile. Šokivangistuse eripreventiivseks eesmärgiks on anda isikule, kelle täielik karistuse kandmisest vabastamine pole tema teost lähtuva süü suuruse ja isikuomaduste tõttu põhjendatud, lühiajalise vangistusega tõsine hoiatus. Kui aga isikule mõistetakse šokivangistusena kaheaastane või pikemgi reaalne vangistus, siis nii pika vangistusaja lõppedes on isik vanglaeluga juba kohanenud ja lühiajalise vangistuse hoiatusefekt on sellega oma mõju minetanud.²⁰⁰

Analoogiliselt teiste Euroopa riikidega on üldkasulik töö KarS-is ette nähtud vangistuse asenduskaristusena, kuid erinevus seisneb selles, et kui teistes riikides võib üldkasuliku tööga reeglina asendada lühiajalise, nt kuni kuuekuulise vangistuse, siis KarS § 69 annab kohtule võimaluse asendada üldkasuliku tööga kuni kaheaastast vangistust (KarS § 69 lg 1). Eialgu sätestas KarS § 69 lg 1 väga kõrge vangistuse ja üldkasuliku töö asendussuhte, mille kohaselt ühele vangistuspäevale vastas neli tundi üldkasulikku tööd, kuid 1. jaanuaril 2004. a.²⁰¹ ja 14. 02. 2004. a.²⁰² jõustunud muudatustega vähendati vangistuspäeva asendusvormelit kahele tunnile. Üldkasuliku töö kestus ei või ületada kaheksat tundi päevas. Kui süüdimõistetu teeb üldkasulikku tööd muust tööst ja õpingutest vabal ajal, ei tohi selle kestus ületada nelja tundi päevas. KarS § 69 lg 3 kohaselt ei või üldkasuliku töö tähtaeg ületada 24 kuud. Üldkasuliku töö mõistmisel vangistuse asenduskaristusena tuleb silmas pidada selle karistusliigi kohaldamise formaalseid ja materiaalseid eeldusi. Formaalseks eeldusteks on KarS § 69 lg 1 alusel isiku karistamine maksimaalselt kaheaastase vangistusega ja süüdlase nõusolek selle asendamiseks üldkasuliku tööga. Nõusoleku vajadus tuleneb EIÕK artiklist 4, mis keelustab sunnitöö.²⁰³ Kohus peab üldkasuliku töö kohaldamisel alati süüdlase nõusolekut küsima, sest nõusoleku küsimata jätmine võib kaasa tuua kohtuotsuse tühistamise.²⁰⁴ Nõusoleku küsimine on vajalik ka seetõttu, et lähtudes üldkasuliku töö asendusvormelist üks vangistuspäev = kaks

¹⁹⁹ J. Sootak, P. Pikamäe. Karistusseadustik, § 73 komm. 4. 2. 1.

²⁰⁰ RKKo 4.06.2004. a. kohtuotsus U. Krünbergi, J. Rezanova, R. Tulsкови süüasjas 3-1-1-41-04 - RT III 2004, 17, 205.

²⁰¹ Kriminaalmenetluse koodeksi, karistusseadustiku ja vääртеomenetluse seadustiku muutmise seadus. 17. detsember 2003 .a.- RT I 2003, 83, 557.

²⁰² Prokuratuuriseaduse ja karistusseadustiku muutmise seadus. 28. jaanuar 2004 a. - RT I 2004, 7, 40.

²⁰³ Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni (täiendatud protokollidega nr. 2, 3, 5 ja 8) ning selle lisaprotokollide nr 1, 4, 7, 9, 10 ja 11 ratifitseerimise seadus. 13. märts 1996.a. - RTII, 11/12, 34.

²⁰⁴ J. Sootak, P. Pikamäe . Karistusseadustik, § 69 komm. 2. 2. 3.

tundi tööd, eeldab näiteks maksimaalselt kaheaastase vangistuse asendamine üldkasuliku tööga 1448 töötunni täistöötamist (362x2x2). Lähtudes riiklikust tööajanormist 40 tundi nädalas (Töö-ja puhkeaja seaduse § 4 lg 1)²⁰⁵ peaks täistööajaga töötav süüdimõistetu töötama seega kahe aasta (24 kuu) vältel nii põhi- kui üldkasulikul tööl kokku 50 tundi nädalas(1440+3520/ 24/4), mille realiseerimine tundub üpris küsitav. Selles kontekstis tundub palju mõistlikum üldkasuliku määramine maksimaalselt 240 tunni ulatuses, nii nagu see on sätestatud vastavalt KrMS²⁰⁶ §-le 202 lg 2 p.3 avaliku menetlushuvi puudumise korral kriminaalmenetluse lõpetamise puhul. Eeltoodust lähtuvalt soovitatakse praktikas üldkasulikku tööd siiski eeskätt kuni üheaastaste vangistuste puhul, eriti aga esmakordselt lühiajalise vangistusega karistatud alaealiste puhul.²⁰⁷

Materiaalseid eeldusi ehk süüdimõistetu füüsilis-vaimset sobivust üldkasulikuks tööks selgitab praktikas välja kriminaalhooldusametnik. Oluliseks materiaalseks eelduseks on süüdimõistetu tervislik seisund, kuna üldkasuliku töö puhul on reeglina tegemist füüsilise tööga, mis eeldab vajadusel tervisekontrolli (KarS § 69 lg 4). Erialakirjanduses on väljendatud arvamust, et üldkasulik töö ei sobi üldjuhul isikutele, kellel on probleeme alkoholi või narkootikumidega, puudub kindel elukoht või kes on lihtsalt emotsionaalselt tasakaalutud. Samas süüdistatava varasem karistus ei takista üldkasuliku töö kohaldamist, pigem vastupidi - üldkasulikku tööd koguni soovitatakse üldisest kõrgema riskitasemega isikutele, mida näitab juba üldkasuliku töö kasutamine vangistuse asenduskaristusena.²⁰⁸ Sõltumata toimepandud kuriteo raskusest välistatakse karistusõiguse teoorias üldkasuliku töö kohaldamine siiski vägivalla-ja seksuaalkuritegude eest.²⁰⁹ Mis puudutab üldkasuliku töö võrdlevat raskust, siis on Riigikohus märkinud, et üldkasulik töö jääb karistusest tingimisi vabastamise (KarS § 73) ja karistusest tingimisi käitumiskontrolliga vabastamise (KarS § 74) vahele, olles sellega viimaseks abinõuks (*ultima ratio*) isiku ühiskonnast isoleerimise vältimiseks.²¹⁰

Üldkasuliku töö korraldamine on kriminaalhooldusosakondade pädevuses. Üldkasuliku töö tööandja valikul peab arvestama, et pakutav töö vastaks vähemalt ühele tingimusest : 1) aitaks likvideerida kuriteo tagajärgi; 2) oleks ümbruskonna heakorrastusega seotud füüsiline

²⁰⁵ RT I 2001, 17, 78; RT I 2003, 23, 137.

²⁰⁶ RT I 2003, 27, 166.

²⁰⁷ J. Sootak, P. Pikamäe. Karistusseadustik, § 69 komm. 2. 2. 1.

²⁰⁸ J. Sootak, P. Pikamäe, lk 147-149.

²⁰⁹ J. Sootak, P. Pikamäe. Karistusseadustik, § 69, komm. 2. 3. 1

²¹⁰ RKKo 17. 06. 2004. a. kohtuotsus S. Aleksejevi süüasjas 3-1-1-84-03- RT III 2003, 25, 248.

töö; 3) aitaks kaasa vanurite ja puuetega inimeste eest hoolitsemisele; 4) oleks aktiivne panus kohaliku kogukonna hüvanguks; 5) ei konkureeriks palgaliste töökohtadega. Üldkasuliku töö tegemise koha valikul peab kriminaalhooldusametnik arvestama, et üldkasuliku töö tegemine: 1) piiraks kriminaalhooldusala vaba aega ja nõuaks temalt pingutust, kuid ei tekitaks talle ülemääraseid ebamugavusi; 2) ei takistaks teistel kriminaalhooldusametnikel täita samalaadset kohustust; 3) arvestaks võimaluse korral kriminaalhooldusala eesmärgide ettevalmistust; 4) arvestaks kriminaalhooldusala õppimis-, tööalaste või muude sotsiaalsete kohustustega. Kuna tööletuleku ja kojumineku aega üldkasuliku töötundide hulka ei arvata, võib üldkasuliku töö puhul probleemiks kujuneda töökoha kaugus süüdimõistetu elukohast. Üldkasuliku töö ajana arvestatakse reeglina ainult täistöötunde, välja arvatud, kui üldkasuliku töö tegemise ajakava näeb lisaks täistöötundidele ette ka 30 minutilisi ajalõike või lühema tööaja on määranud juhendaja. Kui kriminaalhooldusala ilmub töökohta alkoholi- või narkojoobes või tema käitumine ohustab või võib ohustada tööandja teisi töötajaid või tema vara, kõrvalisi isikuid või kriminaalhooldusala ennast, võib kriminaalhooldusametnik nõuda kriminaalhooldusala lahkumist töökohalt ning sel päeval tehtud töötundide arvestamata jätmist. Kriminaalhooldusametnik võib jätta arvestamata kriminaalhooldusala tehtud töötunni või -tunnid ka juhul kui kriminaalhooldusala hilineb tööle või tema tööpanus on vastuolus üldkasuliku töö tegemise põhimõtetega.²¹¹

Üldkasulikku tööd on alates karistusseadustiku jõustumisest 2002. aasta septembris kuni 2005. aasta oktoobrini teinud üle 1000 isiku. Praktika näitab, et üldkasuliku töö tunnid suudavad ettenähtud aja jooksul ära teha ca 90% klientidest. Seisuga oktoober 2005. a. tegi üldkasulikku tööd 289 isikut, kellest 42% olid kriminaalkorras karistatud ja 58% isikud, kellele üldkasuliku töö oli määratud seoses kriminaalasja lõpetamisega väheses tähtsuses töttu. Üldkasuliku töö tegijaid on Eestis valmis rakendama kuni 350 erinevat tööandjat, kellest figureerivad kõige enam kohalikud omavalitsused ja nende allasutused. Valdavalt teevad üldkasuliku töö tegijad heakorratöid, näiteks surnuaedade, parkide ja teeäärsete korrastamine ning majaseinte puhastamine graffitist, samuti vanurite abistamise ning erivajadustega inimeste hooldamisega.²¹² Kriminaalhooldustöötajad on leidnud, et üldkasuliku tööga oleks otstarbekas asendada kuni üheaastast vangistust kaheaastase täitmistähtajaga ning võrdsustada üks vangistuspäev ühe tunni üldkasuliku tööga. Otstarbekas oleks seaduses

²¹¹ Justiitsministri 25.06.2004 määrusega nr. 49 kinnitatud „Üldkasuliku töö ettevalmistamise, täitmise ja järelevalve kord.“ - RTL 2004, 89, 1406.

²¹² Justiitsministeerium. Ümarlaual räägitakse üldkasuliku töö olevikust ja tulevikust. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://www.just.ee/16428>. 18. oktoober 2005.

kindlaks määrata üldkasuliku töö kohaldamise piirmäärad, näiteks kuni 400 tundi, mis oleks reaalselt täidetavad ning kooskõlas ka töö- ja tervisekaitset reguleerivate õigusaktidega.²¹³

KarS §-s 44 ettenähtud rahaline karistus kui vangistuse alternatiiv laiemas tähenduses on nii füüsilisele kui juriidilisele isikule kohaldatavaks põhikaristuseks, mida füüsilisele isikule võib mõista suuruses 30 kuni 500 päevamäära, mille suuruse arvutab kohus süüdimõistetu keskmise päevasissetuleku alusel, kusjuures kohus võib päevamäära suurust vähendada erandlike asjaolude tõttu või suurendada süüdimõistetu elatustasemest lähtudes (KarS § 44 lg 2). Seega sätestab § 44 rahalise karistuse skandinaavialiku päevatrahvina, võimaldades trahvi suuruse arvutamist vastavalt iga süüdimõistetu varanduslikule olukorrale põhimõttel „rikas maksab rohkem, vaene vähem“.²¹⁴ Rahalist karistust võib määrata ka lisakaristusena koos vangistusega, välja arvatud juhul kui vangistus on asendatud üldkasuliku tööga (KarS § 44 lg 6).

KarS-is sätestatud õigusi äravõtvate karistuste eesmärgiks on võidelda eeskätt teatud liiki kuritegude toimepanemisega ja tagada kindlustusliku iseloomuga lisakaristusega kohaldamisega süüdlase poolt uute analoogiliste kuritegude toimepanemise ärahoidmine. KarS-is on selliste karistustena sätestatud tegutsemiskeeld (KarS § 49), sõiduki juhtimise õiguse äravõtmine (KarS § 50), relva ja laskemoona omamise õiguse äravõtmine (KarS § 51) ja jahipidamis- ja kalapüügiõiguse äravõtmine (KarS § 52), mis kõik on lisakaristusteks. Õigusi äravõtvaid karistusi võib kohus mõista lisaks põhikaristusele kuni kolmeks (relva ja laskemoona omamise õiguse äravõtmine kuni 5 aastaks) juhul kui isik on süüdi mõistetakse süüdi vastavat liiki kuriteo eest. Nii on tegutsemiskeelu kohaldamise aluseks isiku poolt kutse-või ametiõiguste kuritarvitamine või ametikohustuste rikkumine, juhtimisõiguse äravõtmise aluseks liikluskuriteo toimepanemine, relva ja laskemoona omamise õiguse äravõtmise aluseks relvaga ja laskemoonaga seonduva kuriteo toimepanemine ja jahipidamis- ja kalapüügiõiguse äravõtmise aluseks vastavalt jahipidamis- ja kalapüügirikkumisega seotud kuriteo toimepanemine.

3. Kuna süüdimõistetu on reeglina kohustatud kandma talle kohtuotsusega mõistetud karistuse lõpuni, võib KarS-i järgi ennetähtaegse vabastamine vangistusest kõne alla tulla ainult kinnipeetava poolt ennetähtaegse vabastamise formaalsete ja materiaalsete tingimuste täitmisel. Ennetähtaegset vabastamist võib selles mõttes käsitleda kui kinnipeetavale antavat

²¹³ A. Kruusement. Üldkasulik töö. Karistusseadustik ja rakenduspraktika. -Juridica, 2003, nr 6, lk 436.

²¹⁴ M. Ernits jt. , lk 114.

soodustust ja karistuse individualiseerimise vahendit.²¹⁵ Ennetähtaegse vabastamise formaalsed eeldused on reguleeritud KarS § 76 lõigetes 1 ja 2, mille kohaselt kinnipeetava ennetähtaegse vabastamise eeltingimuseks on teise astme kuriteo või esimese astme kuriteo ettevaatamatus toimepanemises süüdimõistetud isiku poolt vähemalt poole ja esimese astme tahtlikus kuriteos süüdimõistetud isiku poolt vähemalt $\frac{2}{3}$ karistusaja ärakandmine. Võrreldes KrK §-ga 55 lg 2, mis sätestas tingimisi ennetähtaegse vabastamise materiaalsed eeldused suhteliselt üldsõnaliselt („[...] võib kohaldada isiku suhtes, kes eeskujuliku käitumise ja kohusetundliku töössesuhtumisega on tõestanud enda paranemist“), peab KarS § 76 lg 3 kohaselt kohus süüdlase ennetähtaegse vabastamise otsustamisel arvestama lisaks süüdlase käitumisele karistuse kandmise ajal ka kuriteo toimepanemise asjaolusid, süüdimõistetu isikut, varasemat elukäiku, tema elutingimusi ja neid tagajärgi, mida võib süüdlasele kaasa tuua tingimisi ennetähtaegse vabastamine. Kriminaaltäitevõiguse seisukohalt sisalduvad ennetähtaegse vabastamise materiaalsed eeldused VangS²¹⁶ §-s 76, mille kohaselt arvestab vangla juhtkond kinnipeetava esitamisel ennetähtaegseks vabastamiseks tema poolt individuaalse täitmiskava täitmist ja kinnipeetava iseloomustavat materjali. Vangla direktor teeb kohtule ettepaneku vabastada kinnipeetav vangistusest tingimisi enne tähtaja lõppemist siis, kui ta on jõudnud järeldusele, et kinnipeetav on parandanud oma käitumist ning on võimeline jätkama ja tahab jätkata oma elu seaduskuulekalt. Vangla direktor võtab seejuures arvesse 1) isiku poolt toimepandud kuriteo raskust ja laadi ning varasemat karistatust; 2) hindab, kuidas on kinnipeetav käitunud vanglas; 3) hindab, kui tõhusalt valmistub kinnipeetav õiguskaualekaks elamiseks vabaduses; 4) võrdleb ühiskonna tegelikke võimalusi ja kinnipeetava isiklikku võimekust asuda vabanedes oma kavade kohaselt elama.²¹⁷ Lisaks tuleb ennetähtaegsel vabastamisel arvesse võtta ka tingimusi, mis on vajalikud kriminaalhoolduse teostamiseks. Siiski ei pea kinnipeetav vastama kõikidele kriminaalhoolduse eeldustele. Nii ei ole ennetähtaegselt vabastatava isiku puhul enam oluline eripreventiivse prognoosi väljaselgitamine, kuivõrd see teostati juba vangistuse mõistmisega. Samas on ennetähtaegse vabastamise takistuseks kinnipeetaval alalise elukoha, elatusvahendite ja töökoha puudumine vabaduses.²¹⁸

²¹⁵ J. Sootak, P. Pikamäe, lk 157.

²¹⁶ RT I 2000, 58, 376; RT I 2002, 84, 492.

²¹⁷ Justiitsministri 29. 11. 2000. a. määrusega nr. 56 kinnitatud „Kinnipeetava tingimisi enne tähtaja lõppemist vangistusest vabastamise avalduse läbivaatamise kord.“- RTL 2000, 126, 2017; RTL 2003, 41, 593.

²¹⁸ J. Sootak, P. Pikamäe, lk 160.

§ 3. Vangistuse alternatiivide osakaal sanktsioonisüsteemis ja nende rakendamine karistuspraktikas

1. Hindamaks Eesti kriminaalseadustes taasiseseisvumisperioodil kriminaliseerimisest tingitud muutusi vangistuse ja selle alternatiivide osakaalu osas sanktsioonisüsteemis, uuris käesoleva töö autor KrK ja KarS eriosa kuriteokoosseisude sanktsioonides toimunud muutusi ajavahemikul KrK kehtestamisest 01.06.1992.a. kuni KarS redaktsioonini seisuga 29. 07. 2005. a. Kuigi muutused kuriteokoosseisude sanktsioonides ei pruugi otseselt avaldada mõju vangistuse ja selle alternatiivide rakendamisele karistuspraktikas, selle mõju magistritöö autori arvates täielikult siiski välistada ei saa.

KrK jõustumisel 01.06.1992.a. koosnes selle eriosa 294-st põhi-ja kvalifitseeritud kuriteokoosseisust. Nimetatud 294 kuriteokoosseisu puhul jagunesid neli ettenähtud põhikaristusliiki: vabadusekaotus, arest, rahatrahv ja teataval ametikohal töötamise või teataval tegevusalal tegutsemise õiguse äravõtmine - 9-sse sanktsioonikombinatsiooni: 1) vabadusekaotus; 2) arest või vabadusekaotus; 3) arest; 4) rahatrahv või arest ; 5) rahatrahv või vabadusekaotus; 6) rahatrahv või arest või vabadusekaotus; 7) rahatrahv või arest või ametikohal töötamise või tegevusalal tegutsemise õiguse äravõtmine; 8) rahatrahv või ametikohal töötamise või tegevusalal tegutsemise õiguse äravõtmine; 9) rahatrahv. KrK eriosa kuriteokoosseisudes oli suurima osakaaluga sanktsiooniks vabadusekaotus, olles nähtud 100 kuriteokoosseisu ainsa karistusvõimalusena (34%). Vabadusekaotus domineeris sanktsioonina riigivastaste (58%) ja isikuvastaste (52%) kuriteokoosseisude puhul. Vabadusekaotuse osakaalu 1992.a. KrK eriosa kuriteokoosseisude sanktsioonides suurendas selle karistusliigi esinemine alternatiivselt teiste karistusliikidega: 1) koos rahatrahviga 37 (12,6 %); 2) koos rahatrahvi ning arestiga 60 (20,4 %); 3) koos arestiga 10 (3,4 %); ja 4) koos ametikohal töötamise või tegevusalal tegutsemise õiguse äravõtmisega 3 kuriteokoosseisu puhul (1%). Kokkuvõttes võib väita, et seisuga 01. 06. 1992. a. kehtinud KrKs oli vabadusekaotus kas ainsa või alternatiivse karistusena ette nähtud 210-s e. ligikaudu kolmveerandi (71%) KrK eriosas ettenähtud kuriteokoosseisu sanktsioonides ja 29 % kuriteokoosseisu sanktsioonis oli karistusena ettenähtud ainult mittevabaduskaotuslik karistus.²¹⁹

KrK kehtivusaja 10 aasta jooksul, so ajavahemikul 01. 06. 1992. a. kuni 29. 07. 2002. a., suurendas seadusandja kriminaliseerimise teel KrK eriosa kuriteokoosseisude arvu 195 uue kuriteokoosseisu võrra kuni 489 kuriteokoosseisuni. Uute kuriteoliikidena lisandusid inim-

²¹⁹ Luges ka aresti tinglikult mittevabaduskaotuslike karistuste hulka. Vt. Lisa 1.

susevastased ja sõjakuriteod 6, kaitseteenistusalased kuriteod 34, arvuti-ja andmetöötlusalased kuriteod 16 ja kuriteod intellektuaalse omandi vastu 13 kuriteokoosseisuga. Võrreldes 1. 06. 1992. a. KrK-ga suurenesid KrK eriosa 29. 07. 2002. a. redaktsioonis ametialased kuriteod 25 (200 %), valitsemiskorra vastased kuriteod 11 (65%), riigivastased kuriteod 16 (55 %), majandusalased kuriteod 25 (51%), varavastased kuriteod 7 (37%), kuriteod avaliku korra ja ühiskondliku julgeoleku vastu 26 (33 %), kuriteod õigusemõistmise vastu 5 (20%) ja isiku-vastased kuriteod 10 (20 %) uue kuriteokoosseisuga. KrK (29.07.2002.a. redaktsiooni) sanktsioonisüsteemis jäi vabadusekaotus endiselt juhtivaks karistusliigiks ja seda võis mõista kas ainsa või alternatiivse karistusena 406 kuriteokoosseisu puhul (83 %), kusjuures vabadusekaotus oli ainsaks karistusvõimaluseks 193 (39,5 %) kuriteokoosseisu puhul. Ainult 83 kuriteokoosseisu puhul oli karistusena ette nähtud ainult mittevabaduskaotuslik karistus (17%), mistõttu võib öelda, et KrK kehtimise ajal 1992-2002. a. suurendas seadusandja karistusena vabadusekaotuse mõistmise võimalusi ligikaudu kahekordselt.²²⁰

KarS kehtestamisega 01. 09. 2002. a. vähenes kuritegudena käsitletavate põhi-ja kvalifitseeritud süüteoosseisude arv esialgu 431-le (KrK 29. 07. 2002. a redaktsioonis 489). Füüsiliste isikute suhtes on KarS-is ette nähtud kaks põhikaristusliiki- rahaline karistus ja vangistus- mis jagunesid 431 kuriteokoosseisu puhul kolmeks sanktsioonivormiks: 1) rahaline karistus; 2) vangistus; 3) rahaline karistus või vangistus. Suurima osakaaluga sanktsiooniks KarS 01. 09. 2002. a. redaktsioonis oli alternatiiv rahalisest karistusest või vangistusest, mida oli ette nähtud 252 kuriteokoosseisu (56%) karistusvõimalusena. Ainult vangistus oli 150 kuriteokoosseisu karistusvõimaluseks (36%) ja ainult rahaline karistus 29 kuriteokoosseisu puhul (8 %).Vangistus oli KarS 01. 09. 2002. a. redaktsiooni kohaselt ainsaks karistusliigiks inimsusevastaste, rahvusvahelise julgeoleku vastaste, eluvastaste, seksuaalse enesemääramise vastaste ja kaitseteenistusalaste kuritegude puhul ning peamiseks karistusliigiks Eesti Vabariigi vastaste (83%), vabadusevastaste (67%), sõjasüütegude (60%), narkootikumide seotud süütegude (55%), riigivõimu vastaste süütegude (54%) ja aususe kohustuse rikkumise süütegude (53%) puhul. Kokku võimaldas KarS 01. 09. 2002. a. redaktsioonis mõista karistusena vangistust 402 kuriteokoosseisu puhul (93 %) ja rahalist karistust 281 e. 65 % kuriteokoosseisu puhul.

KarS jõustumise järgselt on magistritöös uuritud muudatusi kuni perioodini 29. 07. 2005. a. Selle aja jooksul on seadusandja täiendanud KarS eriosa 9 kuriteokoosseisu võrra, so 440

²²⁰ Vt. Lisa 2.

kuriteokoosseisuni, sealhulgas 5 uue põhikuriteokoosseisuga: rahuvastase süüteokoosseisuga (KarS § 93¹),²²¹ maksualase süüteokoosseisuga (KarS § 334-1),²²² kahe erakonnaalase süüteokoosseisuga (KarS § 402¹ ja 402²)²²³ ja alealise vastu suunatud süüteoga (KarS § 182¹).²²⁴ Lisaks sellele on seadusandja täiendanud 3 kvalifitseeritud koosseisuga võrdõiguslikkuse vastu suunatud (KarS §§-de 151-153)²²⁵ ja 5 kvalifitseeritud koosseisuga narkootikumidega seotud süütegusid (KarS §-183-188) ning on oluliselt karmistanud narkokuritegude põhikoosseisude sanktsioone.²²⁶ Mõne KarS eriosa kuriteokoosseisu (KarS 215 lg.2) sanktsioonis ettenähtud vangistuse tähtaega on pikendatud,²²⁷ samas on siiski mõne kuriteokoosseisu puhul peetud vajalikuks ka sanktsioonis ettenähtud vangistuse tähtaja lühendamist (KarS § 390 lg.1) Võrreldes KarS 01. 09. 2002. a. redaktsiooniga on vangistuse osatähtsus KarS 29.07.2005.a. eriosa sanktsioonisüsteemis veidi tõusnud, võimaldades vangistust mõista 411 (93 %) kuriteona käsitletava süüteokoosseisu karistusena. Rahalist karistust on võimalik mõista 284 (65%) kuriteokoosseisu karistusena. Ehkki vangistuse osakaal on jäänud KarS sanktsioonisüsteemis 2002. aastaga praktiliselt samale tasemele, on näiteks narkokuritegude puhul lisaks kuriteokoosseisude arvu suurendamisele 6 kuriteokoosseisu võrra ka vangistuse kui ainsa karistusliigi osakaal sanktsioonides tõusnud (50%-lt 60%-le).²²⁸

2. Kui karistuse ettenägemine kuriteokoosseisu sanktsioonis on seadusandja pädevuses, siis konkreetse karistuse mõistmine kuulub kohtu pädevusse. Karistuse mõistmisel juhindub kohus küll seadusega määratud õiguslikest piiridest, kuid teisalt omab kohus otsuse tegemisel suures osas sellist otsustamisõigust, mis ei ole tegelikult õiguslikult reguleeritud. Karistuse mõistmine on selles mõttes teaduslikult tuvastamatu suhteakt kohtuniku ja kohtualuse vahel, sõltudes mitte ainult kohtualuse, vaid ka kohtuniku isikust.²²⁹ Sellises olukorras on

²²¹ Rahvusvahelise sanktsiooni seadus, 04. detsember 2002. a. - RT I 2002, 105, 612; 2004, 2, 7.

²²² Infoühiskonna teenuse seaduse, karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku rakendamise seaduse, riigisaladuse seaduse ja väärteomenetluse seadustiku muutmise seadus, 01. juuli 2004. a. - RT I 2004, 54, 387.

²²³ Erakonnaseaduse muutmise ja sellest tulenevalt teiste seaduste muutmise seadus, 01. jaanuar 2004. a. - RT I 2003, 90, 601.

²²⁴ Karistusseadustiku ja alkoholiseaduse muutmise seadus. 08. detsember 2004. a. seadus - RT I 2004, 88, 600.

²²⁵ Kriminaalmenetluse seadustiku rakendamise seadus, 19. mai 2004. a. - RT I 2004, 46, 329; 54, 387.

²²⁶ Kriminaalmenetluse koodeksi, karistusseadustiku ja väärteomenetluse seadustiku muutmise seadus, 17. detsember 2003. a. - RT I 2003, 83, 557.

²²⁷ Kriminaalmenetluse koodeksi, väärismetalltoodete proovi seaduse, kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse, ravimiseaduse, arhiiviseaduse, konkurentsiseaduse ja karistusseadustiku muutmise seadus, 18. september 2002. a. - RT I 2002, 82, 480.

²²⁸ Vt. Lisa 3.

²²⁹ L. Kivi, J. Sootak. Karistuse kohaldamise alused karistusseadustikus. - Juridica, 2001, nr 7, lk 475.

kohtupraktika ühtlustamise ja kohtuotsuste prognoosimise seisukohalt suur tähtsus Riigikohtu otsustel, mis KrMS § 2 p 4 kohaselt kujutavad endast ühte kriminaalmenetlusõiguse allikate liiki. Kuigi Kontinentaal-Euroopa õigustraditsiooni kontekstis ei ole Riigikohtu lahenditel ranget siduvust, on õigusemõistmise tegelikkuses Riigikohtu otsustel faktiliselt täiendava õigusallika tähendus. Samas kuigi Riigikohus on teatud juhtudel volitatud õigust edasi arendama, ei kuulu selle pädevusse siiski õiguspoliitiliste otsustuste tegemine, vaid õigust edasiarendavas tegevuses tuleb tal põhimõtteliselt piirduda sellega, mis on vajalik konkreetse elujuhtumi lahendamiseks.²³⁰

Käesoleva magistritöö autor on uurinud Riigikohtu kohtuotsuseid kriminaalasjades, milles on prokuröride protestide või süüdimõistetute ja nende esindajate kaebuste alusel käsitletud vangistuse tingimisi kohaldamist. Riigikohtu 11-aastase tööpraktika jooksul oli seisuga 17. 10. 2005. a. läbi vaadatud üle 1800 kriminaal- ja väärteo asja, millest märksõna „tingimisi“ all oli Riigikohtu interneti koduleheküljel (www.nc.ee) avaldatud 286 kriminaalasjade kohtulahendit, mis hõlmavad ajaperioodi alates 08. 02. 1994. a. Kuigi enamus nimetatud kohtulahendeid puudutab põhiliselt KrK kehtimise perioodi (so kuni 01. 09. 2002. a.), peaksid neis avaldatud seisukohad tingimisi vangistuse mõistmiseks olema suures osas aksepteeritavad ka kehtiva karistusõiguse järgi. Põhiliselt käsitlevad Riigikohtu lahendid juhtumeid, mil Riigikohtu arvates polnud vangistuse tingimisi mõistmine seadusega kooskõlas. Autori poolt uuritud 286 lahendi alusel võib Riigikohtu sellekohaseid seisukohti jaotada neljaks :

1) Tingimisi vangistust pole alust kohaldada isiku suhtes, kes on toime pannud raske isikuvastase kuriteo, näiteks kes:

- oli mõistetud süüdi tahtlikus tapmises;²³¹
- tekitas kannatanule üliraske kehavigastuse, mille tagajärjel viimane suri;²³²
- pani kannatanu suhtes toime vägistamise kvalifitseeriva tunnuse alusel ja sugulise kire rahuldamise ebaloomulikul viisil;²³³
- alandas oma vägivaldsete tegudega korduvalt kaasinimeste väärikust.²³⁴

²³⁰ M. Sillaots. Riigikohtu lahend Eesti kriminaalmenetlusõiguse allikana. - Juridica, 2001, nr 2, lk 87.

²³¹ RKKo 07.02.1995 kohtuotsus A. Matjusina asjas III-1/1-5/95 - Riigikohtu Lahendid 1995. Tallinn: Juura, Õigusteabe AS, lk 189-190.

²³² RKKo 09. 05. 1995 kohtuotsus R. Altsaare asjas III-1/1-31/95 - Riigikohtu Lahendid 1995. Tallinn: Juura, Õigusteabe AS, lk 232-233.

²³³ RKKo 24. 09. 1996 kohtuotsus A. Kapi jt. asjas 3-1-1-100-96- RT III 1996, 27, 357.

²³⁴ RKKo 06. 02. 2002 kohtuotsus T. Unti asjas 3-1-1-11-02 - RT III 2002, 23, 259.

2) Tingimisi vangistust pole alust kohaldada raskendavatel asjaoludel liiklusalase kuriteo toimepannud isiku suhtes, näiteks kes:

- pani alkoholijoobes toime avari, mille tagajärjel saabus kannatanu surm;²³⁵
- põhjustas raske liiklusõnnetuse, lahkus seejärel sündmuskohalt ning asus ennast varjama, hiljem aga püüdis kahe isiku surma eest vastutuse vältimiseks peita kuriteo jälgi ning uurimist eksiteele viia;²³⁶
- põhjustas kesklinna rahvarohkes kohas kiirusega 90 km/h (40 km/h lubatust suurema kiirusega) liikunud autoga kahe inimese surma;²³⁷
- juhtis kolmel korral alkohoolses joobes mootorsõidukit, kusjuures viimase kuriteo toimepanemise ajal oli tingimisi vabastatud vabaduskaotusliku karistuse kandmisest;²³⁸
- oli 13 korral karistatud mootorsõiduki juhtimise eest joobeseisundis, kuid need halduskaristused ei ole suutnud teda mõjutada seaduskuulekalt käituma.²³⁹

3) Tingimisi vangistus on välistatud ohtliku iseloomuga kuriteo toime pannud isiku suhtes, näiteks isiku suhtes, näiteks kes:

- on kasutanud talle riigi poolt antud ametirelva kuritegelikuks ründeks kasutamine teiste isikute vastu;²⁴⁰
- on omandanud narkootilisi aineid edasiandmise eesmärgil;²⁴¹
- on toime pannud suure arvu kuritegusid (isik pani kahe nädala jooksul toime 9 teise astme kuritegu).²⁴²

4) Tingimisi vangistus on välistatud tingimisi süüdimõistetu poolt katseajal uue kuriteo toimepanemise korral, näiteks isiku suhtes :

- kes pani katseaja kestel toime uue tahtliku kuriteo, mille eest teda võib karistada vabadusekaotusega;^{243 244}
- kes oli varem ärandamises tingimisi süüdi mõistetud, kuid pani katseajal toime vägivallaga kaasnenud võõra vara avaliku varguse.²⁴⁵

²³⁵ RKKo 16. 09. 1997 kohtuotsus O. Karini asjas 3-1-1-90-97 - RT III 1997, 30, 307.

²³⁶ RKKo 09. 02. 1998 kohtuotsus A. Mironjuki asjas 3-1-1-13-99 - RTIII 1999, 9, 93.

²³⁷ RKKo 29. 08. 2000 kohtuotsus T. Ufferti asjas 3-1-1-82-00- RT III 2000, 20, 226

²³⁸ RKKo 18. 06. 2001 kohtuotsus A. Raagi asjas 3-1-1-77-01- RT III 2001, 22, 236.

²³⁹ RKKo 05. 03. 2003 kohtuotsus J. Sinivälja asjas 3-1-1-26-03- RT III 2003, 7, 75.

²⁴⁰ RKKo 31. 03. 1998 kohtuotsus T. Sõgeli asjas 3-1-1-47-98 -RT III 1998, 15, 161.

²⁴¹ RKKo 05. 12. 2001 kohtuotsus R. Pajuviidiku asjas 3-1-1-111-01- RT III 2002, 1, 3.

²⁴² RKKo 23. 12. 1997 kohtuotsus I. Aasa asjas 3-1-1-129-97- RT III, 1998, 4, 32.

²⁴³ RKKo 07. 05. 1996 kohtuotsus A. Drozzini asjas 3-1-1-49-96- RT III 1996, 16, 226.

²⁴⁴ RKKo 24. 03. 2005 kohtuotsus S. Bogdanovi jt. asjas 3-1-1-12-05- RT III 2005, 12, 119.

²⁴⁵ RKKo 27. 05. 1997 kohtuotsus A. Pilve jt. asjas 3-1-1-64-97 -RT III 1997, 21/22, 223.

Riigikohus on leidnud, et arusaam, et vangistusest tingimisi vabastatud isiku poolt katseajal tahtliku kuriteo toimepanemisel võib KarS § 73 sätete kohaselt temale mõistetud karistuse jätta osaliselt täitmisele pööramata, ei põhine seadusel.²⁴⁶

Samas on Riigikohus oma lahendites rõhutanud ka vajadust kaaluda vangistuse asemel muuliigilise karistuse või selle tingimuslikku kohaldamist, leides et:

- juhul, kui kriminaalseaduse sanktsioon näeb ette ka teiseliigiliste karistuste kohaldamise võimalust, tuleb isikule vabadusekaotuse mõistmisel põhjendada, miks ühtegi teistest võimalikest karistustest mõista ei saa;²⁴⁷
- isegi isikute suhtes, kes omandasid mitme aasta vältel edasiandmise eesmärgil suures koguses narkootilisi aineid, valdasid neid oma elukohas, pakkisid doosideks ning müüsid linna erinevates kohtades edasi, ei saa välistada võimalust, et kuriteo toimepanemise asjaolud ning süüdlase isik võivad koostoimes evida taolisi erisusi, mis teeb karistuse või karistuse osa reaalse ärakandmise ebaotstarbekaks.²⁴⁸
- karistusest tingimisi vabastamise aluseks on kuriteo toimepanemise asjaolud ning süüdlase isik, mis kas iseseisvalt või ka koostoimes teevad põhikaristuse reaalse ärakandmise ebaotstarbekaks.²⁴⁹

Kokkuvõttes võib öelda, et Riigikohtu lahendite alusel seostub karistusena reaalse vangistuse kohaldamine eelkõige süüdlase poolt toimepandud kuriteo raskusega, üldohtlikkusega või ohtliku tagajärjega, samuti kuriteo korduvusega ja isiku eelneva tingimusliku vabastamise puhul katseajal uue kuriteo toimepanemisega. Seevastu isiku tingimusliku vabastamise eelduseks on nendest kriteeriumitest kergemad kuriteo toimepanemise asjaolud ja süüdlasel positiivsete isikuomaduste olemasolu.

3. Eesti kohtupraktika kohaselt moodustasid perioodil 1998-2003.a. kohtute poolt mõistetud reaalsed vabadusekaotuslikud karistused kõikidest mõistetud karistustest ca 1/3, ülejäänud olid mittevabaduskaotuslikud karistused või vangistuse alternatiivid. Alates 1998. a. on tingimisi vangistuse osatähtsus kohtupraktikas aasta-aastalt kasvanud, jõudes 2003. aastaks juba pooleni kõigist mõistetud karistusest (47,6 %).²⁵⁰ 2004. a. ületas tingimisi mõistetud vangistuste arv (3175) reaalselt mõistetud vangistuste arvu (1630) praktiliselt

²⁴⁶ RKKo 16. 09. 2003 kohtuotsus A. Tsõganovi asjas 3-1-1-96-03 - RT III 2003, 27, 273.

²⁴⁷ RKKo 12. 06. 2002 kohtuotsus I. Põšnaja asjas 3-1-1-76-02 - RT III 2002, 19, 219.

²⁴⁸ RKKo 28. 09. 2004 kohtuotsus N. Tripuzi jt. asjas 3-1-1-80-04 - RT III 2004, 24, 262.

²⁴⁹ RKKo 13. 05. 2004 kohtuotsus G. Vassiljevi asjas 3-1-1-40-04 - RT III 2004, 14, 174.

²⁵⁰ Vt. Lisa 4.

kahekordselt,²⁵¹ mis samuti näitab karistuspraktikas reaalse vangistuse osatähtsuse vähenemist. Samal ajal on ka kohtute poolt mõistetud keskmine reaalne vangistus muutunud lühemaks. Alates 1998. a. kuni 2000. a. moodustasid kohtute poolt mõistetud lühiajalised vangistused (kuni 1 aastat) kuni 1/3 kõigist vanglakaristustest. Alates 2001. a. on kuni 1 aastaste vangistuste osatähtsus veelgi tõusnud, ulatudes 2003. a. juba pooleni (51,8 %) kõikidest kohtute poolt mõistetud reaalsest vanglakaristustest.²⁵² Kohtute poolt süüdimõistetud isikute hulgas on pidevalt tõusnud varem karistatud isikute osakaal. Kui 1995. a. moodustasid varem kohtulikult karistatud isikud süüdimõistetute hulgast veerandi (24,1 %), siis 2003. a. juba ligikaudu 2/3 (62,5 %).²⁵³

Seevastu vangide koguarv on Eesti taasiseseisvumisperioodil jäänud üllatavalt stabiilseks, kuid omamoodi paradoksaalselt on suurenenud vanglas kohtulikku karistust kandvate isikute arv ja vähenenud vastavalt vahialuste arv. 1993. a. lõpu seisuga viibis Eesti vanglates 4376 isikut, kellest 2553 kandis kohtulikku karistust (59 %) ja 1823 oli kohtueelselt vahistatud isikuid (41%). 2004. a. lõpus (seisuga 31.12) peeti Eesti vanglates kinni 4565 isikut, kellest 3469 oli süüdimõistetut (76 %) ja 1096 vahistatut (24 %). Seega vanglakaristust kandvate isikute arv oli võrreldes 1993.a. suurenenud 916 isiku võrra (kasv 36 %) ja vahialuste arv vähenenud 727 isiku võrra.²⁵⁴

Pooled ajavahemikul 1998-2004. a. vanglakaristust kandvatest isikutest olid süüdi mõistetud varavastaste kuritegude toimepanemise eest. Jätkuvalt on vähenenud vanglakaristust kandvate isikute hulgas isikuvastaste (34,1 %-lt 1998.a. kuni 19,6 %-ni 2004.a.) ja avaliku korra (rahu) vastaste (8,6 %-lt 1998.a. kuni 5 %-ni 2004.a.) kuritegude toimepanemise eest karistatud isikute osakaal, kuid suurenenud on muude kuritegude eest karistust kandvate isikute osakaal (5,3 %-lt 1998.a. kuni 20,2 %-ni 2004. a.).²⁵⁵ Alates 1998. a. on vanglas kinnipeetavate lühiajalise vangistusega (kuni 1 a) karistatud isikute osakaal mõnevõrra tõusnud, moodustades 1998. aastal 3,6 % ja 2004. aastal 12,2 %. Samal ajal on ka 1-5 aastase vangistusega karistatud isikute osakaal alates 1998. a. (44,7%) veidi tõusnud, jõudes 2004. a. pea pooleni (48 %) süüdimõistetute karistustest. Samal ajal näitab vähenemistendentsi 5-10 aastaste karistustega karistatud isikute osakaal, jõudes 1998. a. 40,9 %-lt 2004. a. 26,2 %-ni.

²⁵¹ Vt. Lisa 5.

²⁵² Vt. Lisa 6.

²⁵³ Vt. Lisa 7.

²⁵⁴ Vt. Lisa 8.

²⁵⁵ Vt. Lisa 9.

Pikemate karistustega (10-15 a ja 15 a ja enam) karistatud isikute osakaal on jäänud enam-vähem stabiilseks, vastavalt 9,6- 11% ja 1-4 % piiresse.²⁵⁶

Aastatel 1993-2004. a. on vanglakaristust kandvate isikute hulgas märkimisväärselt suurenenud varem neli ja enam korda karistatud isikute osakaal. Kui 1993. aastal oli esmakordselt karistatud isikuid 37 % (936), teist korda karistatud isikuid 23% (567), kolmandat korda karistatud isikuid 19% (497) ja neljandat korda ja enam karistatud isikuid 21% (553), siis 2004.aastal oli esimest korda karistatud isikuid 22% (770), teist korda karistatud 20 % (689), kolmandat korda karistatud 15% (522) ja neljandat korda ja enam korda karistatud isikuid 43% (1353). Seega kui 1993. aastal moodustas vanglakaristust kandvatest isikutest varem karistatud isikute osakaal 60%, siis 2004. a. oli nende osakaal jõudnud juba 78 %-ni, kusjuures 58 % 2004. a. vanglas kinni peetud isikutest oli karistatud kolm ja enam korda.²⁵⁷ Perioodil 1993. a.- 2004. a.(kuni 31. 12) on Eesti vanglatest vabanenud 20835 isikut, neist valdavalt seoses karistusaja ärakandmisega (15966 e. 76,6 %). Tingimisi ennetähtaegselt vabastatud oli sel perioodil 4096 e. 19,6 %, muudel põhjustel vabanenuid 773 e. 3,7 %.²⁵⁸ Keskmiselt vabaneb kinnipidamiskohtadest aastas ligikaudu 1300 isikut.²⁵⁹

Kriminaalhoolduse klientide arv on Eestis alates 1998. a. kasvanud kuni 2004. a. (31.12) 2085 isikult 8084 isikuni, s.o. 5999 isiku võrra ehk peaaegu kolm korda (288%). 2004. aastal moodustas kohtute poolt tingimisi vabastatud isikute osakaal kriminaalhooldusalustest 82,2 %, vangistusest enne tähtaega vabastatud isikute osakaal 6,5 % ja ülejäänud olid üldkasuliku tööga karistatud isikud (1,3 %) ja šokivangistusega karistatud isikud (7,7 %).²⁶⁰

Kuigi 1998-2004. a. olid enam kui pooled kriminaalhooldusalustest süüdi mõistetud varavastaste kuritegude eest, on varavastaste kuritegude osakaal kriminaalhoolduse klientide karistuste osas järjekindlalt vähenud (1998. a.- 63,7 %, 2004.a.-52,5 %). Samuti on vähenenud kriminaalhooldusaluste karistuste osas isikuvastaste (1998. a. -8,8 %, 2004. a.-5,4 %) ja avaliku korra (rahu) vastaste (1998. a.- 20,4 %, 2004. a.- 13,4 %) kuritegude osakaal. Seevastu on jõudsalt kasvanud muude, sealhulgas peamiselt liikluskuritegude eest (16,7 % kriminaalhooldusaluste karistustest) karistatud isikute osakaal (1998.a.-7,2 %, 2004.a.-21%).²⁶¹

²⁵⁶ Vt. Lisa 10.

²⁵⁷ Vt. Lisa 11.

²⁵⁸ Vt. Lisa 12.

²⁵⁹ T. Raag. Kinnipidamiskohtadest vabanenute resotsialiseerimine-tänapäev ja tulevik. - Sotsiaaltöö 2003, 3, lk 36.

²⁶⁰ Vt. Lisa 13.

²⁶¹ Vt. Lisa 14.

Ajavahemikul 1998-2004. a. arvelolevatest kriminaalhooldusalustest olid ligikaudu pooled karistatud esmakordselt. Siiski on esmakordselt karistatud kriminaalhooldusaluste osatähtsus vähenenud (60,4 %-lt 1998. a. kuni 44,2 %-ni 2004. a.) ning samaaegselt on suurenenud nende kriminaalhooldusaluste osakaal, keda on varem kohtulikult karistatud neli ja enam korda. Kui 1998. a. oli selliseid kriminaalhooldusaluseid 7,3 %, siis 2004. a. juba 20,6 %. Seega kuigi karistusest tingimisi vabastamine on põhimõtteliselt kohaldatav eelkõige esmakordselt kuriteo toimepannud isikute suhtes, on kohtu alla antud isikute hulgas korduvalt karistatud isikute osakaal sedavõrd suur, et kohtud on sunnitud ka nende suhtes sageli eelistama tingimuslikku vangistust.²⁶² Varasema karistusena domineeris kriminaalhooldusaluste puhul 2004. a. tingimisi vangistus (43,8 %), varem reaalse vabadusekaotusega karistatuid oli 26,8 % ja rahalise karistusega karistatuid 23,1 % kõikidest kriminaalhooldusalustest. Sellised proportsioonid on olnud ajavahemikul 1999. a. kuni 2004. a. suhteliselt püsivad.²⁶³

Peamiseks kriminaalhooldusalustele määratud katseaja pikkuseks on perioodil 1999-2004.a. olnud 1-1,5 aastat (2004. a. 43,8 %), sellele järgneb katseaeg 1,5- 2 aastat (2004. a. 26,9 %), kusjuures võib täheldada kuni 1 aastase katseaja (1999. a.- 16,9 %, 2004. a. 5,4 %) ja pikema (2-2,5 a) osatähtsuse vähenemist (1999. a. 16,2 %, 2004. a. 4,5 %).²⁶⁴ Kui 1999. aastal omas kriminaalhooldusalustest 32,8 % alalist töökohta, juhutöödest elatus 17,4 % isikuid ning töötuid ja tegevusetuid oli 21,9 %, siis 2004. a. oli nende hulgas töötavate isikute osakaal suurenenud 41,7 % -ni ja juhutöödest elatus 17,7 %. Töötute ja tegevusetute osakaal on kriminaalhooldusaluste hulgas olnud ajavahemikul 1999-2004.a. olnud suhteliselt stabiilne (1999. a.- 21,9 %; 2004. a. 19,1 %).²⁶⁵ Valdavaks kriminaalhooldusalustele KrK järgi määratud kohustuseks oli perioodil 1999-2004. a. kohustus kõrvaldada tekitatud kahju, mille osakaal varasemaga võrreldes 2004. aastaks siiski vähenes (näit. 2001. a. 71,3 %. 2004. a. 37,4%). Samal ajal suurenes kohustusena tööle ja õppima asumise määramine (2003.a. 14,8 %, 2004.a. 29,8 %). Süüdimõistetud enda poolt võetud kohustused (KrK järgi) moodustasid 2004. a. 13,7 %.²⁶⁶ KarS-i kohaselt olid enamrakendatud kohustusteks 2004. a. oli kohustus hüvitada tekitatud kahju (38,1 %), järgnesid kohustused mitte tarvitada alkoholi ja narkootikume (26,2 %); kohustus otsida endale töökoht (14,4%). Vähem on määratud kohustust mitte omada, kanda või kasutada relva (0,3 %), omandada eriala (0,4%) ja täita

²⁶² Vt. Lisa 15.

²⁶³ Vt. Lisa 16.

²⁶⁴ Vt. Lisa 17.

²⁶⁵ Vt. Lisa 18.

²⁶⁶ Vt. Lisa 19.

ülalpidamiskohustust (0,4%).²⁶⁷ Justiitsministeeriumi poolt perioodi 1998. a.-2003. a. käsitleva kokkuvõtte kohaselt väljaarvutatud nn. statistiliselt keskmine kriminaalhooldusalune on kohtu poolt vangistusest tingimisi vabastatud 25 aastane eesti rahvusest mees, Eesti kodanik, vallaline, põhiharidusega, omab töökohta, karistatud esmakordselt varavastase kuriteo eest 1,5 aastase katseajaga, mille jooksul peab täitma kohtu poolt määratud kohustuse hüvitada kuriteoga tekitatud kahju.²⁶⁸

Magistritöö autori arvates võib ka Eestis mingil määral täheldada nn karistuste täideviimise institutsioonide võrgustiku laienemise tendentsi, st olukorda, kus kriminaalhoolduse klientide arvel kasvab jõudsalt selliste karistust kandvate isikute arv, kelle elu on allutatud riigi poolt teostatavale järelevalve ja kontrollile. Et Eestis on vanglates kinnipeetavate arv perioodil 1998-2004. a. püsinud 4100-4700 isiku ringis ja alates 1998. a. on neile lisandunud kriminaalhooldusalused, keda viimastel aastatel on olnud 7000-8000 isiku ringis, siis võib väita, et karistuse täideviimise asutuste järelevalve all viibivate isikute arv on Eestis viimase seitsme aasta jooksul praktiliselt kahekordistunud.²⁶⁹ Võttes arvesse J. Petersilia arvamust, et vangide ja kriminaalhoolduspopulatsioonide suhet 1/3 võib pidada normaalseks, peaks 8000 kriminaalhoolduse kliendile vastavaks vangide arvuks olema järelilikult ca 2500 vangi.

²⁶⁷ Vt. Lisa 20.

²⁶⁸ Justiitsministeerium. Kriminaalhoolduse talitus 13. 02. 2004. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://www.just.ee/files/krimh/krimhooldusalused2003.pdf>. 20. november 2005.a.

²⁶⁹ Vt. Lisa 21.

KOKKUVÕTE

Vangistuse alternatiivide teema on magistritöö autori arvates aktuaalne kahel põhjusel. Esiteks ületab Eesti vangide suhtarvult Euroopa tavanäitajaid enam kui kahekordselt (Eestis üle 300 vangi, enamikus Euroopa maades alla 150 vangi 100 000 elaniku kohta), samas tähendas Eesti riiklik taasiseseisvumine paratamatult vajadust läheneda Euroopas aksepteeritud arusaamadele ja tavadele, mida iseloomustab vangistuse osatähtsuse vähendamine karistuspoliitikas ja tagasihoidlik vangide arv. Teiseks võimaldavad vangistuse alternatiivid vältida või vähemalt leevendada vangistusest tulenevaid negatiivseid mõjusid ja säilitada karistatud isikutel positiivseid kontakte ühiskonnaga.

Kuigi esimesed vangistuse alternatiividena käsitletavat karistusvormid tekkisid Euroopa riikide karistusseadustikesse juba XIX sajandi lõpus (tingimisi süüdimõistmine, ennetähtaegne vabastamine), kujunes suund vangistusele alternatiivsete karistusvormide laiemaks kasutuselevõtmiseks Euroopas eriti aktuaalseks alates XX sajandi 1960ndate lõpust-1970ndatest aastatest, mil püstitati loosung, et vanglakaristusele ajalooliselt antud aeg on ümber saanud. Tänapäeval peetakse kriminaalkaristusena reaalse vangistuse kohaldamist Lääne-Euroopas põhjendatuks ainult äärmisel juhul, so raskemate kuritegude puhul ning asotsiaalse elulaadiga või korduvalt raskeid kuritegusid toimepannud isikute suhtes, samuti isikute suhtes, kes on kuriteo toime pannud erilise ohtlikkusega, sadistilikult või perversselt jms. (*ultima ratio* põhimõte). Muudel juhtudel on Euroopas võetud suund valdavalt vangistusele alternatiivsete karistuste eelistamisele. Euroopa riikide suhtumist vangistuse alternatiividesse jagada nelja gruppi: Esimese grupi riigi on seadnud vangistuse rakendamise vähendamise oma tähtsaimaks kriminaalpoliitiliseks prioriteediks ja nende karistusõiguses on antud läbi *ultima ratio* põhimõtte alternatiivsanktsioonidele kindel eelistus. Teise grupi riigid võitlevad eeskätt lühiajaliste vangistuste vastu, kitsendades vastavalt lühemaajaliste kinnipidamiskaristuste mõistmise võimalusi. Kolmanda grupi riikide karistusõiguse sanktsionisüsteemis on vangistuse kõrval ette nähtud ka vangistuse alternatiivid, kuid nende rakendamine ei ole jäetud mitte niivõrd kohtute diskretsiooniõiguseks, kuivõrd tuleneb otseselt seadusest. Neljanda grupi riikide karistuspoliitikas eelistatakse just lühiajalisi vangistusi, lootes sellega tõsta „lävepakku“ pikemate vanglakaristuste mõistmiseks.

Vangistuse alternatiividest võib rääkida laiemas või kitsamas tähenduses. Laiemas tähenduses võib vangistuse alternatiivina mõista mistahes kuriteo eest ettenähtud karistust, mis ei seisne süüdimõistetud kinnipidamises statsionaarses kinnipidamisasutuses, so vanglas.

Sellest tulenevalt võib vangistuse alternatiivideks nimetada kõiki mittevabaduskaotuslikke karistusi. Kitsamas tähenduses tuleks vangistuse alternatiivina mõista eeskätt sellise kuriteo eest ennenähtud karistusvõimalusi, mille sanktsiooni kohaselt võidakse süüdimõistetut karistada vangistusega, kuid mis võimaldavad süüdlase positiivse eriprognnoosi korral vältida tema suhtes osaliselt või täielikult selle kohaldamist. Lisaks mittevabaduskaotuslikele karistustele kuuluvad siia ka igasugused reaalse vangistuse täideviimise liberaalsemad modifikatsioonid, kaasa arvatult vangistusest ennetähtaegne vabastamine. Ingliskeelsetes maades kasutatakse vangistuse alternatiivide asemel sageli mõisteid kogukondlikud karistused (ing k *community penalties*) või vahepealsed karistused (ing k *intermediate sanctions*).

Vangistuse alternatiivide liigitamisel on üheks võimaluseks on lähtuda karistuses sisalduvast riigipoolsest süüdimõistetu ellu sekkumise e. interventsiooni astmest. Sellest tulenevalt võiks Euroopas enamkasutatavaid vangistuse alternatiive (nii laiemas kui kitsamas tähenduses) jagada kolme suuremasse rühma: 1) vabaduskaotuse modifitseeringud; 2) vabaduskaotusest sisuliselt erinevad, s.o mittevabaduskaotuslikud karistused ja 3) sanktsiooni rakendamata jätmise abinõud. Nimetatud sanktsioonirühmadest moodustavad kõige suurema interventsiooniastmega rühma vabaduskaotuse modifitseeringud, mida iseloomustab reaalse vangistusega sarnane, kuid sellest liberaalsem isiku vabaduse kitsendus või piirang. Teise rühma moodustavad igasugused mittevabaduskaotuslikud karistused ja viimase rühma kuriteole õigusjärelmid, mille rakendamisel jäetakse süüdimõistetu hea käitumise ja muude vastavate tingimuste korral sisuliselt üldse ilma sisulise karistusest.

Euroopas tuntumateks vangistuse modifikatsioonideks võib pidada: 1) osalist vangistust (isik viibib kinnipeetavana karistusasutuses ainult osa ööpäevast); 2) vabastust tööks (süüdimõistetu on lubatud käia tööal väljaspool vanglat); 3) nädalalõpuvangistust (näeb ette vanglakaristuse kandmise ositi, näiteks nädalalõppudel); 4) erikohtlemist väljaspool vanglat (alkohoolikute või narkomaanide ravi väljaspool vanglat asuvat raviasutuses); 5) liikumiskeeldu (seisneb isiku kohustuses viibida kindlatel kellaaegadel kodus); 6) liikumiskeeldu (ühildatud tavaliselt elektroonilise jälgimisega). Nimetatud karistusvormidest on kõige suuremaid ootusi ja vaidlusi tekitanud liikumiskeeld ja elektrooniline jälgimine, kuna nende piires võib süüdimõistetu suhtes üheltpoolt kohaldada küllaltki suure paindlikkusega suuremaid või väiksemaid piiranguid, kuid teiselt poolt kaasneb sellise sanktsiooniga süüdimõistetule raskesti talutav suur psüühiline pinge. Teine probleem seisneb

selles, et elektroonilise kontrolli suur intensiivsus nõuaks selle kohaldamist isikute suhtes, kellele oleks mõistetud suhteliselt pikaajaline vangistus, selle mõjutusvahendi spetsiifika eeldab aga suhteliselt hea prognoosiga süüdimõistetute kontingenti. Selliste isikute suhtes pole aga ilmselt mõtet psüühiliselt raskestitalutavat ja kallist kontrollivormi rakendada.

Euroopas tuntud mittevabaduskaotuslikest karistustest võib nimetada rahalisi või neile lähedasi karistusi (rahatrahv, restitutsioon, konfiskeerimine); õigusi piiravaid või äravõtvaid karistusi (liiklusvahendi juhtimisõiguse, jahipidamisõiguse jne äravõtmine), süüdimõistetu vaba aega piiravaid karistusi (üldkasulik töö) ja probatsioonivormis tingimisi vangistust. Paljudel juhtudel on esialgu lisakaristustena väljatöötatud mittevabaduskaotuslikud karistused omandanud ajapikku põhikaristuse staatuse ja mõned neist oma rakendusulatuselt muutunud põhikaristusena koguni domineerivaks karistusliigiks (näit. rahaline karistus). Rahalise karistuse rakendamise põhiprobleemiks on asjaolu, et selle edukus sõltub suurel määral riigi majanduslikust ja sotsiaalsest heaolust, st õigusrikkujate üldisest tööhõivest ja sissetulekutest. Vastasel korral tähendab rahatrahvi rakendamine põhilise karistusena reeglina seda, et rahatrahv jääb paljudel juhtudel süüdlaste poolt lõppkokkuvõttes ikkagi maksmata ning tuleb asendada vangistusega. Restitutsiooni eeliseks on selle karistusliigi orienteeritus konkreetsele kannatanule. Üheltpoolt on siin tegemist reaalse kahju hüvitamisega, teiselt poolt aga süüdlase ja kannatanu konflikti lahendamise ehk lepitusega riigi võimalikult vähesel sekkumisel. Üldkasuliku töö populaarsust tingib asjaolu, et see täidab edukalt mitmeid karistuse eesmärgi ning teiselt poolt võib selle täideviimist paindlikult modifitseerida vastavalt süüdlase isikule. Reeglina on Euroopa riikides üldkasuliku töö tundide arvuks kuni 240 tundi ja enamasti on see ette nähtud lühiajalise, näiteks kuni 6-kuulise vangistuse asendamiseks. Samas võib üldkasuliku töö rakendamine ebaõnnestuda kui üldkasuliku töö tundidega püütakse asendada liiga pikki vanglakaristusi ning süüdimõistetu ei jõua sellest tulenevat liiga suurt tundide arvu välja töötada. Probatsioonil kui vangistuse ja karistusest täieliku vabastamise vahevormil on tänapäeval Euroopas vangistuse alternatiivina keskne koht, kuna see võimaldab hoida kuritegusid toimepannud isikuid eemal vangla kriminogeensest keskkonnast, pannes neile siiski peale konkreetseid käitumiskohustused ja tagades katseaja jooksul nende järelevalve.

Kuriteo õigusjärelmitest, mille eesmärk on jätta süüdimõistetu hea käitumise ja teatud tingimuste täitmise korral üldse karistamata, võib nimetada karistuse edasilükkamist, kohtuotsuse ajatamist ja karistuse mõistmata jätmist (andeksandmine, lepitamine jne).

Täiendavaks oluliseks karistusõiguslikuks abinõuks, mis võimaldab riigil reguleerida vangide arvu ja, on reaalse vangistusega karistatud süüdimõistetute tingimisi ennetähtaegne vabastamine. Ennetähtaegse vabastamise eelis võrreldes reaalsest vangistusest tähtajalise vabastamisega seisneb selles, et ühelt poolt tagatakse ärakandmata jäänud karistuse kaudu isiku enda suurem huvitatus õiguskäitumiseks ning teiselt poolt võimaldab katseajal kohaldatav järelevalve ja sotsiaalabi kinnipeetavat kiiremat tagasitulekut ühiskonda.

Kuigi Euroopas kasutatavate vangistuse alternatiivide palett on üpris lai, näitab karistuspraktika, et reaalse vangistuse vähendamise seisukohast võttes omavad suuremat tähtsust neist ainult mõned - rahatahv (rahaline karistus), tingimisi vangistus (sh probatsioon) ja üldkasulik töö. Uuematest vangistuse alternatiividest nähakse eeskätt üldkasulikus töös võimalust reaalse vangistuse osakaalu jätkuvaks vähendamiseks.

Eesti karistusõiguses sisseviidud vangistuse alternatiivide osas tuleb rõhutada, et esimesed vangistuse alternatiivid - tingimisi vangistus ja ennetähtaegne vabastamine - olid sisse viidud juba 1920. a. tingimisi süüdimõistmise seaduses ja hiljem 1929. a. KrS-s. Ka Nõukogude perioodil kehtinud ENSV KrK-s ette nähtud vabadusekaotusele alternatiivsed karistusvõimalused - tingimisi süüdimõistmine (alates 1970. a. ka kohustusliku tööerakendamisega tingimisi vabadusekaotusele mõistmine), vabadusekaotuseta paranduslik töö ja vabadusekaotusele mõistetud isiku ennetähtaegselt karistuse kandmisest vabastamise või ärakandmata osa asendamise kergemaliigilise karistusega) võimaldasid kohtutel mingil määral reaalse vabadusekaotuse kohaldamist piirata.

Eesti Vabariigi taasiseseisvumise järgselt oli vangistuse alternatiivide rakendamise seisukohalt kõige oluliseks tähtsaks kriminaalhooldusseaduse jõustumine alates 01. maist 1998. a., millega KrK-d täiendati võimalusega mõista süüdimõistetule tingimisi vangistust (KrK järgi vabadusekaotust) koos kontrollnõuete ja kohustustega ning määrata ta katseajaks kriminaalhooldaja järelevalve alla. Samuti lisandus ennetähtaegsele vabastamisele kriminaalhoolduse poolt teostatav obligatoorne järelevalve. 1. septembril 2002.a. jõustunud KarS-i seisukohalt on oluline, et ka Eestis on vangistuse rakendamise põhimõttena kehtestatud *ultima ratio* printsiip (§ 56 lg 2). Seega võib öelda, et suhtumises vangistusse ja selle alternatiividesse kuulub Eesti nende Euroopa riikide hulka, mis on seadnud vangistuse rakendamise vähendamise üheks oma tähtsamaks kriminaalpoliitiliseks prioriteediks.

Vangistuse alternatiivide hulka kuuluva tingimisi vangistuse vormidest on KarS-is ette nähtud nii karistuse täideviimise edasilükkamine (§ 73) kui kriminaalhooldus (§ 74). Kuna kohus võib tingimisi vangistuse puhul määrata, milline osa vangistusest kantakse süüdimõistetule poolt reaalselt ära ja milline tingimisi, on kohtul võimalus süüdimõistetule ka lühiajalise hoiatava nn šokivangistuse kohaldamiseks. Lisaks šokivangistusele on KarS-is ette nähtud võimalus mõista ositi kandmisele kuni kuuekuulist vangistust, mis sisuliselt tähendab võimalust nn nädalalõpuvangistuse kohaldamiseks (§ 66). Moodsatest vangistuse alternatiividest on KarS-is esmakordselt sätestatud üldkasulik töö, mis annab võimaluse asendada üldkasuliku tööga kuni kaheaastast vangistust (§ 69). Eesti kriminaalhoolduse praktikud peavad nii pikka tähtaega siiski liiga pikaks, leides, et otstarbekam oleks asendada üldkasuliku tööga kuni üheaastast vangistust kaheaastase täitmistähtajaga ning võrdsustada üks vangistuspäev ühe tunni üldkasuliku tööga (praegune asendusvormel üks vangistuspäev võrdub kahe tunni tööga). Nii nagu kõigis varasemates Eesti kriminaalseadustikes on KarS-is sätestatud ka tingimisi ennetähtaegse vabastamise instituut (§ 76).

Lisaks eelnimetatud (kitsamas mõttes) vangistuse alternatiividele sisalduvad KarS sanktsioonisüsteemis ka laiemas mõttes vangistuse alternatiividena käsitletavad karistused nagu rahaline karistus ja õigusi äravõtvad karistused. Neist rahaline karistus (§ 44) on ette nähtud füüsilisele kui juriidilisele isikule kohaldatavaks põhikaristuseks. KarS-is ettenähtud õigusi äravõtvad karistused - tegutsemiskeeld (§ 49), sõiduki juhtimise õiguse äravõtmine (§ 50), relva ja laskemoona omamise õiguse äravõtmine (§ 51) ja jahipidamis-ja kalapüügi-õiguse äravõtmine (§ 52) – on kindlustusliku iseloomuga lisakaristused ja nende eesmärgiks on tagada süüdlase poolt uute analoogiliste kuritegude toimepanemise ärahoidmine. Seega vangistuse alternatiivideks neid magistritöö autori arvates tegelikult lugeda ei saa.

Magistritöö autori arvates võib eeltoodud loetelust järeldada, et KarS-is on positiveeritud põhiline osa Euroopas tuntumatest vangistuse alternatiividest. Seega võib hüpoteesi, mille kohaselt Eesti karistusõiguses puuduvad Euroopas tuntud ja tunnustatud kaasaegsed vangistuse alternatiivid, lugeda kummutatuks. Kuigi tehniliste võimaluste arenedes võiks Eestis katsetada ka elektroonilise jälgimisega seonduva liikumiskeeluga, tundub rahvusvahelise praktika põhjal selline karistusmoodus küll efektsena, kuid selle karistusliigi jaoks sobivat süüdimõistetute kontingenti arvesse võttes (elukohta omavad sotsiaalselt stabiilsed isikud) liiga kallina ja psüühiliselt raskestitalutavana.

Riigikohtu juhendite kohaselt on reaalse vangistuse kohaldamine põhjendatud eelkõige raskete või üldohtliku tagajärjega või korduvate kuritegude toimepanemisel, samuti süüdimõistetu eelneval tingimusliku vabastamise puhul tema poolt katseajal tahtliku kuriteo toimepanemise korral. Kohtupraktika kohaselt moodustasid perioodil 1998-2003. a. kohtute poolt mõistatud reaalsed vabadusekaotuslikud karistused kõikidest mõistatud karistustest ca 1/3, ülejäänud karistustest moodustasid rahatrahv ca 1/5 ja tingimisi vangistus (vabadusekaotus) ca 2/5. 2003. aastaks oli tingimisi vangistuse osatähtsus lähenenud juba pooleni kõigist mõistatud karistusest (47,6 %). Samal ajal on muutunud kohtute poolt mõistatud keskmine reaalne vangistusaeg ka lühemaks. Alates 2001. a. on kuni üheaastaste vangistuste osatähtsus juba pool (51,8 %) kohtute poolt mõistatud reaalsest vanglakaristusest. Seega võib öelda, et Eesti kohtupraktikat iseloomustab reaalse vangistuse osatähtsuse ja tähtaja pikkuse aeglane, kuid jätkuv vähenemine, mis on igati tervitatav.

Süüdimõistatud isikute hulgas on pidevalt tõusnud varem karistatud isikute osakaal. Kui juba 1993. aastal moodustas vanglakaristust kandvate isikute puhul varem karistatud isikute osakaal 60%, siis 2004. a. oli nende osakaal jõudnud juba 78 %-ni, kusjuures 2004. a. oli vanglakaristust kandvatest isikutest 58 % karistatud kolm ja enam korda. Seega võib öelda, et ligi 2/3 vanglakaristust kandvate isikute puhul võib rääkida kui harjumuskurjategijatest. Pooled ajavahemikul 1998-2004. a. vanglakaristust kandvatest isikutest olid süüdi mõistatud varavastaste kuritegude toimepanemise eest.

Perioodil 1993-2004. a. Eesti vanglatest vabanenud isikutest on vabanenud valdavalt (76,6 %) seoses tähtajalise vangistuse (vabadusekaotuse) ärakandmisega. Tingimisi ennetähtaegselt vabastatud isikute osakaal on 19,6 % ja muudel põhjustel vabanenuid 3,7 %. Magistritöö autori arvates näitab tingimisi ennetähtaegselt vabastatute suhteliselt tagasihoidlik osakaal võimalust ennetähtaegse vabastamise laialdasemaks kasutamiseks.

Kriminaalhoolduse klientide arv oli 2004. a. lõpuks kasvanud ca 8000 isikuni, kellest üle 82,2 % kandis kohtute poolt mõistatud tingimisi vangistust, vangistusest enne tähtaega vabastatud isikute osakaal on 6,5 %, üldkasuliku tööga karistatud isikuid 1,3 %, šokivangistusega karistatud isikuid 7,7 % jt. Ajavahemikul 1998-2004. a. arvelolevatest kriminaalhooldus-alustest olid ligikaudu pooled karistatud esmakordselt. Enam kui pooled kriminaalhooldus-alustest on süüdi mõistatud varavastaste kuritegude eest, kuid jõudsalt on kasvanud liikluskuritegude eest karistatud isikute osakaal. Ka kriminaalhooldus-aluste hulgas on suurenenud varem kohtulikult karistatud isikute osakaal ning kriminaalhooldust

määratakse koguni isikutele, keda on varem kohtulikult karistatud neli ja enam korda. Kui 1998. a. oli selliseid kriminaalhooldusaluseid 7,3 %, siis 2004. a. juba 20,6 %.

Eeltoodu alusel võib hüpoteesi osas, mille kohaselt Eesti karistusõiguses positiveeritud vangistuse alternatiive ei ole seni piisavalt efektiivselt rakendatud, teha sellise järelduse eeskätt tingimisi ennetähtaegne vabastamise ja üldkasuliku töö osas, mille kasutamist võiks magistritöö autori arvates oluliselt suurendada. Ilmselt oleks üldkasuliku töö puhul seadusandjal otstarbekas viia sisse muudatused, mille kohaselt see vangistuse alternatiiv asendaks maksimaalselt kuni üheaastast vangistust kaheaastase täitmistähtajaga ning üks vangistuspäev tuleks võrdsustada senise kahe tunni asemel ühe tunni üldkasuliku tööga. Mis puudutab küsimust, miks vaatamata kaasaegsetele vangistuse alternatiividele Eesti karistusõiguses ja teatud positiivsetele trendidele karistuspraktikas on vangide arv Eestis jätkuvalt ikkagi suhteliselt suur, siis autorile tundub, et üheltpoolt tuleneb see rahalise karistuse liiga tagasihoidlikust osakaalust KarS sanktsioonisüsteemis (võimalik mõista ainult 65 % kuriteokoosseisu puhul) ja vangistuse alternatiivide (ennetähtaegne vabastamine, üldkasulik töö, šokivangistus) liiga tagasihoidlikust rakendamisest karistuspraktikas, teiselt poolt aga Eesti suhteliselt kõrge retsidiivse kuritegevuse tasemest. Olukorras, kus üle poole vanglakaristust kandvatest isikutest on varem kohtulikult karistatud kolm ja enam korda ning koguni kriminaalhooldusaluste hulgas on viiendik isikuid, kes on karistatud neli ja enam korda, on kohtunikel ilmselt tõsiseid raskusi leida vangistuse alternatiivide sagedasemaks rakendamiseks sobivaid põhjendusi. Samas pole välistatud, et Eestis ongi juba tänaseks kujunenud mitmetuhandeline grupp nõ sotsiaalselt tõrjutuid mehi, kes on sattunud oma eluga suletud ringi ega suuda (õiguskuuleka) eluga vabaduses kuidagi hakkama saada. Kas see on nii ja mida selliste isikute suhtes ette võtta, vajaks ilmselt omaette analüüsi, milline ülesanne jäi aga käesoleva dissertatsiooni uurimisulatuselt välja.

ALTERNATIVES TO IMPRISONMENT

Summary

In the hands of state imprisonment has become one of the most effective measures for executing penal power, which is demonstrated characteristically by the number of prisoners per 100 000 state residents. Although this figure cannot be treated as the prompt and universal indicator, it is quite rational to presume that a state, which has 500 prisoners per 100 000 residents, uses imprisonment's penal „pain“ in regard of its residents more than a state, which has only 50 prisoners per 100 000 residents. Roughly in this amplitude vary the highest and the lowest imprisonment rates of the world.

It is somehow surprising that imprisonment is used as a penal measure most widely in a such democratic country like USA. In the middle of 2004 there were 486 persons imprisoned in the USA per 100 000 of its residents. However, such a high prison rate is not typical for the majority of countries in the world. In more than 60 % of the world countries prison rate is lower than 150 prisoners per 100 000 residents and within this scope fall also the majority of European states. Estonia differs with its prison rate from the ordinary European standard quite sharply. In the end of 2004 there were 4565 persons imprisoned in Estonia, of whom 3469 were convicted and 1096 were pre-trial prisoners, which sets the Estonian prison rate as high as 336 prisoners per 100 000 residents. Although the Estonian figure can be compared to its Baltic neighbours Latvia and Lithuania, it differs very sharply from the example of Nordic countries, where there are only 60-80 prisoners per 100 000 residents.

As Estonia is today a full member of the European Union, it is not groundless to ask whether Estonia should be content with its leading position in using of imprisonment or it should try to use it similarly to the Nordic countries rather than to the USA. However, in this question the government of Estonia promised as early as in 1997 to the European Council that if Estonia will achieve the introduction of the probation system, necessary for imposing modern alternative sanctions, prison rates will also decrease. As an initial goal the prison rate of 2000 prisoners per 100 000 residents was envisaged. However, as we witness today, Estonia still has high imprisonment rate.

Traditionally, high imprisonment rate has been considered as an indicator of high level of criminality in the society and vice versa – low rate is an indicator that a society can be considered as a „secure island in the turbulent and criminal world.“ Such a presumption

matches well with the actual situation of Estonia where since 1991, when Estonia became newly independent, crime rate has increased by nearly one and a half times. According to the statistics, the number of registered crimes has exceeded in 2003 the frontier of 50000 crimes. Despite of the presumption that Estonia's high imprisonment rate is based on the high level of criminality, such an opinion that crime and imprisonment rates should be in reciprocal correlation is considered purely hypothetical, because in regard of the dynamics and mutual relations of these occurrences there was found no certain evidence.

Becoming independent and joining the European community of democratic countries has meant that the Estonian penal policy has withdrawn from the totalitarian penal ideology, based on repression, and has adopted traditional European understandings which prioritize securing individuals' freedoms and rights in their crime control policy rather than value the state's interests. The first indicator of such an approach was the abolition of capital punishment and its replacement with life imprisonment. On the course of merging Estonian penal law and practice with European legal standards there is no other reasonable choice than to continue liberalizing the Estonian penal policy in order to decrease the importance of imprisonment in the sanction system and sentencing. In the crime policy of western Europe the importance of imprisonment – while replacing it with alternative sanctions - has decreased already since 1960s and especially from 1970s, as in 1976 the Committee of the Ministers of the European Council adopted the resolution „On some alternative penal measures to imprisonment“. Since this period it is generally acknowledged in the Western Europe that imprisonment is one of the worst and the most expensive sanction for achieving the general goals of a punishment. Therefore, non-imprisonment or community sanctions have become the priority in the majority of the Western European countries.

According to the main proposition of the present thesis, alternative sanctions enable the judges to retain necessary flexibility in sentencing even in the circumstances of a severe crime policy and to rely, when it is justified, preferably on non-imprisonment or alternative sanctions. The aim of the present thesis is to give an overview about the development of alternative sanctions in the Western world and in the penal law of Estonia, showing what types of the modern alternative sanctions, known in the Western Europe, are provided by the law in Estonia and are there any opportunities for supplementing them.

Starting from the XIX century a prison can be defined as a special institution, established for mass detention of offenders, where detainees are subject to rehabilitation and correction by

special methods - unpaid work, contemplation, religious training and harsh conditions. Although there were high expectations regarding prison's rehabilitation and correction capacities, it became clear very soon that hopes to shape the prison into a perfect rehabilitation facility will not come true. Corruption, overcrowding and isolation of the prison community turned the prison - contrary to the humanistic ideals of the era of Enlightenment – into a school of criminals.

The other specific problem of prisons is that regardless of any liberal form of execution of imprisonment, such type of punishment has several serious negative socio-psychological impacts for an offender, which exceed the possible positive effect of such a punishment. The main negative factors of imprisonment could be referred as: 1) interruption of social and emotional contacts of an offender; 2) inaccessibility of modern goods and services in prison; 3) impossibility of normal intimate intercourse with the representatives of the opposite sex; 4) absence of personal autonomy and security; 5) losing or decreasing personal professional skills; 6) prison stigmatizing of an offender; 7) weakening of viability and adaptation with the routine prison lifestyle etc. Psychological studies have proved that prisoner's hopes for a better future or making changes in his or her life are retained within first 5-6 years, after that a prisoner falls into apathy which might lead to the degradation of his personality.

Criminological studies also prove that the negative impacts caused by long-term imprisonment could seriously damage prisoners' adaptation with the normal way of life and often encourage them to commit new crimes after liberation. As a result, starting from the 1960s the prison turned in western industrial countries from main punishment feature to *ultima ratio* - an extreme punishment feature. Such changes could be justified by cognitive, theoretical and ideological changes. Cognitive changes were based on numerous empirical studies, according to which prisons were simply ineffective- they could not rehabilitate anybody and even made matters worse by strengthening individual's criminal dispositions. According to stigmatization theories, the more we attempt to change a prisoner's behaviour, the harder it is to get him back into the normal way of life. Ideological changes resulted from criticism regarding the excessive centralization of the criminal justice system and bureaucracy, from the suspicions regarding the competence and good will of correctional institutions and regarding the limits of the state's intervention into individual's life.

According to N.Christie, in an economical-political situation characteristic for western industrial countries, expressing such a good adaptation with growth and expansion, it is

extremely important to understand that using imprisonment as the main penal measure is a normative question. Crime control is like an industry and the borders to the expansion of crime control must be built by the society, which must say when enough is enough. In a situation where the number of prisoners is modest, we can think that crime and prison are exceptional phenomena. In a situation where the number of prisoners is high, notions of crime and prison become misty and they will be treated as ordinary matters of life.

By this reasons in most European countries the main penal policy initiatives are focused instead of imprisonment on alternative sanctions. Following the research carried through in Europe about the influence of different types of sanctions on crime rate, there is no convincing evidence that the wider implementation of imprisonment could decelerate the growth of crime, or - on the contrary - that a more moderate use of imprisonment would implicate a growing crime rate. In addition, the European countries regard the issues how to limit public sector expenditure and cut down the costs of the implementation of imprisonment increasingly vital, especially states with overcrowded jails and shortage of vacant prison places.

In a wide meaning an alternative sanction could be defined as any kind of punishment, which does not encompass an offender's treatment in a closed penal institution. In a tight meaning an an alternative sanction could be defined as a form of punishment for a crime, which could be punished by imprisonment, but which allows to replace an imprisonment sentenced in the court verdict or to measures of enforcing a punishment, which aim to alleviate the negative effect of the sentenced confinement. Alternatives to imprisonment can be classified on various grounds. One possibility would be to base the distinction on the degree of the state's intervention, incorporated in the punishment, into the convict's life. In mid-eighties of the XX century the Council of Europe analysed its member countries' legislation, sentencing and penal practice. According to the conclusions of such an analysis non-imprisonment sanctions, used by the European countries, could be divided into three bigger groups: 1) modifications of imprisonment; 2) alternative sanctions to imprisonment; 3) measures of non-imposing sanctions. The first group or modifications of imprisonment are in fact modifications of imprisonment, whose purpose is to restrain offender's liberty less than by actual imprisonment, but still impose on an offender certain restrictions and burdens in order to control his/her conduct and avoid his/her fallback into criminality. From this group we can

point out such forms as semi-detention, work release, weekend detention, serving in an outside institution and curfew (combined often with the electronic monitoring).

Alternative or varying from imprisonment sanctions can be divided into categories: 1) financial and related penalties; 2) sanctions restricting or taking away an offender's rights (disqualification from driving; confiscation; restitution; disqualification from engaging in an occupation); 3) probation measures (deferment of sentence and suspended sentence combined with probation) ; 4) community service. From this alternative sanctions especially could be brought up probation and community service. In probation an offender remains after conviction under probation officer's supervision and must fulfil the imposition of conduct control. Therefore probation can actually be characterized as some kind of non-punitive rehabilitation and treatment measure combining in that way justice and social care. Community service fulfills at the time different goals of the punishment and could be modified according to needs of an offender.

According to the recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe on European Rules on Community Sanctions and Measures (19.10.1992 No.92(16) member states must secure a necessary balance in implementation of alternative sanctions (community sanctions) between securing legal order and protecting the interests of crime victims from one side and acknowledging the requirements of offenders and securing their social adaption from the other side. Besides alternative sanctions, allowing to regulate the number of prisoners, conditional early release from prison is also an additional effective penal measure. Early release has a significant advantage comparing with termed release, because it guarantees the offender's greater interest to conduct lawfully at least until the end of the term of punishment. From the other hand, supervision and social care, imposed on the offender during the trial period, enable his faster return to the society. Early release varies from alternative sanction in the following – in the case of alternative sanction the goal of its imposition is to avoid execution of real imprisonment, but early release concerns already partly executed imprisonment.

The start of the formation of alternative sanctions in Estonian penal law could be marked by the adoption of law on conditional conviction on July 2, 1920, which originated mainly from the belgian-french model of suspended sentence (*sursis*). After Estonia became independent in 1918, there were enforced the penal laws of the Russian empire, where no provisions on conditional sentencing were provided. In 1921 the Parliament of Estonia decided to start the

first universal penal reform by working out a new Penal Code. In drawing up the new code K.Saarmann, the principal author of the project of the code, based his work mainly on the standpoints of the positivist school of penal law. The new Penal Code was adopted in 1929, but came into force on February 1, 1935.

In 1940 Soviet Union annexed the Baltic states and Soviet penal laws were enforced immediately, which gave the Soviet regime formal legal ground for imposing massive repressions. However, the penal reform of 1958-1961 democratized somewhat the Soviet penal law, by reclaiming *nullum crimen nulla poena sine lege* principle and enforcing in every Soviet national republic separate penal codes. The Estonian version of such a penal code was adopted on April 1, 1961. From alternative sanctions conditional sentencing was incorporated into the Penal Code of the Soviet Socialist Republic of Estonia (*Eesti NSV Kriminaalkoodeks*), of which a special form - conditional imprisonment with compulsory work - was being enforced since 1970. Additional alternative sanction was correctional work without imprisonment. The Penal Code of 1961 also provided a possibility for conditional early release or substituting the non-carried part of imprisonment with lighter punishment.

In the end of 1995 the Ministry of Justice decided to start the following phase of penal law reform, in order to achieve the full mergence with European legal system. The first law provided by the penal reform was the Law on Probation (*Kriminaalhooldusseadus - KrHS*), adopted on December 17, 1997, and enforced on May 01, 1998. Thus the existing Penal Code was supplemented by several provisons, which stated that conditional imprisonment can also be imposed in form of probation. Also, early release was combined with compulsory supervision, executed by a probation officer. In addition to laws, execution of probation is regulated by the standards of probation, confirmed by the Minister of Justice on March 04, 2003.

As the main law of the penal reform the new Penal Code (*Karistusseadustik- KarS*) was adopted on June 06, 2001, and enforced on September 01, 2002. According to the new Penal Code sentencing an imprisonment can be done only as the last choice (*ultima ratio*). Using an imprisonment as a sentence is permissible only if the goals of punishment are not achievable with lighter form of penalties. Imprisonment could be sentenced in a form of actual imprisonment or conditional imprisonment. As the forms of conditional imprisonment in the Penal Code are provided both suspended sentence (§ 73) and probation (§ 74), which both allow to impose termed imprisonment also partially, in a form of short term imprisonment or

short sharp shock, when an offender should carry one part (usually less than half) of termed imprisonment in prison and the other part in form of conditional imprisonment in probation. By this way an offender can recognize directly inside the prison walls what imprisonment is and to refrain from committing new crimes after release on the basis of such negative experience. Community service was first time provided in the Penal Code 2002 (§ 69). Similarly to the penal laws of other European countries community service is provided as a alternative sanction, substituting imprisonment, but if in other countries community service substitutes as rule short time (for instance up to 6 months) imprisonment, Estonian law allows an to substitute with the community service imprisonment up to 2 years. Imposing the community service could be done only with the consent of the offender. One day of imprisonment corresponds to 2 hours of community service. The term of the community service can not exceed 24 months. Executing the community service is in the competence of probation offices. Up to now using community service as alternative sanction is quite modest. At the present time the employers of the community service are mainly local municipalities and their offices. Probation officers have found rational to substitute with the community service imprisonment maximum up one year and to equalize one day of imprisonment with one hour of community service.

The Penal Code also provides possibility to execute short term imprisonment (up to 6 months) partially (§ 66). In fact it does mean weekend detention. The period of the real detention should be at least two days. The sanction system of the Penal Code includes also financial punishments like day-fine (§ 44) and confiscation (§ 53) and also taking away rights sanctions, like disqualification engaging in an occupation (§ 49), disqualification from driving (§ 50), disqualification of hunting and fishing (§ 52). In § 54 is provided exile, which is special additional sanction for foreign citizens, who have committed a serious crime of the first degree and sentenced to actual imprisonment. From this sanctions only daily-fine is a basic sanction, all other sanctions are additional sanctions to basic sanctions (imprisonment and daily-fine). Early release in a penal law measure, which is provided in all penal codes of Estonia, also in the new one (§ 76).

In addition to the alternative sanctions considerable part in decreasing of importance of imprisonment has also criminalization as a part of the social control, implemented by a state. Today legislator is often in position, when increasing of criminality and decreasing of legal certainty forces it continuously to create new compositions of crimes. Probably such a

process could have some effect also to relative importance of imprisonment. The author of the present work has studied how in period 01.06.1992 – 29.07.2005 composing new crimes and sanctions have influenced imposing imprisonment as a punishment. The study shows that in period 01.06.1992- 31.08.2002 being in force of the first revised version of Penal Code (KrK), the Estonian legislator has doubled possibilities for imposing imprisonment as the criminal sanction - by doubling such new crime compositions, which only sanction is an imprisonment (from 100 to 193) and by doubling such crime compositions, where an imprisonment was one form of sanctions (from 110 up 213). According to the Penal Code, enforced on 01.09.2002 (KarS), an imprisonment could be sentenced as the sanction at 93 % and daily-fine at 65 % (282) of all crime compositions.

In period 1998-2003 the actual imprisonment sentences make up 1/3 of all sentences, imposed by the Estonian courts. Starting from 1998 the importance of the conditional imprisonment has increased year by year, making up nearly half of all sentences in 2003 (47,6 %). At the same time average actual imprisonment has become shorter. In 2003 short time imprisonments (under 1 year) made up 51,8 % of all imprisonment sentences. During the period 1993-2004 the number of prisoners, who have been punished repeatedly, have increased considerably. If in 1993 the percentage of repeatedly punished offenders was 60 %, then in 2004 their percentage was 78 % . In 2004 58 % of all prisoners have been punished three or more times, so we can even say that majority of prisoners are habitual offenders. In period 1993-2004 from the prisons Estonia were released 20835 persons, mostly by serving full imprisonment time (76,6 %), early released were 19,6 % and other were released by any other reasons.

The number of the probation clients has increased in period 1998-2004 from 2085 persons to 8084 persons, nearly three times. Over the half of the probation clients have been convicted for the first crime. Similarly to the countries, where exist in parallel prison and probation systems, also in Estonia could be observed in somehow *net widening* effect where number of offenders, who have placed under state criminal control, has heavily increased. If in 1998 there were nearly 450 persons per 100 000 residents under state criminal control supervision, then in 2004 the number of such person was 930 (taking into account both prisoners and probation clients).

In formation of sentencing practice and imposition imprisonment the courts have definitive function. In limits provided by a law judges have always some certain authority of decision,

which is not liable to the legal regulation, and by this reason a sentence depends more or less from judge's subjective discretion. In order to forecast judgements of courts high importance have decisions of the Supreme Court (*Riigikohus*), which could be treated as additional resources of criminal procedural law. The author of the present thesis has studied judgements of the Supreme Court in cases, where have been protested imposing actual or conditional imprisonment. Summing up could be said that the Supreme Court does not accept conditional imprisonment in regard offenders who: 1) are convicted before repeatedly; 2) have committed large number of crimes; 3) have repeatedly committed drunk drive or caused in drunk an accident with deadly sufferers; 4) have caused human's death by fast driving in populous place; 5) have committed intentional homicide or heavy injury, resulted with death; 6) have committed a rape in aggravating circumstances; 7) have committed purchasing of drugs for its resale; 8) have used an arm for criminal attack; 9) have humiliated repeatedly by violent deeds other's dignity etc

Author of thesis considers that Estonian judges are quite well supplied with the modern alternative sanctions to actual imprisonment. Although the sanction system could be supplemented with some new measures like curfew (combining with electronic monitoring), it seems according to the international experience too costly and even psychologically insufferable for such offenders, who are suitable for such punishment. Analysing resources of decreasing Estonian prison population could be said that on the one hand increasing proportion of fine in the sanction system and proportion of early release, community service and suspended sentence in a form of sharp short shock in the sentencing practice would be used more vigourously in achieving this goal, but on the other hand it seems that the high level of the repeated crimes has a strong influence on the rate of prisoners. In the situation, when over half of the prisoners have sentenced previously three or more times and even 20 % of the probation clients have sentenced previously four or more times, it is not surprising that judges can not find good reasons for implementing alternatives to imprisonment. Maybe we are in situation in Estonia, where we have thousands of socially repulsed men, who are not adapted with a life in freedom. Answering to this question needs autonomous research and analysis.

LISAD

Lisa 1. KrK kuriteokoosseisud ja karistused seisuga 01.06.1992.a.

Kuriteo liik	Koos- seisude arv	KARISTUSED						
		VK	A või VK	RT või A	RT või VK	RT või A või VK	RT või A või ÕÄ või VK	RT või ÕÄ RT
			A					
Riigivastased kuriteod	29	17	X	2	8	2	X	X
Isikuvastased kuriteod	50	26	6	12	2	2	1	1
Kuriteod isiku pol. ja töölaste õiguste vastu	15	1	X	7	X	1	1	1 4
Varavastased kuriteod	19	9	1	X	3	6	X	X
Majandusalased kuriteod	49	3	X	19	7	14	X	3 3
Ametialased kuriteod	12	4	X	X	7	X	1	X
Kuriteod õiguse- mõistmise vastu	41	11	1	11	X	17	X	1
Kuriteod avaliku korra ja ühiskondliku julgeoleku vastu	79	29	2	20	10	18	X	X
KOKKU	294	100	10	71	37	60	3	4 9
%	100	34	3,4	24,1	12,6	20,4	1	1,4 3,1

A - arest
 RT - rahatrahv
 VK - vabadusekaotus
 ÕÄ - õiguse äravõtmine
 X - null

Lisa 2. KrK kuriteokoosseisud ja karistused seisuga 29. 06. 2002. a.

Kuriteo liik	Koos- seisude Arv	KARISTUSED						
		VK	A või VK	RT või A	RT või VK	RT või A või VK	RT või A või ÕÄ või VK	RT või ÕÄ RT
			A					
Inimsusevastased kuriteod ja sõjakuriteod	6	5	1	X	X	X	X	X
Riigivastased kuriteod	45	26	1	3	8	6	1	X
Isikuvastased kuriteod	60	32	5	11	3	4	2	2 1
Kuriteod isiku pol. ja töölaste õiguste vastu	16	1	X	7	X	5	1	2
Varavastased kuriteod	26	11	2	1	5	6	X	1
Majandusalased kuriteod	74	8	X	12	18	29	4	3
Ametialased kuriteod	37	16	1	5	9	3	1	2
Kuriteod õiguse- mõistmise vastu	29	17	X	2	2	7	X	1
Valitsemiskorra vastased kuriteod	28	5	X	7	5	11	X	X
Kuriteod avaliku korra ja ühiskondliku julgeoleku vastu	105	49	8	14	12	21	X	1
Kaitseteenistusalased Kuriteod	34	22	9 3	X	X	X	X	X
Arvuti ja andmetöötlus alased kuriteod	16	1	4	3	X	6	X	2
Kuriteod intellektuaal- Se omandi vastu	13	X	X	X	10	3	X	X
KOKKU	489	193	31 3	65	72	101	9	4 11
%	100	39,5	7,0	13,4	14,7	20,6	1,8	3,0

A - arest
 RT - rahatrahv
 VK - vabadusekaotus
 ÕÄ - õiguse äravõtmine
 X - null

Lisa 3. KarS kuriteokoosseisud ja karistused

Kuriteona karistatava süüteo liik	Süüteokoosseisude arv		KARISTUSED					
			Ainult V		RK või V		Ainult RK	
	01.09. 2002.a	29.07. 2005.a	01.09. 2002	29.07. 2005	01.09. 2002	29.07. 2005	01.09. 2002	29.07. 2005
Süüteo Inimsuse vastu	2		2		x		X	
Süüteo rahu vastu	3	+1	2	+1	1		X	
Sõjasüüteo	15		9		6		X	
Rahvusvahelise Julgeoleku vastu	6		6		X		X	
Eluvastased	5		5		X		X	
Tervisevastased	5		1		4		X	
Elu ja tervist ohustavad s-teod	2		X		2		X	
Raseduse ebasead. katkestamine	5		2		2		1	
Inimloote ebasead. Kohtlemine	4		X		2		2	
Vabadusvastased süüteo	12		6		6		X	
Seks. enesemäär. Vastased süüteo	9		9		X		X	
Surnuvastased süüteo	3		X		2		1	
Süüteo võrdõiguslikkuse vastu	3	-3 +3	X		3		X	
Põhivabaduste rikkumised	6		X		4		2	
Süüteo valimisvabaduse vastu	4		1		3		X	
Süüteo Perekonna vastu	7		2		5		X	
Süüteo Alaealise vastu	8	+1	X		7	+2	1	-1
Narkootikumidega Seotud süüteo	10	+5	5	+4	5	+1	X	
Nakkushaigustega seotud süüteo	4		X		3		1	
Ravimitega Seotud süüteo	2		X		1		1	
S-teod töötervishoiu , tööohutuse jt	4		1		3		X	

Süüteod omandi vastu	16		3		12	+1	1	-1
Süüteod vara vastu tervikuna	13		3		9		1	
Vähemohtlikud varavastased	13		X		13		X	
Süüteod Eesti Vabariigi vastu	6		5		1		X	
Süüteod Riigivõimu vastu	11		6		5		X	
Süüteod välisriigi ja rhv. Org. vastu	7		3		4		X	
Süüteod riigi kaitsevõime vastu	9		4		4		1	
Avaliku julgeoleku Vastased süüteod	9		4		5		X	
Avaliku võimu teost. vastased süüteod	13		1		10		2	
Võimu kuritarvitamine	5		X		4		1	
Aususe kohustuse rikkumine	15		8		7		X	
Õigusemõistmise takistamine	9		2		6		1	
Isiku õiguste vastased süüteod kohtueelses ja kohtumenetluses	17		1		15		1	
Karistuse täitmise vastased süüteod	12		4	+1	8	-1	X	
Maksevahendi ja riigi poolt kehtest. märgi ja tunnuse Võltsimine	14		3		8		3	
Dokum. võltsimine ja kahjustamine	6		X		5		1	
Keskkonna- vastased süüteod	23		X		19		4	
Ebaseaduslik majandustegevus	7		X		7		X	
Äriühingutega seotud süüteod	9		X		9		X	
Pankroti- ja täitemenetluselased Süüteod	3		X		3		X	
Maksualased süüteod	8		2		6		X	
Rahapesualased süüteod	4		1		2		1	

Süüteod väärt-paberiringluses	2		X		1		1	
Konkurentsialased süüteod	4		X		4		X	
Erakonnaalased süüteod	X	2	X		X		2	
Mürg., süütamise ja plahvatuse tek. seotud süüteod	5		2		3		X	
Elutähtsa süst. ja rajatise kahjust. seotud süüteod	6		X		5		1	
Ioniseeriva kiirgusega seotud süüteod	2		1		1		X	
Lõhkematerjaliga seotud süüteod	7		2		5		X	
Tulirelva ja laske-moonaga seotud süüteod	6		2		4		X	
Liiklussüüteod	13		4		7		2	
Kaitseteenistusalas ed süüteod	38		38		X		X	
Kokku	431	+9	150	+6	252	+3	29	
%	100		34	35,4	58	58	8	6,6

V - vangistus
 RK - rahaline karistus
 X - null

Lisa 4. Kohtute poolt mõistetud karistuste jagunemine KrK järgi (%-des)

Karistusliik	1998	1999	2000	2001 ²⁷⁰	2002 ²⁷¹	2003 ²⁷²
Reaalne vabadusekaotus	24,5	24,3	22,7	25,3	25,4	33,5
Arest	3,3	3,5	4,0	5,0	3,3	X
Rahatrahv	28,8	25,9	28,4	25,1	24,1	18,9
Tingimisi vabaduse kaotus	42,8	45,7	43,5	43,5	46,7	47,6
Tegutsemis-õiguse äravõt.	0,0	0,0	0,1	0,3	0,1	X
Karistatusest vabastatud	0,0	0,5	0,7	1,1	0,4	X
Kokku	100	100	100	100	100	100

X - null

Lisa 5. Kohtute poolt mõistetud karistused jagunemine KarS järgi²⁷³

Karistusliik	2002	2003	2004
Vangistus	87	1783	1630
Rahaline Karistus	105	1000	1125
Tingimisi Vangistus	162	3013	3175

²⁷⁰ Andmed 1998-2001.a. kohta vt. J. Saar jt. , lk 298.²⁷¹ Andmed 2002. a. kohta vt. Analüüs Eesti Vabariigi I ja II astme kohtute tööst 2002.a.- Arvutivõrgus. Kättesaadav: http://www.kohus.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=12278/kohtute_statistika_2002.pdf. 08. november 2005. a.²⁷² Andmed: Justiitsministeeriumi 11.08.2004.a. vastus autori teabenõudele.²⁷³ Andmed: JM 18.10.2005.a. vastus teabenõudele.

Lisa 6. Kohtute poolt mõistetud vabadusekaotuste ²⁷⁴ pikkused

Karistusaja pikkus	1998		1999		2000		2001 ²⁷⁵		2002		2003 ²⁷⁶	
	Arv	Osa- Kaal %	Arv	Osa- Kaal %	Arv	Osa- Kaal %	Arv	Osa- Kaal %	Arv	Osa kaal (%)	Arv	Osa kaal (%)
Kuni 1 a	652	32,1	674	31,6	740	31,7	1064	37,3	996	37,5	1470	51,8
1 kuni 2 a	680	33,5	764	35,8	915	39,2	1009	35,4	681	25,6	584	19,2
2 kuni 3 a	215	10,6	228	10,7	220	9,4	257	9,0	362	13,6	327	10,7
3 kuni 5 a	206	10,1	184	8,6	183	7,8	188	6,6	311	11,7	375	12,3
5 kuni 8 a	210	10,3	219	10,2	218	9,3	245	8,6	210	7,9	160	5,3
8 kuni 10 a	31	1,5	34	1,6	23	1,0	43	1,5	45	1,7	54	1,8
Üle 10 a	33	1,9	30	1,4	34	1,6	47	1,6	52	2,0	65	2,1
KOKKU	1357	100	1459	100	1593	100	1789	100	2657	100	3035	100

²⁷⁴ Alates 01. 09. 2002. a. vangistus.

²⁷⁵ Andmed 1998-2001.a kohta J. Saar jt., lk 299.

²⁷⁶ Andmed: JM 11. 08. 2004. a.

Lisa 7. Kohtute poolt süüdimõistetute varasem karistatus

Aasta	Kokku süüdimõistetuid	Varem kohtulikult karistatud	Osakaal (%)
1995	8006	1928	24,1
1996	8510	2159	25,4
1997	9053	2500	27,6
1998	8267	2275	27,5
1999	8786	2560	29,1
2000	10261	3106	30,3
2001 ²⁷⁷	11277	3895	34,5
2002	8820	4431	50,2
2003 ²⁷⁸	8251	5159	62,5
2004 ²⁷⁹	10203	Andmed puuduvad	Andmed Puuduvad

²⁷⁷ Andmed 1995-2001. a. kohta vt. J.Saar jt. , lk 300.

²⁷⁸ Andmed: JM 11. 08. 2004.

²⁷⁹ Andmed: JM 18. 10. 2005.

Lisa 8. Vanglates kinnipeetavate isikute (arv seisuga 31.12).

Aasta	Süüdi- mõistetud	Vahistatud	Kokku	100 000 elaniku kohta
1993	2553	1823	4376	293
1994	2595	1965	4560	312
1995	2515	1886	4401	306
1996	2876	1350	4226	299
1997	3159	1270	4429	316
1998	2999	1120	4119	297
1999	3016	1440	4456	324
2000	3236	1541	4777	349
2001 ²⁸⁰	3270	1505	4775	350
2002 ²⁸¹	3059	1293	4352	319
2003 ²⁸²	3221	1355	4576	335
2004 ²⁸³	3469	1096	4565	336

²⁸⁰ Andmed 1993-2001.a. kohta vt. J.Saar jt. , lk 306.

²⁸¹ 2002. a. andmed vt. Eesti vanglasüsteemi aastaraamat 2002/2003. Justiitsministeerium. Tallinn 2003, lk 17.

²⁸² 2003. a. andmed vt. Aastaraamat 2003, lk 41.

²⁸³ Andmed: JM 18. 10. 2005.

Lisa 9. Vanglates kinnipeetud süüdimõistetute süüdimõistmise tinginud kuriteod

Kuriteo Liik	1998		1999		2000		2001 ²⁸⁴		2002 ²⁸⁵		2003 ²⁸⁶		2004 ²⁸⁷	
	Arv	Osa-Kaal %	Arv	Osa-Kaal %	Arv	Osa-Kaal %	Arv	Osa-Kaal %	Arv	Osa kaal (%)	Arv	Osa kaal (%)	Arv	Osa kaal (%)
Isiku-vastased	1024	34,1	1073	35,5	1077	33,3	1023	31,3	X	30	x	24	x	19,6
Vara-Vastased	1561	52	1548	51,3	1720	53,1	1676	51,2	X	50	x	50	x	55,2
Avaliku korra vastased ²⁸⁸	258	8,6	301	10	312	9,6	382	11,7	X	15	x	16	x	5
Muud kuriteod	156	5,3	94	3,2	127	4,0	189	5,8	x	5	x	10	x	20,2
Kokku	2999	100	3016	100	3236	100	3270	100	3059	100	3221	100	3469	100

X - null

²⁸⁴ Andmed 1998-2001. a. kohta vt. J. Saar jt. , lk 307.

²⁸⁵ 2002. a. andmed: Aastaraamat 2002/2003, lk 20.

²⁸⁶ 2003. a. andmed: Aastaraamat 2003, lk 45.

²⁸⁷ 2004. a. Andmed: JM 18. 10. 2005.

²⁸⁸ alates KarS kehtimisest avaliku rahu vastased süüteo.

Lisa 10. Vanglakaristust kandvate süüdimõistetute karistusaja pikkused

Karistusaja pikkus	1998		1999		2000		2001 ²⁸⁹		2002 ²⁹⁰		2003 ²⁹¹		2004 ²⁹²	
	Arv	Osa-Kaal %	Arv	Osa-Kaal %	Arv	Osa-Kaal %	Arv	Osa-Kaal %	Arv	Osa kaal (%)	Arv	Osa kaal (%)	Arv	Osa kaal (%)
Kuni 1 a	109	3,6	137	4,5	172	5,3	205	6,3	201	6,5	247	7,6	425	12,2
1 kuni 5 a	1341	44,7	1332	44,1	1406	43,4	1358	41,5	1352	44,2	1499	46,6	1666	48
5 kuni 10a	1228	40,9	1209	40,1	1245	38,5	1224	37,4	1092	35,7	1026	31,8	910	26,2
10 kuni 15	295	9,8	333	11	319	9,8	342	10,5	330	10,8	340	10,6	330	9,6
15 ja enam	26	1,0	5	0,3	94	3	141	4,3	84	2,8	109	3,4	138	4
KOKKU	2999	100	3016	100	3236	100	3270	100	3059	100	3221	100	3469	100

²⁸⁹ Andmed 1998-2001. a. kohta vt. J. Saar jt., lk 307.

²⁹⁰ 2002. a. andmed: Aastaraamat 2002/2003, lk 21.

²⁹¹ 2003. a. andmed: Aastaraamat 2003, lk 45.

²⁹² 2004. a. andmed: JM 18. 10. 2005.

Lisa 11. Vanglakaristust kandvate süüdimõistetute varasem karistus

Aasta	Karistatud esimest korda	Karistatud teist korda	Karistatud kolmandat korda	Karistatud neljandat ja enam korda	KOKKU
1993	936	567	497	553	2553
1994	1020	578	467	530	2595
1995	1031	510	518	456	2515
1996	1212	565	571	528	2876
1997	1191	501	471	996	3159
1998	1008	630	557	804	2999
1999	942	589	534	951	3016
2000	857	735	619	1025	3236
2001 ²⁹³	817	708	641	1104	3270
2002 ²⁹⁴	703	581	551	1224	3059
2003 ²⁹⁵	741	612	515	1353	3221
2004 ²⁹⁶	770	689	552	1488	3469

²⁹³ Andmed 1993-2001. a. kohta vt. J. Saar jt., lk 306.

²⁹⁴ 2002. a. andmed: Aastaraamat 2002/2003, lk 20.

²⁹⁵ 2003. a. andmed: Aastaraamat 2003, lk 45.

²⁹⁶ 2004. a. andmed: JM 18. 10. 2005.

Lisa 12. Vanglast vabanemise põhjused

Aasta (31.12)	Karistusaja lõppemine	Vabastamine tingimisi ennetäht- aegselt	Teised põhjused	KOKKU
1993	894	185	64	1143
1994	1088	218	24	1330
1995	1123	193	15	1331
1996	1121	148	10	1279
1997	880	182	17	1079
1998	1028	540	11	1579
1999	979	341	6	1326
2000	1130	351	37	1518
2001 ²⁹⁷	1351	467	20	1838
2002 ²⁹⁸	1343	526	13	1882
2003 ²⁹⁹	1450	371	20	1841
2004 ³⁰⁰	1571	415	10	1996
Kokku	15966	4096	773	20835

²⁹⁷ Andmed 1993-2001. a. kohta vt. J. Saar jt., lk 308.

²⁹⁸ 2002. a. andmed: Aastaraamat 2002/2003, lk 21.

²⁹⁹ 2003. a. andmed: Aastaraamat 2003, lk 46.

³⁰⁰ 2004. a. andmed: JM 18. 10. 2005.

Lisa 13. Kriminaalhooldusalused (seisuga 31.12).

	1998		1999		2000		2001 ³⁰¹		2002 ³⁰²		2003 ³⁰³		2004 ³⁰⁴	
	Arv	Osa-Kaal %	Arv	Osa-Kaal %	Arv	Osa-Kaal %	Arv	Osa-Kaal %	Arv	Osa kaal (%)	Arv	Osa kaal (%)	Arv	Osa kaal (%)
Tingimisi karistatud	1691	81	4715	93	5988	94	6614	94	6127	92	6351	87,3	6648	82,2
Enne tähtaega vabastatud	394	19	378	7	368	6	463	6	505	7	517	7,1	528	6,5
ÜKT	X	X	X	X	X	X	X	X	12	0,2	84	1,2	107	1,3
Mõjutus-Vahendid	X	X	X	X	X	X	X	X	26	0,6	118	1,6	183	2,3
Šoki-Vangistus	X	X	X	X	X	X	X	X	12	0,2	207	2,8	618	7,7
Kokku	2085	100	5093	100	6356	100	7077	100	6682	100	7277	100	8084	100

ÜKT – üldkasulik töö

X - null

³⁰¹ Andmed 1998-2001. a. kohta vt. J. Saar jt., lk 302.

³⁰² 2002. a. kohta: Andmed arvel olevate kriminaalhooldusaluste kohta seisuga 31. 12. 2002. a. Arvutivõrgus. Kättesaadav: http://www.kohus.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=12137/krimh_kliendid2002.pdf. 17. november 2005.

³⁰³ 2003. a. kohta: Andmed arvel olevate kriminaalhooldusaluste kohta seisuga 31. 12. 2003. a. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://www.kohus.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=12125/krimhalusteandmed2003.pdf>. 17. november 2005.

³⁰⁴ 2004. a. kohta: Kriminaalhooldusaluste arv seisuga 01. 01. 2005. a. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://www.kohus.ee/orb.aw/class=file/actor=preview/id=13501/arvelolevadkliendid2004.pdf> 17. november 2005.

Lisa 14. Kriminaalhooldusalauste süüdimõistmise tinginud kuriteod (31.12).

Kuriteo Liik	1998		1999		2000		2001 ³⁰⁵		2002 ³⁰⁶		2003 ³⁰⁷		2004 ³⁰⁸	
	Arv	Osa-Kaal %	Arv	Osa-Kaal %	Arv	Osa-Kaal %	Arv	Osa-Kaal %	Arv	Osa kaal (%)	Arv	Osa kaal (%)	Arv	Osa kaal (%)
Isikuvastased sh KarS järgi	201	8,8	414	7,5	479	7,2	493	6,4	528 8	7,0	489 71	6,3	478 207	5,4
Varavastased sh KarS järgi	1450	63,7	3345	60,7	4021	60,3	4459	57,9	3927 87	52,5	4184 1657	53,6	4596 3139	52,5
Avaliku korra ja ühisk.julgeoleku vastased k-teod sh KarS järgi avaliku rahu vastased süüteod	464	20,4	1234	22,4	1755	26,3	2049	26,6	2281 13	30,5	1582 307	20,2	1175 565	13,4
Muud kuriteod sh KarS järgi liiklus süüteod	163	7,2	515	9,4	411	6,2	701	9,1	746	10,0	1557 767	19,9	1835 1468	21
Kokku Isikuid	2278	100	5508	100	6666	100	7702	100	7482	100	7812	100	8759	100

³⁰⁵ Andmed 1998-2001. a. kohta vt. J. Saar jt. , lk 303.³⁰⁶ Seisuga 31. 12. 2002.³⁰⁷ Seisuga 31. 12. 2003.³⁰⁸ Seisuga 01. 01. 2005.

Lisa 15. Kriminaalhooldusaluste varasem karistatus

Karistatus kriminaal- korras	1998		1999		2000		2001 ³⁰⁹		2002 ³¹⁰		2003 ³¹¹		2004 ³¹²	
	Arv	Osa- Kaal %	Arv	Osa- Kaal %	Arv	Osa- Kaal %	Arv	Osa- Kaal %	Arv	Osa kaal (%)	Arv	Osa kaal (%)	Arv	Osa kaal (%)
Pole teada	-		-		-		-		-		-		156	2
Esma- Kordselt	1259	60,4	3235	64,0	4059	63,9	4197	59,3	3636	54,6	3716	51,7	3575	44,2
Teist- Kordselt	468	22,4	959	19,0	1266	19,9	1504	21,3	1581	23,8	1551	21,6	1635	20,2
Kolmandat korda	206	9,9	415	8,2	497	7,8	665	9,4	681	10,2	821	11,4	1053	13
Neljandat või enam	152	7,3	446	8,8	533	8,4	711	10,0	759	11,4	1096	15,3	1665	20,6
Kokku	2085	100	5055	100	6355	100	7077	100	6657	100	7184	100	8083	100

³⁰⁹ Andmed 1998-2001. a. kohta vt. J. Saar jt., lk 306.

³¹⁰ Seisuga 31. 12. 2002.

³¹¹ Seisuga 31. 12. 2003.

³¹² Seisuga 01. 01. 2005.

Lisa 16. Kriminaalhooldusaluste varasem kriminaalkaristus

Varasem kriminaal- karistus	1999 ³¹³		2000 ³¹⁴		2001 ³¹⁵		2002 ³¹⁶		2003 ³¹⁷		2004 ³¹⁸	
	Arv	Osa- Kaal %	Arv	Osa- Kaal %	Arv	Osa- Kaal %	Arv	Osa kaal (%)	Arv	Osa kaal (%)	Arv	Osa kaal (%)
Reaalne Vabaduse- kaotus	406	19,2	618	22,8	853	25,2	1295	32,0	1433	26	1660	26,8
Karistatud tingimisi	774	36,7	1144	42,2	1215	36,0	1672	41,4	2159	39,2	2712	43,8
Õiguste äravõtmine	X	X	X	X	X	X	101	2,5	119	2,1	146	2,4
Rahatrahv	X	X	X	X	X	X	812	20,1	1143	20,8	1430	23,1
Arest	X	X	X	X	X	X	162	4,0	198	3,6	241	3,9
Kokku	2110	100	2709	100	3377	100	4042	100	5502	100	6189	100

X - null

³¹³ 1999. a. kohta: Andmed arvel olevate kriminaalhooldusaluste kohta 01. 01. 2000. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://www.kohus.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=12173/kliendid.pdf>. 17 november 2005.

³¹⁴ 2000. a. kohta: Andmed arvel olevate kriminaalhooldusaluste kohta 01. 01. 2001. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://www.kohus.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=12165/kliendid.pdf>. 17 november 2005.

³¹⁵ 2001. a. kohta: Andmed arvel olevate kriminaalhooldusaluste kohta seisuga 31. 12. 2001. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://www.kohus.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=12149/kliendid.pdf>. 17. november 2005.

³¹⁶ Seisuga 31. 12. 2002.

³¹⁷ Seisuga 31. 12. 2003.

³¹⁸ Seisuga 01. 01. 2005.

Lisa 17. Kriminaalhoolduse katseaja pikkus

Katseaja pikkus	1999 ³¹⁹		2000 ³²⁰		2001 ³²¹		2002 ³²²		2003 ³²³		2004 ³²⁴	
	Arv	Osa-Kaal %	Arv	Osa-Kaal %	Arv	Osa-Kaal %	Arv	Osa kaal (%)	Arv	Osa kaal (%)	Arv	Osa kaal (%)
Kuni 6 kuud	x	X	X	x	x	X	17	0,2	46	0,6	78	1
Kuni 1 a	862	16,9	672	10,6	807	11,4	1340	20	367	5,0	437	5,4
1 - 1,5 a	1535	30,1	2128	33,5	2317	32,7	1512	22,6	2572	35,4	3543	43,8
1,5 - 2 a	1083	21,2	1285	20,2	1426	20,1	1603	24,0	2390	32,8	2172	26,9
2 - 2,5 a	827	16,2	1083	17	1080	15,2	829	12,5	462	6,4	366	4,5
2,5 - 3 a	478	9,4	752	11,8	848	12,0	987	14,8	1309	18,0	1418	17,5
3..kuni a	303	6,0	435	6,8	599	8,5	394	5,9	131	1,8	67	0,9
KOKKU	5093	100	6356	100	7077	100	6682	100	7277	100	8081	100

X - null

³¹⁹ Seisuga 01. 01. 2000.

³²⁰ Seisuga 01. 01. 2001.

³²¹ Seisuga 31. 12. 2001.

³²² Seisuga 31. 12. 2002.

³²³ Seisuga 31. 12. 2003.

³²⁴ Seisuga 01. 01. 2005.

Lisa 18. Kriminaalhooldusalauste tegevusvaldkonnad

Tegevus- valdkond	1999 ³²⁵		2000 ³²⁶		2001 ³²⁷		2002 ³²⁸		2003 ³²⁹		2004 ³³⁰	
	Arv	Osa- Kaal %	Arv	Osa- Kaal %	Arv	Osa- Kaal %	Arv	Osa kaal (%)	Arv	Osa kaal (%)	Arv	Osa kaal (%)
Pole teada	1670	32,8	2228	35	2806	39,7	2715	40,6	3015	41,4	64	0,8
töötav	1670	32,8	2228	35	2806	39,7	2715	40,6	3015	41,4	3371	41,7
töötav ja õpib	X		X		X		95	1,4	82	1,1	50	0,6
üliõpilane	42	0,8	58	0,9	74	1,0	46	0,7	49	0,7	57	0,7
õpilane	798	15,6	945	15	974	13,7	734	11	812	11,2	793	9,8
pensionär	182	3,6	211	3,3	231	3,3	265	4,0	280	3,8	342	4,2
ajateenija	65	1,3	57	0,9	44	0,6	18	0,2	16	0,2	13	0,2
töotu	529	10,4	486	7,6	623	8,8	471	7,1	538	7,4	749	9,2
juhutöödel	885	17,4	1161	18,5	1258	17,8	1276	19,0	1366	18,8	1427	17,7
tegevusetu	585	11,5	812	12,8	697	9,8	532	8,0	578	8,0	798	9,9
Muu	336	6,6	379	6,0	370	5,3	530	8,0	541	7,4	420	5,2
Kokku	5093	100	6356	100	7077	100	6682	100	7277	100	8084	100

X - null

³²⁵ Seisuga 01. 01. 2000.

³²⁶ Seisuga 01. 01. 2001.

³²⁷ Seisuga 31. 12. 2001.

³²⁸ Seisuga 31. 12. 2002.

³²⁹ Seisuga 31. 12. 2003.

³³⁰ Seisuga 01. 01. 2005.

Lisa 19. Kriminaalhooldusalustele KrK järgi määratud kohustused

Kohustused KrK järgi	1999 ³³¹		2000 ³³²		2001 ³³³		2002 ³³⁴		2003 ³³⁵		2004 ³³⁶	
	Arv	Osa- Kaal %	Arv	Osa- Kaal %	Arv	Osa- Kaal %	Arv	Osa kaal (%)	Arv	Osa kaal (%)	Arv	Osa kaal (%)
Kõrvaldada Kahju	1415	62,2	1746	71,8	1823	71,3	1505	69,6	736	69,5	49	37,4
Asuda tööle või õppima	501	22,0	301	12,4	345	13,5	330	15,3	156	14,8	39	29,8
Täita ülapiida- miskohustusi	48	2,1	16	0,6	8	0,3	9	0,4	1	0,01	0	0
Läbida ravi-ja võõrutuskuure	48	2,1	41	1,7	87	3,4	48	2,2	26	2,5	13	10
Hoiduda suhtlemast	115	5,0	123	5,1	108	4,2	90	4,2	55	5,19	2	1,5
Mitte viibida teatud kohas	102	4,4	110	4,5	66	2,6	56	2,5	34	3,2	10	7,6
Süüdimõistetud enda lubadused	49	2,2	94	3,9	119	4,6	126	5,8	50	4,8	18	13,7
KOKKU	2278	100	2431	100	2556	100	2164	100	1058	100	131	100

³³¹ Seisuga 01. 01. 2000.

³³² Seisuga 01. 01. 2001.

³³³ Seisuga 31. 12. 2001.

³³⁴ Seisuga 31. 12. 2002.

³³⁵ Seisuga 31. 12. 2003.

³³⁶ Seisuga 01. 01. 2005.

Lisa 20. Kriminaalhooldusaluste KarS järgi määratud kohustused

Kohustused KarS järgi	2002 ³³⁷		2003 ³³⁸		2004 ³³⁹	
	Arv	Osa kaal (%)	Arv	Osa kaal (%)	Arv	Osa kaal (%)
Heastada Kahju	95	35,1	738	43,6	1016	38,1
Mitte tarvitada alkoholi ja narkootikume	63	23,3	334	19,7	699	26,2
Mitte omada ja kanda relva	2	0,7	7	0,4	9	0,3
Otsida endale töökoht	43	15,9	218	12,9	384	14,4
Omandada üldharidus	17	6,3	116	6,8	79	3
Omandada eriala	0	0	8	0,5	10	0,4
Alluda ravile nõusolekul	4	1,5	23	1,3	28	1
Täita ülalpidamis- kohustust	0	0	9	0,5	12	0,4
Mitte viibida määratud paikades	20	7,4	48	2,8	48	1,8
Mitte suhelda määratud isikutega	18	6,6	94	5,5	172	6,4
Osaleda sotsiaalabi programmis	6	2,2	27	1,6	30	1,2
Isiku enda lubadused	2	0,7	71	4,2	181	6,8
KOKKU	270	100	1693	100	2668	100

³³⁷ Seisuga 31. 12. 2002.

³³⁸ Seisuga 31. 12. 2003.

³³⁹ Seisuga 01. 01. 2005.

Lisa 21. Karistusliku järelevalve all olevate isikute arv 1991-2004.a.

Aasta	Süüdi- mõistetud	Vahistatud	Kriminaal- hooldus- alused	Kokku	100 000 elaniku kohta
1991	3185	1219	X	4404	282
1992	2691	1552	X	4243	277
1993	2553	1823	X	4376	293
1994	2595	1965	X	4560	312
1995	2515	1886	X	4401	306
1996	2876	1350	X	4226	299
1997	3159	1270	X	4429	316
1998	2999	1120	2058	6177	452
1999	3016	1440	5093	9549	700
2000	3236	1541	6356	11133	816
2001	3270	1505	7077	11852	869
2002	3059	1293	6682	11034	809
2003	3221	1355	7277	11853	869
2004	3469	1096	8084	12622	930

X - null

KASUTATUD KIRJANDUSE LOETELU

1. **Ambach, G.** Eesti kriminaalõiguse arenguteed. Kolmveerand sajandit esimese kriminaalseadustiku vastuvõtmisest.- *Juridica*, 2004, nr 3, lk 151-160.
2. **Beccaria, C.** Rikoksesta ja rangaistuksesta. Vankeinholdon koulutuskeskuksen julkaisuja 8/98. Helsinki: Edita,1998.
3. **Bernfield, G., Farrington, D., Leschied, A.** (editors). *Offender Rehabilitation in Practice: Implementing and Evaluating Effective Programs.*Chippendarn-Wilts: John Wiley & Sons, 2001.
4. **Bishop, N.** Non-custodial alternatives in Europe. Helsinki: HEUNI Publication Series No. 14, 1988.
5. **Brown, J.** Prisons in Turmoil. Glenview, London: Scott, Foresman & Co,1980.
6. **Cavaldino, M., Dignan, J.** The Penal System. An Introduction. 3. ed. London, Thousand Oaks, New Dehli: SAGE Publications 2005.
7. **Champion, D.J.** Probation, Parole and Community Correction.Upper Saddle River,New Jersey: Prentice Hall, 2002.
8. **Christie, N.** Crime Control as Industry. Toward GULAGS.Western Style? London, New York: Routledge 1993.
9. **Christie, N.** Penal Geography.- Crime and Criminology at the End of the Century. IX Baltic Criminological Seminar 1996 May 22-25. Raska, E., Saar, J. (editors). Estonian National Defence and Public Service Academy. Tallinn 1997.
10. **Cohen, S.** Visions of Social Control: Crime, Punishment an Classification. Oxford: Polity Press, 1994.
11. **Coyle, A.** Prison privatisation. Presentation to a seminar at the Centre for Prisoners' Rights. Tokyo, 2004. Online.Available: http://www.kcl.ac.uk/depta/rel/icps/prison_privitisation_2004.doc. 16 September 2004.
12. **Düinkel, F., Morgenstern, C.** Saksamaa sanktsioonisüsteemi aktuaalsed probleemid ja reformi-küsimused.- *Juridica* 2004, nr 3, lk. 192-202.
13. Eesti vanglasüsteemi aastaraamat 2002/2003. Justiitsministeerium.Tallinn 2003.
14. Eesti vanglasüsteemi aastaraamat. Estonian Prison Yearbook 2003. Justiitsministeerium.Tallinn 2004.
15. **Ernits, M. jt.** Karistusseadustiku üldosa eelnõu. Eelnõu lähtealused ja põhjendus. Tallinn,Tartu,Kiel: Juura, Õigusteabe AS, 1999.

16. Euroopa Nõukogu Konverents. Kinnipeetavad ja karistuspoliitika Eestis, Lätis ja Leedus. Stockholm 22.-24.oktoober 1997.Tallinn:Rootsi Vangla-ja Kriminaalhooldusamet,1997.
17. **Flügge, C.** Vanglakaristus ja vanglasüsteem Saksamaal .-Juridica, 2004, nr 3, lk 189 -191.
18. **Garland, D.** The Culture of Control. Oxford: University Press, 2002.
19. **Ginter, J., Kruusamäe,M., Sootak, J.** Eesti karistuspoliitika: vabadusekaotuslikud karistused. Üleminek totalitaarriiklikust karistusõigusest õigusriiklikku karistusõigusesse.Tallinn: Juura, Õigusteabe AS, 2004.
20. **Ginter, J., Sootak, J.** Alaealiste kriminaalõigus – lõpuks ka Eesti variant.-Juridica, 1998, nr 4, lk 181-186.
21. **Graham, J., Bennet, T.** Kriminaalpreventsioon Euroopas ja Põhja-Ameerikas.ÜRO Kriminaalpreventsiooni Instituut.Kriminaalpreventsiooni Nõukogu.Tallinn,1998.
22. **Heinonen,O. jt.** Rikosoikeus. Helsinki:WSOY Lakitieto, 2002.
23. **Hirsch, H.** Õigusriikliku karistusseadusandluse aktuaalsed probleemid. -Juridica, 2004, nr.3, lk 161-167.
24. **Hope, T., Sparks, R.** (editors). Crime, Risk and Insecurity. London, New York: Routledge, 2000.
25. **Johnston, N., Savitz, L.** Justice and Corrections.New York: John Wiley & Sons, 1978.
26. **Kalamees, K.** Vanglareform eeldab karistuste leevendamist.-Eesti Päevaleht, 27.mai 2005.a.lk 4.
27. **Kalmthout, A.** Ekspertarvamus Eesti karistusseadustiku eelnõule-Juridica, 1998, 3, lk 129-132.
28. **Kalmthout, A., Derks, J.** A Palette of European Probation Service Systems, Wolf Legal Publishers, 2000. Online. Available: <http://www.cep-probation.org/what.html>. 13 April 2005.
29. **Kalmthout, A., Roberts, J., Vinding, S.**(editors). Probation and Probation services in the EU accession countries.Nijmegen:Wolf Legal Publishers, 2003.
30. **Kask, K.** Mis hoiab üleval töötahet kriminaalhoolduses.-.Sotsiaaltöö, 2003, 5, lk 24-25.
31. **Kiema,T., Silenti., Suomalainen, V.** (toimittajat). Grotenfeltin kokoelma. Bibliografia. Vantaa: Tummavuoren Kirjapaino Oy, 2002.
32. **Kivi, L., Sootak, J.** Karistuse kohaldamise alused karistusseadustikus.- Juridica, 2001, nr 7, lk 475-487.
33. Kriminaalseadustik. Lisadega ja sisujuhiga varustanud A. Jõeäär – III Riigikogu kriminaalseadustiku komisjoni esimees. Tallinn,1929.

34. **Kruusement, A.** Üldkasulik töö. Karistusseadustik ja rakenduspraktika.-Juridica, 2003, nr 6, lk 439-442.
35. **Kuuse, R.** Kriminaalhoolduse ja sotsiaalvõrgustiku vahelise koostöö võimalusest. - Sotsiaaltöö 2004, 2, lk 26-27.
36. **Kuuse, R.** Kvaliteedist ja tulemuslikkusest kriminaalhoolduses.-Sotsiaaltöö, 2003, 3, lk 31-32.
37. **Laine, M.** Sissejuhatus kriminoloogiasse ja hälbiva käitumise sotsioloogiasse. Tallinn, Vantaa, 1997.
38. **Lappi-Seppälä, T.** Policy and Penal Rates. Long-Term Experiences from Finland. Draft, p 1. October 2004. Online. Available: [http://www.om.fi/optula/uploads/anfhavc10\(1\).pdf](http://www.om.fi/optula/uploads/anfhavc10(1).pdf).28 August 2005.
39. **Lappi-Seppälä, T.** Regulating the Prison Population. Experiences from a Long-Term Policy in Finland. Helsinki, 1998.
40. **Lõhmus, U.** Mõtteid kriminaalõiguse reformi hetkeseisust.- Juridica, 1997, 9, lk. 445-447.
41. **Lõhmus, U.** Õigus õiglasele kohtulikule arutamisele.- Inimõigused ja nende kaitse Euroopas, Juridica, 2003, lk 139-180.
42. **Lõhmus, N., Tarkpea, E.** Kriminaalõiguse üldosa. Autoriseeritud konspekt. Prof. H.Kadari 1938/39 loengute järgi. Tartu 1939.
43. **Maruste, R.** Karistuse toimest. - Kriminaaljuristika küsimusi. Õigusteaduslikke töid. Tartu, 1990, Tartu Ülikooli Toimetised, lk 28-35.
44. **Maruste, R.** Vabaduskaotuse alternatiivid. Ülevaade Euroopa praktikast.-Eesti Jurist, 1991, nr 6, lk 410-416.
45. **Mauer, M.** Comparative International Rates of Incarceration: An Examination of Causes and Trends. Presented to the U.S. Commission on Civil Rights. June 20, 2003. Online. Available: <http://www.sentencingproject.org/pdfs/pub9036.pdf>.13 May 2005.
46. **Maurer, T.** Kes on kriminaalhooldusalune.-Sotsiaaltöö, 2003, 3, lk 33-34.
47. **Maguire, M., Morgan, R., Reiner, R.** (editors). The Oxford Handbook of Criminology. 2d ed. Oxford: Clarendon Press, 1997.
48. **Matthews, R.** (editor) Informal Justice? London: SAGE Publications, 1988.
49. **McCarthy, B.R., McCarthy, B.J.** Community-based Corrections. California: Brooks/Cole Publishing Co, 1984.
50. **Morris, N., Rothman, D.** (editors). The Oxford History of Prison. New York, Oxford: Oxford University Press, 1998.

51. **Murphy, J.W.; Dison, J.E.** (editors). Are Prisons Any Better? Twenty Years of Correctional Reform. Newbury Park: SAGE Publications, 1990.
52. **Mändmaa, M.** Kriminaalhooldussüsteemi eesmärk ja kriminaalhoolduse põhimõtted.- Sotsiaaltöö, 1999, 1, lk 2-4.
53. **Petersilia, J.** Community Corrections. New York: Oxford University Press, 1998.
54. **Pihel, R., Hion, M., Lepik von Wirén. A.** Õigus elule. Surmanuhtlus ja selle kaotamine. - Inimõigused ja nende kaitse Euroopas, Juridica, 2003.
55. **Pikamäe, P.** Karistusseadustiku eriosa probleeme: õiguspoliitilised lahendused ja edasine areng.- Juridica, 2005, 12, lk 84-93.
56. **Pikamäe, P., Sootak, J.** Estonian Criminal Law: Reform as a Path to Independence.- European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice, 2000, 1, p. 61-78.
57. **Raag, T.** Kinnipidamiskohtadest vabanenute resotsialiseerimine-tänapäev ja tulevik.- Sotsiaaltöö, 2003, lk 36.
58. **Rebane, I.** (koostaja). Eesti NSV Kriminaalkoodeks. Kommenteeritud väljaanne. Parandatud ja täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Raamat 1980.
59. **Saar, J.** Karistuspoliitika Eestis 1991-2000. – Eesti inimarengu aruanne 2001: kas Eesti on sotsiaalselt jätkusuutlik? Tallinna Pedagoogika Ülikool. Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, Tallinn, 2001, lk 48-49. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://www.iiss.ee/nhdr/2001/EIA2001Eesti.pdf>. 14. september 2005.
60. **Saar, J. jt.** Kuritegevus Eestis 1991-2001. Crime in Estonia 1991-2001. TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, EV. Justiitsministeerium. 2 trükk. Tallinn: Juura, Õigusteabe AS, 2003.
61. **Saar, J.** Kurjategijate kohtlemise sotsiaalpsühholoogilisi aspekte.- Kuritegevus ja kriminaalpreventsioon Eestis. (Taustad. Hetkeseis. Perspektiivid) Artiklite kogumik. Raska, E. (koost.). Eesti Riigikaitse Akadeemia, Tallinn, 1994, lk 123-132.
62. **Saar, J.** Õigusvastane käitumine alealisena ja kriminaalsed karjäärid (Eesti 1985-1999 longituuduurimuse andmetel). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003.
63. **Saarmann, K., Matto, K.** Ülevaade kriminaalseadustiku ajaloost. – Kriminaalseadustik. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn, 1937.
64. **Samson, E.** Kriminaalõiguse üldosa. Abimaterjal kohtunike ja prokuröride järelkoolituse karistuseõiguse õppegrupile. Saksa keelest Olavi Jaggo. Tallinn, 2001.
65. **Sillaots, M.** Riigikohtu lahend Eesti kriminaalmenetlusõiguse allikana.-Juridica, 2001, nr 2, lk 79-87.

66. **Smit, D.v.Z.; Dünkel, F.** (editors). Imprisonment Today and Tomorrow. International Perspectives on Prisoners' Rights and Prison Conditions. 2th ed., Hague, London, Boston: Kluwer Law International, 2001.
67. **Sootak, J.** Tingimisi vabadusekaotus. – Eesti kriminaalõiguse arenguteedest. Artiklite kogumik. Koost. J. Sootak. Tartu 1997.
68. **Sootak, J.** Karistusõiguse alused. Tallinn: Juura, Õigusteabe AS, 2003.
69. **Sootak, J.** Kriminaalpoliitika. Tartu Ülikool: Juura, Õigusteabe AS, 1997.
70. **Sootak, J.,** Kriminaalseadustiku eelnõust ja kriminaalõigusreformi edasisest käigust.- Juridica, 1995, nr 3, lk 103-105.
71. **Sootak, J.** Looming või aritmeetika? - Juridica 1997, 1, lk 31-36.
72. **Sootak, J.** Theories of Punishment and Reform of Criminal Law: (Reform as Change of Mentality).-Juridica International, 2000, 5, p 68-78.
73. **Sootak, J.** Vabadusekaotuse alternatiivid-erand või reegel?- Eesti Jurist, 1994, nr 5, lk 11-17; nr 6, lk 18-24.
74. **Sootak, J.** Uuematest arengutendentsidest karistusteoorias ja kriminaalpoliitikas. - Juridica, 2000, nr 1, lk 3-13.
75. **Sootak, J. , Pikamäe, P.** (koostajad). Karistusseadustik. Kommenteeritud väljaanne, 2., täiendatud ja ümbertöötatud väljaanne. Tallinn: Juura, Õigusteabe AS 2004.
76. **Sootak, J. , Pikamäe, P.** Kriminaaltäitevõigus. Tallinn: Ilo, 2001.
77. **Sparks, R. , Bottoms, A., Hay, W.**(editors). Prison and the Problem of Order. Oxford: Clarendon Press, 1996.
78. **Tkachuk, B.** Criminal Justice Reform: Lessons Learned Community Involvement and Restorative Justice, Helsinki: HEUNI Paper No17, 2002, p 7. Online. Available: <http://www.heuni.fi/uploads/hl5y98fikdy.pdf>. 3 September 2005.
79. **Tonry, M.** (editor). Penal Reform in Overcrowded Times. Oxford: University Press, 2001.
80. **Vagg, J.** (editor). Prison Systems. A Comparative Study of Accountability in England, France, Germany and The Netherlands. Oxford: Clarendon Press, 1996.
81. Vankeusrangaistuskomitean mietintö. Oikeusministeriö. Helsinki: Hakapaino Oy, 2001.
82. **Vass, A. A.** Alternatives to Prison. Punishment, Custody and the Community. London, Newbury Park, New Dehli: Sage Publications, 1990.
83. **Walker, N.** Why punish? Oxford, New York: Oxford University Press, 1991.

84. **Walmsley, R.** Further Developments in the Prison Systems of Central and Eastern Europe. Achievements, problems and objectives. Helsinki: HEUNI, 2003.
85. **Walmsley, R.** World prison population list, 5th edn. Home Office Research Findings 234, 2004. Online. Available: <http://www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs2/r188.pdf>. 18 August 2005.
86. **Zamble, E., Quisey, V.** The criminal recidivism process. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

KASUTATUD NORMATIIVMATERJALIDE LOETELU

87. Criminal Code (Strafgesetzbuch, StGB). Online. Available: <http://www.iuscomp.org/gla/statutes/StGB.htm#AIIIIimp>. 16 September 2005.
88. Criminal Code of the Republic of Albania (27. 01. 1995). Online. Available: http://pbosnia.kentlaw.edu/resources/legal/albania/crim_code.htm. 13 November 2005.
89. Code Penal. Online. Available: http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/code_penal_textA.htm. 13 November 2005.
90. General Civil Penal Code (01.07.1994). Online. Available: http://www.coe.int/T/E/Legal_affairs/Legal_co-operation/Conferences_and_high-level_meetings/European_Public_Prosecutors/00_Norway_Penal%20Code.asp. 12 December 2005.
91. Eesti NSV kriminaalkodeks, 1. aprill 1961. a. - ENSV ÜN Teataja 1961, 1.
92. Erakonnaseaduse muutmise ja sellest tulenevalt teiste seaduste muutmise seadus, 1. jaanuar 2004. a. - RT I 2003, 90, 601.
93. Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni (täiendatud protokollidega nr. 2, 3, 5 ja 8) ning selle lisaprotokollide nr. 1, 4, 7, 9, 10 ja 11 ratifitseerimise seadus. 13. märts 1996. a. - RT II 11/12, 34.
94. Infoühiskonna teenuse seaduse, karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku rakendamise seaduse, riigisaladuse seaduse ja väärtemenetluse seadustiku muutmise seadus, 01. juuli 2004. a. - RT I 2004, 54, 387.
95. Karistusseadustik, 01. september 2002. a. - RT I 2001, 61, 364; RT I 2004, 88, 600.
96. Karistusseadustiku rakendamise seadus, 12. juuni 2002. a. - RT I 2002, 56, 350; RT I 2003, 26, 156.
97. Karistusseadustiku ja alkoholiseaduse muutmise seadus, 08. detsember 2004. a. - RT I 2004, 88, 600.
98. Kriminaalhooldusseadus, 17. detsember 1997. a. - RT I 1998, 4, 62; 2004, 27, 176.

99. Kriminaalmenetluse koodeksi, karistusseadustiku ja väärteomenetluse seadustiku muutmise seadus, 17.detsember 2003 seadus.- RT I 2003, 83, 557.
100. Kriminaalmenetluse koodeksi, väärismetalltoodete proovi seaduse, kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse, ravimiseaduse, arhiiviseaduse, konkurentsiseaduse ja karistus-seadustiku muutmise seadus, 18.september 2002.a.- RT I 2002, 82, 480.
101. Kriminaalmenetluse seadustik, 12. veebruar 2003.a.-RT I 2003, 27,166.
102. Kriminaalmenetluse seadustiku rakendamise seadus, 19. mai 2004. a.-RT I 2004, 46, 329; 54, 387.
103. Kriminaalseadustik, 26.märts 1929.a.- Riigi Teataja 1929, 56, 396.
104. Kriminaalseadustiku maksmapanemise seadus .- Riigi Teataja, 1934, 85, 704.
105. Prokuratuuriseaduse ja karistusseadustiku muutmise seadus, 28.jaanuar 2004.a.- RT I 2004, 7, 40.
106. Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 2000. Online. Available: <http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2000/00006--b.htm#1>. 19 November 2005.
107. Republic of Macedonia Criminal Code (01. 11. 1996). Online. Available: <http://www.mlrc.org.mk/law/CriminalCode.htm>. 13 November 2005.
108. Rikoslaki 19. 12. 1889/39. Tavoitettavana: <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1889/18890039001>. 19 Marraskuuta 2005.
109. Rahvusvahelise sanktsiooni seadus, 04.detsember 2002.a.- RT I 2002, 105, 612; 2004, 27.
110. Seadus Eesti NSV kriminaalkoodeksi uue redaktsiooni - Kriminaalkoodeksi kehtestamise kohta. - RTI 1992, 20, 287; RTI 1997 21/22, 35.
111. Seadus tingimisi süüdimõistmise kohta, 2.juuli 1920.a.-Riigi Teataja 1920,119/120, 247.
112. The Swedish Penal Code (01.05.1999). Online. Available: <http://www.sweden.gov.se/sb/d/3926/a/27777>. 18 November 2005.
113. The Criminal Law (22.01. 2004). Online. Available: <http://www.ttc.lv/New/lvtulkajumi/E0032.doc>. 18 November 2005.
114. Täitemenetluse seadustik, 21.juuni 1993.a - RT I 1993, 49, 693.
115. Töö-ja puhkeaja seadus, 24.jaanuar 2001.a. - RT I 2001, 17, 78; RT I 2003, 23, 137.
116. Vangistusseadustik, 1.detsember 2000.a.- RT I 2000, 58, 376; RT I 2002, 84, 492.
117. Eesti Vabariigi kriminaalhoolduse standard. Justiitsministri käskkiri 4.märts 2003.a. nr.76. Justiitsministeerium.Tallinn 2003. Arvutivõrgus. Kättesaadav: http://www.just.ee/files/krimh/krimh_standardid.pdf. 15.mai 2005.a.

118. Justiitsministri 29.novembri 2000.a. määrusega nr.56 kinnitatud „Kinnipeetava tingimisi enne tähtaja lõppemist vangistusest vabastamise avalduse läbivaatamise kord“- RTL 2000, 126, 2017; RTL 2003, 41, 593.
119. Justiitsministri 25.juuni 2004.a. määrusega nr.49, kinnitatud „Üldkasuliku töö ettevalmistamise, täitmise ja järelevalve kord“, RTL 2004, 89, 1406.
120. Riigikogu 21.10.2003.a. otsus „Kriminaalpoliitika arengusuundade aastani 2010 heakskiitmine“ - RTI, 31.10.2003, 67, 457.

KASUTATUD KOHTUPRAKTIKA LOETELU

121. RKKo 07.veebruari 1995.a. kohtuotsus III-1/1-5/95 – Riigikohtu lahendid 1995, lk 189-190.
122. RKKo 09.mai 1995.a. kohtuotsus III-1/1-31/95- Riigikohtu lahendid 1995, lk 232-233.
123. RKKo 07.mai 1996.a. kohtuotsus 3-1-1-49-96- RT III 1996, 16, 226.
124. RKKo 24.septembri 1996.a. kohtuotsus 3-1-1-100-96- RT III 1996, 27, 357.
125. RKKo 27.mai 1997.a. kohtuotsus 3-1-1-64-97 -RT III 1997, 21/22, 223.
126. RKKo 16.septembri 1997.a. kohtuotsus 3-1-1-90-97 - RT III 1997, 30, 307.
127. RKKo 23.detsembri 1997.a. kohtuotsus 3-1-1-129-97- RT III, 1998, 4, 32.
128. RKKo 09.veebruari 1998.a. kohtuotsus 3-1-1-13-99 - RTIII 1999, 9, 93.
129. RKKo 31.märtsi 1998.a. kohtuotsus 3-1-1-47-98 -RT III 1998,15,161.
130. RKKo 29.augusti 2000.a. kohtuotsus 3-1-1-82-00- RT III 2000, 20, 226.
131. RKKo 18.juuni 2001.a. kohtuotsus 3-1-1-77-01- RT III 2001, 22, 236.
132. RKKo 05.detsembri 2001.a. kohtuotsus 3-1-1-111-01- RT III 2002, 1, 3.
133. RKKo 06.veebruari 2002.a. kohtuotsus 3-1-1-11-02 - RT III 2002, 23, 259.
134. RKKo 12.juuni 2002.a. kohtuotsus 3-1-1-76-02 - RT III 2002, 19, 219.
135. RKKo 05.märtsi 2003.a. kohtuotsus 3-1-1-26-03- RT III 2003, 7, 75.
136. RKKo 16.septembri 2003.a. kohtuotsus 3-1-1-96-03 - RT III 2003, 27, 273.
137. RKKo 13.mai 2004.a. kohtuotsus 3-1-1-40-04- RT III 2004, 14, 174.
138. RKKo 4.juuni 2004.a kohtuotsus 3-1-1-41-04- RT III 2004, 17, 205.

- 139. RKKo 17.juuni 2004.a. kohtuotsus 3-1-1-84-03- RT III 2003, 25, 248.
- 140. RKKo 28.septembri 2004.a. kohtuotsus 3-1-1-80-04- RT III 2004, 24, 262.
- 141. RKKo 24.märtsi 2005.a. kohtuotsus 3-1-1-12-05- RT III 2005, 12, 119.

KASUTATUD MUUDE ALLIKATE LOETELU

- 142. Analüüs Eesti Vabariigi I ja II astme kohtute tööst 2002.a.- Arvutivõrgus.
Kättesaadav:http://www.kohus.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=12278/kohtute_statistika_2002.pdf. 8.november 2005.a.
- 143. Andmed arvel olevate kriminaalhooldusaluste kohta 01.01.2000.
Arvutivõrgus.Kättesaadav:<http://www.kohus.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=12173/kliendid.pdf>. 17.november 2005.a.
- 144. Andmed arvel olevate kriminaalhooldusaluste kohta 01.01.2001.
Arvutivõrgus.Kättesaadav:<http://www.kohus.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=12165/kliendid.pdf>. 17.november 2005.a.
- 145. Andmed arvel olevate kriminaalhooldusaluste kohta seisuga 31.detsember 2001.
Arvutivõrgus. Kättesaadav:
<http://www.kohus.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=12149/kliendid.pdf>. 17.november 2005.a.
- 146. Andmed arvel olevate kriminaalhooldusaluste kohta seisuga 31.12.2002.a. Arvutivõrgus.
Kättesaadav:
http://www.kohus.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=12137/krimh_kliendid2002.pdf.
17.november 2005.a.
- 147. Andmed arvel olevate kriminaalhooldusaluste kohta seisuga 31.12.2003.a. Arvutivõrgus.
Kättesaadav:
<http://www.kohus.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=12125/krimhalusteandmed2003.pdf>.
17.november 2005.a.
- 148. Kriminaalhooldusaluste arv seisuga 01.01.2005.a. Arvutivõrgus.
Kättesaadav:<http://www.kohus.ee/orb.aw/class=file/actor=preview/id=13501/arvelolevadkliendid2004.pdf>. 17.november 2005.a.
- 149. Bureau of Justice Statistics.Online. Available: <http://www.ojp.usdoj.gov/bjs.prisons.htm>.
14 July 2005.
- 150. Currency converter. Online. Available:<http://www.concierge.com/tools/currency>.
13 November 2005.
- 151. Eesti Politsei. Arvutivõrgus. Kättesaadav: <http://www.pol.ee/failid/99.xls> .18. august 2005.a.

152. E-riik. Arvutivõrgus. Kättesaadav : [http:// www.riik.ee/et](http://www.riik.ee/et). 18. oktoober 2005.a.
153. Justiistministeeriumi 11.08.2004.a. vastus autori teabenõudele.
154. Justiitsministeeriumi 18.10.2005.a. vastus autori teabenõudele.
155. Justiitsministeerium.Kriminaalhoolduse talitus 13.02.2004.-kättesaadav:
<http://www.just.ee/files/krimh/krimhooldusalused2003.pdf>.20.november 2005.a.
156. Pohjoismaiden rikosseuraamusalan tilasto 1997-2001.Verkossa.Tavoitettavissa:
<http://www.rikosseuraamus.fi/19155.htm>. 16 Syyskuuta 2004.
157. Recommendation No. R (92) 16 of the Committee of Ministers to Member States on the European Rules on Community Sanctions and Measures. Online. Available:
[http://www.coe.int/T/E/Legal_affairs/Legal_co-operation/Prisons_and_alternatives/Legal_instruments/ Rec.R%2892%2916.asp#ToOfPage](http://www.coe.int/T/E/Legal_affairs/Legal_co-operation/Prisons_and_alternatives/Legal_instruments/Rec.R%2892%2916.asp#ToOfPage). 17 January 2005.
158. Recommendation Rec(2000)22 of the Committee of Ministers to member states on Improving the Implementation of the European Rules on Community Sanctions and Measures. Online. Available [http://www.coe.int/T/E/Legal_affairs/Legal_co-operation/Prisons_and_alternatives/ Legal_instruments/ Rec.R%282000%2922.asp#TopOfPage](http://www.coe.int/T/E/Legal_affairs/Legal_co-operation/Prisons_and_alternatives/Legal_instruments/Rec.R%282000%2922.asp#TopOfPage).17 January 2005.
159. Riigikogu stenogramm.VI istungjärk.13.11.1997.a. Arvutivõrgus.Kättesaadav:
<http://web.riigikogu.ee/ems/stenograms/1997/11/t97111208.html#TopOfPage>.18.august 2005.a.
160. The Swedish judicial system- a brief introduction.Ministry of Justice Sweden, November 2002.Online. Available: [http://www.sweden.gov.se/ content/1/62/79/19668312.pdf](http://www.sweden.gov.se/content/1/62/79/19668312.pdf). 16 June 2005.
161. Ümarlaual räägitakse üldkasuliku töö olevikust ja tulevikust. Arvutivõrgus. Kättesaadav:
<http://www.just.ee/16428>.18.oktoober 2005

KASUTATUD LÜHENDID

A	- arest
EIÕK	- Euroopa Inimõiguste Konventsioon (Kohus)
EN	- Euroopa Nõukogu
EN MK	- Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee
ENSV ÜN	- Eesti NSV Ülemnõukogu
JM	- Justiitsministeerium
KarS	- Karistusseadustik
KrHS	- Kriminaalhooldusseadus
KrK	- Kriminaalkodeks
KrMS	- Kriminaalmenetluse seadustik
KrS	- Kriminaalseadustik
RT	- rahatrahv
RKKo	- Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus
TmS	- Täitemenetluse seadustik
VangS	- Vangistusseadustik
VK	- vabadusekaotus
ÕÄ	- õiguse äravõtmine
ÜKT	- üldkasulik töö